

skoplje

oktobar 1966.

sarajevo

skoplje

oktobar 1966.

sarajevo

Urednik:
LUCI MEVORAH - PETROVIĆ

*

Prevod engleskog rezimea:
Dr MIRA DIMIĆ

*

Izdavač:
SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE, BEOGRAD, 7. JULA BR. 71a

Grafičko izdavačko preduzeće »SRBOSTAMPA« — Beograd, Dobračina 6—8

Ova publikacija Saveza jevrejskih opština Jugoslavije posvećena je događajima koji su u oktobru 1966. godine u Skoplju, Sarajevu i Beogradu poneli ponosom i razdraganošću ne samo celu jevrejsku zajednicu Jugoslavije, već i širu jugoslovensku javnost i goste iz velikog broja zemalja koji su im prisustvovali.

Bio je to sedmodnevni miting ljudskog prijateljstva, međusobne saradnje i poštovanja i odraz časnog i doslednog rešavanja nacionalnog pitanja u okviru savremenih jugoslovenskih društvenih zbivanja.

Tekstovi koji su ovde objavljeni nisu komp'etni a događaji su izloženi hronološki, pa se možda sa ovih stranica neće dovoljno osetiti čvrstina stisaka ruku ili toplina prijateljskog odbleska u očima pri susretima kojima je bila ispunjena atmosfera tih oktobarskih dana. Ali će sadržina registrovanih događaja i izgovorenih misli biti rečiti dokaz opravdane želje da se oni ne zaborave.

SKOPLJE

11. oktobar 1966.

THE UNIVERSITY OF
THE STATE OF
CALIFORNIA
SANTA BARBARA

11 MARY STREET
SANTA BARBARA, CALIF.

26. jula 1963. godine katastrofalni zemljotres u Skoplju u kome je stradalo mnoštvo ljudskih života i porušen ogroman broj zgrada, teško je pogodio i članove skopske Jevrejske opštine, a opštinsku zgradu demolirao i onemogućio njeno korišćenje. Zahvaljujući udruženim naporima i moralnoj podršci društveno-političkih faktora grada Skoplja, Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, kao i jevrejskih međunarodnih humanitarnih organizacija i zajednica, jevrejska zajednica u Skoplju dobila je ponovo svoj dom, Jevrejski dom «dr Albert Vajs».

Njegovo svečano otvaranje obavljeno je 11. oktobra 1966. godine, kao jedna od niza svečanosti organizovanih na dan jubilarne 25-godišnjice ustanka makedonskog naroda protiv fašističkog okupatora. Time su simbolizovani nastavak i obnavljanje kontinuiranog rada ove Opštine i njena utkanost u kulturnu, političku i ekonomsku istoriju grada Skoplja.

KOMEMORACIJA

U 9,30 časova, na groblju u Butelju, pred velikim spomenikom Makedoncima palim u narodnooslobodilačkoj borbi, okupila se velika masa sveta da na dan dvadesetpetogodišnjice ustanka makedonskog naroda oda počast izginulim borcima. Među prisutnima nalazili su se najviši državni, politički i društveni funkcioneri SR Makedonije. Na spomenik su položeni mnogi venci. Vence su položili i predstavnici Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejske opštine u Skoplju, više jevrejskih opština u zemlji, Izraelsko poslanstvo u Jugoslaviji i predstavnici jevrejskih delegacija i organizacija iz inostranstva.

Zatim je održana komemoracija pred spomenikom »11. mart«, koji je posvećen Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma. I ovoj komemoraciji prisustvovali su visoki državni i politički radnici SR Makedonije, među kojima Vidoe Smilevski, Blagoje Popov, Slave Trajkovski i drugi. I na ovaj spomenik, uz »Posmrtnu pesmu« od Rafaela Blama koju je otpevao beogradski jevrejski hor »Braća Baruh«, položeni su mnogi venci i buketi cveća jevrejskih zajednica i organizacija iz zemlje i inostranstva,

Polaganje venaca na spomenik »11. mart«

OTVARANJE JEVREJSKOG DOMA »DR ALBERT VAJS«

Posle ovih komemoracija svečano je obavljeno otvaranje obnovljenog Jevrejskog doma, koji se nalazi u centru grada, u ulici »11. mart«, prozvanoj tako po datumu kada su 1943. godine makedonski Jevreji od fašista odvedeni u smrt. Pred zgradom Doma nalazio se za sve vreme pod zastavom odred izvidnika »11. mart«.

Pre no što je presekao traku i na taj način simbolički otvorio Jevrejski dom »Dr Albert Vajs«, predajući ga Jevrejskoj opštini na korišćenje, Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije pred okupljenim delegacijama i građanima izneo je u kraćem govoru sve bitne momente vezane za taj dom. U svojoj reči dr Kadelburg je između ostalog rekao:

«. . . Cela jevrejska zajednica Jugoslavije izražava duboku zahvalnost što se svečano osvećenje Doma održava 11. oktobra 1966. godine, na dan dvadesetpetogodišnjice ustanka naroda Makedonije protiv fašističkog okupatora i na taj način vidno označava bratstvo i solidarnost kako u borbi protiv nasilja tako i u zajedničkim težnjama za bratskom saradnjom i ljudskom solidarnošću. Takav odnos i bratska saradnja postali su u Socijalističkoj republici Makedoniji u toku poslednjih decenija već osveštana tradicija.

Ime pok. dr Alberta Vajsa, dugogodišnjeg predsednika Saveza jevrejskih opština Jugoslavije dato je Jevrejskom domu u Skoplju u znak priznanja i zahvalnosti velikom borcu i pregaocu, koji je svojim humanizmom i odlučnim antifašističkim stavom dao čvrstu liniju borbe i razvoja jevrejskog duha i dubokog razumevanja za čoveka i zajednicu. Njegovi napor i zalaganje u velikoj meri su doprineli tome da se ideja o rekonstrukciji zgrade privede u delo.

Zahvalnost se duguje svima onima koji su svojim priložima i podrškom omogućili da se Dom dovrši i osposobi za korišćenje, a među njima naročito državnim i društvenim organima SR Makedonije i grada Skoplja, jevrejskim organizacijama

Govornici dr Nikola Šajber i dr Lavoslav Kadelburg

iz niza evropskih zemalja okupljenim u Stalnoj evropskoj konferenciji (Standing Conference), Savezu jevrejskih opština kao i direktijama za obnovu i izgradnju Skoplja.

Jevrejska zajednica u Skoplju kao i u celoj Makedoniji više puta je teško pogodena. Posle neviđene tragedije, kada su 7000 Jevreja Makedonije hitlerovski zločinci nemilosrdno uništili u gasnim komorama Treblinke, Jevrejska opština u Skoplju obnovila je svoj rad kao centralna opština u Makedoniji. Međutim, redale su se nedaće: poplave i katastrofalni zemljotres 1963. godine, koji je teško pogodio Skoplje, materijalno i u ljudskim žrtvama pogodio je i tu malu jevrejsku zajednicu. Iz tog pepela diže se ova zgrada kao centar jevrejskog opšteg i kulturnog života i rada; Dom koji omogućuje da se razviju svi oblici jevrejskog rada. U tom Domu Jevreji Skoplja i Makedonije imaće opet mogućnosti da gaje svoje specifične jevrejske vrednosti uz pomoć cele jevrejske zajednice Jugos'avije... rekao je na kraju dr Lavoslav Kadelburg.

Jevrejski dom »Dr Albert Vajs«

Posle govora dr Kadelburga, predsednik Jevrejske opštine u Skoplju dr Nikola Šajber izneo je istorijat borbe i stradanja makedonskih Jevreja i život i rad jevrejske zajednice u Skoplju u oslobođenoj zemlji.

Presecanjem trake od strane dr Kadelburga, i uz pevanje hora »Braća Baruh« pesme »Novoj Jugoslaviji« od Hercigonje, svečano je otvoren obnovljeni Dom, na čijoj je fasadi istaknuto njegovo ime: *Evrejski dom »Dr Albert Vajsa«*.

PRIGODNE PRIREDBE

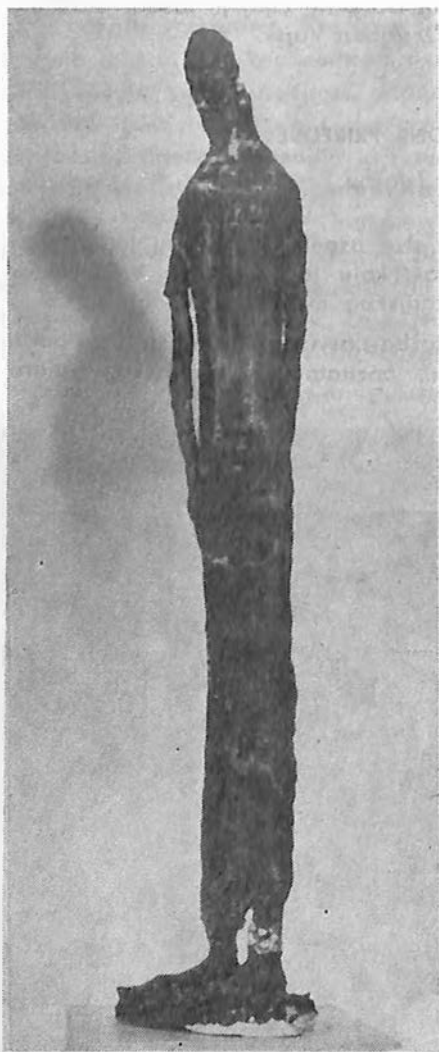
Izložbe

U Domu su priređene dve uspele izložbe: u jednoj sali »Život i rad dr Alberta Vajsa«, koju je uredila dr Vida Nedomacki, kustos Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu.

U drugoj je sali bila izložba posvećena antifašističkoj borbi i katastrofalnom zemljotresu, poznatog makedonskog vajara i grafičara Bore Krstevskog.

Gosti razgledaju izložbu o životu i radu dr Alberta Vajsa

Bora Krstevski:
„Logorašica“

Svečana sednica

Svečanu sednicu u novim opštinskim prostorijama otvorio je predsednik dr Nikola Šajber, koji je pozdravio goste. Posle toga se darodavcima zahvalio na pruženoj pomoći za izgradnju Doma, i predao im diplome u znak priznanja i zahvalnosti. Na predlog sekretara Opštine Đorđa Blajera doneta je odluka da Zenska sekcija nosi ime narodnog heroja Estreje Ovadija «Mare», Omladinski klub ime istaknutog skojevca Josifa Rubena — Joleta i opštinska biblioteka ime istaknutog jevrejskog omladinca i antifašističkog borca Nina Leona.

Dr Edita Vajs predaje na poklon opštinskoj biblioteci objavljena dela svog supruga dr Alberta Vajsa

Predaja spomen-diploma

Svečana akademija

Svečanost je završena u Pozorištu narodnosti priredbom sa umetničkim programom u kome su učestvovali mali sastav hora «Braća Baruh», koji je pod rukovodstvom dirigenta Slobodana Krstića izveo više prigodnih tačaka, zatim solisti hora Venecija Breder-Levi i Tomislav Reno, članovi Skopskog narodnog pozorišta Meri Boškova, Dragi Kostovski i Risto Šiškov, koji su izveli fragment iz drame Julije Najman «Žuti kavez», prvaci skopskog baleta Elpida Pakovska i Toni Šurovski (fragment iz baleta «Labudovo jezero» od Čajkovskog i «Silfide» od Šopena), i prva-kinja Skopske opere Ana Lipša-Tolević, koja je uz klavirsku pratnju Alise Šajber otpevala «Kadiš» od Rave'a.

ЕВРЕЈСКАТА ОПШТИНА ВО СКОПЈЕ ЈА ПРЕДАВА ОВАА

ДИПЛОМА

НА Савез еврејских општина Југославије

ВО ЗНАК НА ПРИЗНАТИЕ И БЛАГОРОДНОСТ ЗА ДАДЕНАТА ПОМОШ И ПОДРШКА ПРИ ОБНОВУВАЊЕТО НА ЗГРАДАТА ОД ОВАА ОПШТИНА ПО КАТАСТРОФАЛНИОТ ЗЕМЈОТРЕС НА 26 ЈУЛИ 1963 ГОДИНА. ВО ТАА ЗГРАДА ШТО ГО ДОБИ НАЗИВОТ „ЕВРЕЈСКИ ДОМ ДР АЛБЕРТ ВАЈС“ ПОВТОРНО СЕ СОЗДАДЕНИ УСЛОВИТЕ ЗА ЕВРЕЈСКИОТ ОПШТЕСТВЕН ЖИВОТ И РАБОТА ВО СКОПЈЕ.

ЕВРЕЈСКА ОПШТИНА

СЕКРЕТАР

Dr. Top. *U. Trajce*

ПРВТСЕДАТЕЛ

J. M. Masly

ВО СКОПЈЕ, НА ДЕНОТ НА 26 ГОДИШНИНАТА ОД ВОСТАНИЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД 11 ОКТОМВРИ 1988 ГОДИНА.

SARAJEVO

14 – 17. oktobar 1966.

SVEČANA SEDNICA GLAVNOG ODBORA SAVEZA

Svečanom sednicom Glavnog odbora Saveza jevrejskih opština Jugoslavije započete su u Sarajevu 14. oktobra 1966. godine svečanosti proslave 400-godišnjice naseljavanja Jevreja u Bosni i Hercegovini. Sednici su, sem članova Glavnog odbora, prisustvovali gosti iz inostranstva, predstavnici međunarodnih jevrejskih organizacija i zajednica, kao i članovi jevrejskih opština iz Sarajeva i cele zemlje.

Sa svečane sednice Glavnog odbora (str. 18. i 19.)

Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije otvorio je sednicu uputivši sledeće pozdrave i priznanja domaćinima, Jevrejskoj opštini u Sarajevu i Odboru za proslavu:

»Ne može čoveku da ne zadrhti glas i da ne oseti toplinu u srcu kada vidi da jevrejska aktivnost daje rezultate čiji smo mi sada svedoci. Mi znamo vrlo dobro da je Jevrejska opština u Sarajevu bila uvek jedna od vodećih opština naše zajednice i znamo vrlo dobro da je ona okupljala najbolje aktiviste, ali ovo značajno delo koje je izvršeno i ovaj ogroman napor koji je urodio plodom zaslužuju posebnu pažnju. Mislim da cela naša zajednica može da bude s pravom ponosna na ono što se ovde postiglo i na ono što ovde vidimo. Mi nemamo dovoljno reči da izrazimo prvi utisak, a sigurno je da iza ove forme leži duboka jevrejska sadržina i duboka ljubav za jevrejsku stvar, za jevrejski javni rad, snažno delo solidarnosti svih članova naše zajednice.

U ime Saveza najtoplije zahvaljujem svim onim predaocima koji su doprineli tome da se ovo veleepno delo ovako dovrši.

Ne mogu a da ovom prilikom ne pomenem da nam je svima neizmerno žao što jedan čovek koji bi se radovao rezultatima jevrejskih napora nije među nama, što nije među nama naš preminuli predsednik dr Albert Vajs. Ovom prilikom moram njega spomenuti jer je on jedan od onih ljudi koji su uvek sa puno razumevanja i ljubavi mislili i doprinosili da se ovo delo ostvari.

Kada bih hteo da nabrojim ili samo da počnem da nabrajam one aktivne drugove koji su proveli besane noći i uložili ogromnu energiju u ovo, čini mi se da bi to bio suviše velik spisak i mislim da je mnogo celishodnije da kažemo da je ovo rezultat kolektivnih napora, da je ovo slika jevrejske aktivnosti. To može sigurno najviše da nam služi na čast. Ja bih mogao da pomenem i Hajima Kamhija i Josefa Konfortija, Bumbula Kamhija i niz, niz drugih aktivnih stvaralaca, ali čini mi se da bih pogrešio, jer mislim da bi trebalo uzeti spisak članova Jevrejske opštine u Sarajevu, pa i preko toga, čak i one koji formalno nisu učlanjeni u toj opštini, pa uz to i članove šire jevrejske zajednice i šire društvene zajednice u Sarajevu, da bismo mogli definitivno oformiti listu svih onih koji su doprineli da se ovo delo ostvari. Zahvaljujemo im

u ime Saveza ponovo i zahvaljujemo što su omogućili da u ovako prijatnoj sredini, ovako svečanoj atmosferi možemo da održimo ovu našu sednicu Glavnog odbora Saveza.«

*U ime Jevrejske opštine u Sarajevu, članove
Glavnog odbora i goste pozdravio je predsednik
dr Hajim Kamhi:*

»Nakon dugog iščekivanja, strepnji, borbe sa vremenom i velikih napora uloženi u ove rezultate koje ste ovde toliko naglasili, dočekali smo tu, za našu danas srazmerno malu jevrejsku zajednicu, Jevrejsku opštinu u Sarajevu, počast da se u našem Šeheru održava sjednica Glavnog odbora Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. U tom pogledu izražavam zahvalnost i priznanje predsjedniku i svim članovima Izvršnog odbora što je naša želja da se to ostvari naišla na puno razumijevanje. Održavanje sjednice Glavnog odbora Saveza u našim prostorijama prilikom njihovog osvećenja, za nas je posebna čast.

Istovremeno izražavam iskrenu radost što se sjednica održava u danima proslave 400-godišnjice dolaska Jevreja u ove krajeve, jer su odluke o organizovanju proslave 400-godišnjice donete prije nekoliko godina imajući u vidu da se za to sve više i više smanjuju mogućnosti jer se naši redovi proređuju i osipaju; svakim danom nestaje poneki svjedok nekada žive, vitalne plejade aktivnih jevrejskih radnika. Stoga smo požurili da bismo izdavanjem Spomenice o ovoj proslavi pridonjeli historiografiji jugoslovenskih Jevreja, a istovremeno i našim mladim naraštajima ostavili trajne podatke o našoj prošlosti i omogućili da se na stranicama te prošlosti napajaju za aktivan rad u budućnosti.

Dozvolite mi da prije nastavka rada ove sjednice pozdravim kao domaćin ispred Opštine – organizatora ove proslave, sve članove predsjedništva Saveza, kao i članove Izvršnog, Glavnog i Nadzornog odbora, koji su nas u našim nastojanjima stalno pomagali. Takođe pozdravljam sve predstavnike jevrejskih opština u Jugoslaviji. Posebno pozdravljam i sve domaće i strane goste koji prisustvuju ovoj sjednici.

Zahvaljujem svima, jer prisustvovanjem uveličavate ovu proslavu, ispunjavate nas radošću i osjećanjem zahvalnosti.

Jedan od osnovnih zadataka koji je današnji Izvršni odbor Sarajevske jevrejske opštine sebi postavio bio je i jeste da osposobimo i opremimo opštinske prostorije kako bismo omogućili mlađem naraštaju da se sastaje, okuplja, diskutuje i u dobroj mjeri i zabavlja. Ostvarenje tog zadatka ima posebno značenje za nas i našu omladinu, jer bismo želeli da nas ona vremenom odmjeni, nastavi na putu koji smo mi trasirali i da današnja aktivna starija generacija ne ostane zadnja.

Na kraju je dr Kamhi na francuskom jeziku zaželeo stranim gostima dobrodošlicu i izrazio zadovoljstvo i sreću što ih vidi prisutne.

GOVORNICI NA SVEČANOJ SEDNICI GLAVNOG ODBORA SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

Sarajevo, 14. oktobar 1966. godine

Dr LAVOSLAV KADELBURG, predsednik
Saveza jevrejskih opština Jugoslavije:

»Kada bi na ovom mestu, u srcu Bosne i Hercegovine, u Šeheru trebalo reći nešto o prošlosti i životu i radu naše zajednice, mislim da okvir jedne sednice ne bi bio dovoljan. Nije to samo 400 godina jevrejskog organizovanog života; to su napori i uspesi o kojima ćemo ponešto da vidimo u Spomenici. To su napori i uspesi koji su bili zabeleženi u knjigama koje su nastale, koji nestaju i iz sećanja ljudi, a koje prikupljamo da bi za istoriju obezbedili podatke o tome šta se ovde zbivalo i šta se ovde postiglo. A vrhunac onoga što je postignuto čini mi se da je jasan. Vrhunac je slobodan život u slobodnoj zemlji, slobodna delatnost jevrejske zajednice u slobodnoj Jugoslaviji, bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda, a možda i nešto više ako govorimo o našoj užoj zajednici; bratstvo i jedinstvo među nama samima.

Upravo na ovom mestu možemo da pomenemo sukobe i borbe. Šada već možemo pod znacima navoda da govorimo o njima. A bili su to još do pre 30 godina sukobi između dva dela naše jedinstvene zajednice. Između Jevreja koji u nekim

momentima možda nisu govorili istim jezikom, iako su imali iste ideale i iste ciljeve.

Mislim da na ovom mestu i u ovom momentu treba sa velikim zanosom i sa velikom patetikom da kažemo da je nestalo razlike između Sefarada i Aškenaza, što je bilo u izvesnoj meri karakteristično za naš život uoči drugog svetskog rata. A danas kada mi govorimo o uspesima Jevreja u Bosni i Hercegovini ne pravimo razliku u tome da li su to bili sefardski ili aškenaski uspesi, to su bili uspesi jednog živog jevrejskog organizma koji je doprineo ne samo svome uzdizanju nego je i učestvovao u razvitku svoje okoline, cele društvene zajednice u kojoj se nalazio i u kojoj je dijalektički delovao u oba pravca primajući uticaje i dajući podstreka.

To je osnovna karakteristika svega onoga što mi danas možemo da konstatujemo: da zajedničkim naporima i zajedničkim snagama, posle ogromne kataklizme koja nas je zadesila, na ovome mestu u ovom svečanom trenutku na sednici Glavnog odbora u prisustvu brojnih delegata i gostiju iz inostranstva možemo da kažemo – mi smo jedno, mi težimo za jednim i sa nama upravo takvima možete računati. I mislim da ništa drugo ne treba dodavati svečanoj atmosferi koja počinje ovim momentom i za koju smo neizmerno zahvalni upravo Jevrejskoj opštini i jevrejskoj zajednici u Sarajevu, kao i celoj društvenoj zajednici Sarajeva.»

Na kraju je predsednik dr Kadelburg pozdravio članove Glavnog odbora i, poimenično, sve istaknute i poznate funkcionere i javne radnike kao i delegacije pojedinih zemalja, zajednica i organizacija koji su došli na ovu proslavu. Bili su to:*)

Iz Bugarske David Haim Asa, potpredsednik i Jeroham Haim Pardo, član Izvršnog komiteta Društvene kulturno-prosvetne organizacije u Bugarskoj; iz Čehoslovačke dr B. Ajhler, predsednik Saveta jevrejskih opština Slovačke, Elias Kac, nadrabin, Slovačke, ing. František Fuks, izvršni potpredsednik, Oto Hajtlinger i Pavel Kolman, članovi uprave Saveta jevrejskih opština Češke i Moravske; iz Demokratske Republike Nemačke Helmut Aris, predsednik, Hajnc Šenk, potpredsednik, i Lukas Lindner, član uprave Saveza jevrejskih opština u DR Nemačkoj; iz Centralnog saveta jevrejskih opština Grčke Lazar Karasa, predsednik, i Baruh Šibi, direktor Jevrejske opštine u Solunu; iz Mađarske dr Geza Sajfert, predsednik Zemaljskog predstavnništva

---

*) Na str. 91. donosi se pregled svih gostiju i delegata iz inostranstva koji su prisustvovali svečanostima u Skoplju i Sarajevu.

mađarskih Jevreja, dr Mikloš Mate, nadrabini Budimpešte, i dr Mihalj Borša, predsednik Saveta za socijalnu pomoć; iz Poljske Leopold Domb, predsednik, Gregor Smoljar, potpredsednik, i Eduard Rajber, generalni sekretar Kulturno-društvenog saveza Jevreja Poljske; iz Rumunije dr Mozes Rozen, predsednik Saveza jevrejskih opština i vrhovni rabin Rumunije sa suprugom; iz Švajcarske dr Valter Vrešner, predsednik Jevrejske opštine u Cirihi i potpredsednik Saveza jevrejskih opština Švajcarske sa suprugom, i dr Moric Levi iz Ženeve; iz Savezne Republike Nemačke Cvi Volah, član Centralnog saveta Jevreja Nemačke; iz Izraela Elijahu Pardes, glavni rabin, i David Siton, predsednik Sefadske opštine u Jerusalimu, dr Joel Rosenberger i David Baruh, članovi Hitahdut Olej Jugoslavija; iz Čilea dr Hajnrih Alkalaj, predsednik Sefadske opštine u Santiagu de Či'e; iz SAD Mile Vajs, sekretar, Jozef Levi sa suprugom i David Altarac, članovi Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD, kao i Josef Papo, predsednik Sefadske zajednice iz Sakramenta (Kalifornija); iz Francuske Edgar Abravanel, generalni sekretar Ujedinjenog jevrejskog socijalnog fonda sa suprugom; iz Luksemburga dr Emanuel Bulc, vrhovni rabin; iz Velike Britanije dr Solomon Gaon, glavni rabin sefardskih i portugalskih opština Velike Britanije i Komonvelta sa suprugom. Svetski jevrejski kongres predstavljali su dr Gerhard Rigner, generalni sekretar, i Armand Kaplan, zamenik direktora i sekretar sekcije u Francuskoj. JOINT je zastupao Herbert Kacki, zamenik generalnog direktora, a u ime Memorijalne fundacije za jevrejsku kulturu bio je prisutan Mark Juviler, direktor.

Dr GERHARD RIGNER, generalni sekretar
Svetskog jevrejskog kongresa, Ženeva:

Ovde sam da bih vas pozdravio u ime Svetskog jevrejskog kongresa. No, želeo bih prvo da vam prenesem izvinjenje zbog odsutnosti našeg predsednika dr Goldmana. On je bolestan, ne oseća se dobro i iskreno žali što nije mogao doći. Molio me je da vam prenesem njegovu izvinjenje i uveravao me je da će koristiti prvu priliku da dođe u Jugoslaviju i učini specijalnu posetu vama. Takođe me je molio da uverim ostale prijatelje iz Istočne Evrope da je njegova namera da poseti sve ove zajednice. Nadam se da ću imati prilike da o tome govorim sa prisutnim delegatima i da zajedno ugovorimo ove

posete za narednih nekoliko meseci i omogućimo time razgovore o nekim problemima.

Moje prisustvo ovde, kao i moga prijatelja Kaplana, umesto odsutnog predsednika, je znak solidarnosti, prijateljstva i dubokog poštovanja za duhovnu sadržinu ove zajednice kojoj su za proteklih 40 godina dva rata nanela ogromne gubitke.

Dozvolite mi da vam kažem da su dva razloga zbog kojih dr Goldman žali što nije tu.

Želeo bih da naglasim da smo u duhu solidarnosti i bratstva došli ovde ovoga puta i da smo srećni da među nama vidimo grupu delegacija jevrejskih zajednica Istočne Evrope. Neke među njima, rumunsku i mađarsku delegaciju, smo imali zadovoljstvo da pozdravimo u Bris'lu pre nekoliko meseci. Neke od njih nismo imali zadovoljstvo da vidimo na našim sednicama, ali se nadamo da ćemo ih uskoro videti.

Mi smo organizacija koja prihvata mogućnost pozitivnog uticanja jedne grupe država na drugu. Mi nemamo nikakvih drugih težnji za uticanjem sem prema jevrejskom narodu.

Svetski jevrejski kongres je svestan da će postati pravi svetski jevrejski organizam tek kada sve jevrejske organizacije i zajednice ma gde one postojale, budu brojem i afinitetom u nedrima jedne jedine organizacije koja predstavlja celo Jevrejstvo. I baš u tom duhu nastavljam rad jer smo svesni da je potrebno okupiti sve zajednice koje žive i bore se za svoje preživljavanje, bilo gde i pod uslovima veoma različitim, ali koje su povezane i žele da ostanu jevrejske time što su sebi postavile kao zadatak da prenesu vrednote svoje kulture i tradicije na buduće generacije.

I naročito smo srećni da imamo tu priliku da se sretnemo danas ovde u Sarajevu, jer mislim da je Sarajevo iz tri aspekta simbol za ono što nam je zajedničko i što volimo:

Sarajevo je, s jedne strane, jedna od jevrejskih opština koja ima staru jevrejsku tradiciju. I danas kada smo došli da proslavimo 400-godišnjicu naseljavanja Jevreja u ovoj zemlji, u ovom gradu, mi smo veoma ponosni na veliku jevrejsku kulturu ovoga kraja koja je pretežno specifično sefardska, a koja se odavde širila i koja je svima prirasla za srce. Ova zajednica će je kao kulturni centar i nadalje negovati, uz njenu i našu zajedničku brigu.

Našu zajedničku kulturnu vrednotu predstavlja i Sarajevska hagada koja je u celom jevrejskom svetu priznata kao

plod jevrejske tradicije i kulture. Ova kulturna imovina je naša sopstvenost i zajednička nam je.

Pored toga, ova zemlja, ovaj grad i ova opština predstavljaju simbol takođe i zato što ovde postoji jedinstvo različitih civilizacija, različitih narodnosti, različitih vera. Mi nemamo prilike da u jednom kraju uže Evrope tako posmatramo i vidimo harmoničnost zajedničkog življenja Jevreja i muslimana kao ovde u ovom gradu. To za nas predstavlja nadu ne samo za Jevreje Sarajeva, jer znamo da postoji velika tradicija više stoleća duga jevrejsko-muhamedanske saradnje i koegzistencije i da svi smatramo to nesrećom što su prilike za poslednjih decenija veštački te odnose poremetile. Ova harmoničnost koju ovde vidimo daje nam nadu da može biti veće harmonije između ovih dveju zajednica u svetu.

HERBERT KACKI, direktor JOINT-a za Evropu
(American Joint Distribution Committee), Ženeva:

Poštovani predsedniče,

Donosim pozdrave Joint-a, i vrlo sam srećan što mogu da učestvujem u veoma prijatnom događaju osvećenja centra Jevrejske opštine u Sarajevu.

Bio sam ovde početkom prošle godine na jednom od prvih sastanaka odbora za proslavu u vreme kad je ideja o svečanostima bila tek u začetku, kada je bilo govora o stvaranju opštinskog centra, kada se vodila diskusija da li će centar biti u jednoj ili drugoj zgradi, kada nije bilo jedinstvenog mišljenja ni zajedničkog stava o tome na koji će se način proslaviti 400-godišnjica.

Ne mogu vam reći, predsedniče, koliko sam zadivljen što mogu biti ovde i videti kako su problemi rešeni. Mislim da je zapanjujuće kako je ta mala jevrejska zajednica ovaj problem obavila. To pokazuje odvažnost šačice ljudi, hrabrost da se gleda u budućnost i da se preuzme odgovornost koja prelazi okvire mogućnosti i snage ljudi koji se tu nalaze. Ja, uostalom, mislim da to pokazuje ne samo snagu Jevrejske opštine u Sarajevu nego i cele jevrejske zajednice u Jugoslaviji, i da može mnogo da se uradi u jevrejskoj zajednici u Jugoslaviji, kad ima srčanosti pri rukovođenju i vere u jevrejsku tradiciju, kad rukovodstvo i cela zajednica imaju hrabrosti i želje da nastave jevrejsku tradiciju u zemlji.

Vrlo sam srećan da mogu biti ovde sa svojim prijateljima da budem svedok toga što je urađeno. I želim da dodam još jednu reč; zgrada ovake vrste je veličanstvena, to je divna zgrada, ali vrednost te zgrade ne leži samo u kamenu i cigli, nego u tome šta će raditi u toj zgradi ljudi koji će je koristiti. Ja mislim da će ovdašnje rukovodstvo uz napore koje ulaže u razvoj opštine ispuniti nade i ja čestitam svima onima koji imaju bilo kakve veze sa stvaranjem ove ustanove. To je veliki posao. Srećan sam što je Joint makar i malim doprinosom mogao da učestvuje u stvaranju ovog opštinskog centra i ostalog što se ovde ostvarilo. I zbog toga ja ponavljam da sam srećan radi poziva koji mi je upućen da učestvujem na ovim svečanostima.

MARK JUVILER, izvršni direktor Memorijalne fondacije za jevrejsku kulturu (Memorial Foundation for Jewish Culture), Njujork:

Poštovani predsedavajući, dragi prijatelji,

Kada dođoh u vašu zemlju, a to nije prvi put, bio sam zadivljen dvema stvarima; upornošću i rezultatima jevrejskih radnika i verom rukovodilaca i članova opština u raznim gradovima da će ta upornost dovesti do rezultata. Bio sam zadivljen voljom da se održi i unapredi jevrejski život, i verom da se pod raznim uslovima može to postići samo ako se želi. Jugoslavija je dokaz da se može imati jevrejski život ako se to hoće. I zbog toga ste vi u Jugoslaviji obdareni mladim naraštajem, koji se ponosi onim što ste vi uradili i koji će tako dalje nastaviti. I zato je aktivnost omladine kod vas prirodna pojava, a ne veštačka tvorevina za određenu priliku. To je rezultat upornosti i vere u ono što se radi. A kad je to tako, onda je razumljivo što će naša kulturna fondacija, koja je stvorena da ovekoveči uspomenu na 6 miliona žrtava, imati ne samo poseban odnos već i specijalni osećaj za ovo što vi radite i što može da služi kao primer drugima.

Želim da ovaj momenat vrlo jasno podvučem; ako budem uzeo jugoslovensku jevrejsku zajednicu kao primer, uzeću je zbog volje za održavanjem Jevrejstva i ne upuštam se u diskusiju o ideološkom pristupu ovom pitanju. Ponovo podvlačim da pozdravljam vaše napore i veru, kao i nastojanje za održavanjem jevrejskog života u svim njegovim formama, a ne samo u jednoj

određenoj formi. U tom uverenju i u nadi da će ta sreća potrajati, ja najsrdačnije želim mnogo uspeha u narednim godinama i decenijama, jer su godine kratki period za društveni život, i nove uspehe i rezultate u vašem radu.

Dr JOEL ROZENBERGER, Izrael:

Bio bi red, draga braćo, da vas pozdravim hebrejski. Ali bila bi to prazna manifestacija u datim prilikama. Zato ću nastaviti jezikom, koji, čini mi se, svi razumiju, pa i domaći, – na nemačkom.

Nije mi drago što je još uvek nemački jezik, jezik sporazumevanja Jevrejskog naroda. Ovde se ne osećam kao gost, već kao kod svoje kuće. Svi su ovde moji prijatelji iz omladinskog pokreta od pre rata. Neću nastaviti sa komplimentima. Želim samo jedno da kažem jer smo u Sarajevu. Sarajevo je bilo najživlji i najautohtoniji centar jugoslovenskog Jevrejstva, koje se, u stvari, smatra'o periferijskim. Ovde je bila najbolja jevrejska škola »Safa Berura«. Ovde je omladina iz omladinskog pokreta 90% govorila hebrejski. Velika sefardska tradicija Sarajeva je prohujala, ali će se pamtiti.

Moram da pomenem i jednog od najboljih prijatelja jugoslovenske jevrejske zajednice, Cvi Lurija, koji nažalost nije bio u mogućnosti da dođe. Njegove veze sa ovom zajednicom nisu samo službene. On oseća i ličnu veliku simpatiju za ovu malu i tako aktivnu i dinamičnu jevrejsku zajednicu Jugoslavije.

Možda je prvi put da možemo našu braću iz drugih Socijalističkih zemalja pozdraviti tako neposredno. Hteo bih ovde da podvučem šta nas pored svih ideoloških razlika povezuje. Nije to samo osećanje jevrejskog identiteta. Svugde je poznato da nas povezuje naša stara prošlost, a to je borba za mir celog čovečanstva. To su ideali koji su još proroci, – danas političkim jezikom nazvani vizionari – proklamovali. Zadatak naše generacije, ove generacije, jeste, i pored toga što ju je zadesilo, da ove ideale pretvori u stvarnost. Eto, to nas povezuje bez obzira na to da li svi govorimo hebrejski ili se međusobno sporazumevamo nekim drugim jezikom. Ja sam jedan od onih iz škole Vajcmana, jedan od spikera boraca za mir dr Nahuma Goldmana. Posebno žalim što on nije mogao ovde da bude. Niko kao on ne bi mogao sa toliko retorske snage

sve ove misli da izloži. Želim mu da ubrzo ozdravi, da bi mogao da poseti Jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji.

Ovim rečima želim da završim i da vas pozdravim.

MILE VAJS, sekretar Udruženja jugoslovenskih
Jevreja u SAD, Njujork:

*Gospodine predsedniče Saveza, gospodo iz uprave,
gospođe i gospodo i dragi prijatelji,*

Zaista mi je neobično prijatno što danas zastupam naše Udruženje jugoslovenskih Jevreja u Sjedinjenim Državama koje pretežno sačinjavaju bivši stanovnici Bosne i Hercegovine. Ja hoću ovde da vam isporučim njihove želje i pozdrave. Ali želim prethodno da se zahvalim Savezu i Odboru za proslavu na lepom dočeku i na pripremi ove divne svečanosti.

Meni je zaista jako žao da u našoj sredini danas nema moga davnašnjeg znanca i prijatelja dr Albija Vajsa, sa kojim sam se sretao i posle rata, u Izraelu i u Americi, na skupovima, i čiju uspomenu zaista čuvamo i živo nosimo u našim srcima.

U trajnim naporima Jevreja da obezbede miran i bolji život, bratstvo i ljubav među sobom i sa drugim narodima, bez obzira na rasu, narodnost i na veru, nailazilo se uvek na dve tipične pojave. Na razaranje, na mračne sile pod čiji smo malj padali, i na drugoj strani, obnavljao se život Jevreja, njihova kultura, znanost i zanatstvo. Imali smo takve primere 1492. godine kada su Jevreji bili izgnani iz Španije i Portugala; stvorili su novi život na severu i istoku. Došli su do Bosne, bavili se zanatstvom i negovali svoju i opštu kulturu. Krajem prošlog veka i početkom ovog, veliki pogromi na istoku Evrope izazvali su politički razvoj i kulturni procvat. Ponovo razaranje na jednoj strani, stvaranje i napredak na drugoj. Zadnji naš okršaj, ili planska bestijalnost zapadne «kulture» i nacizma predstavljao je pokušaj uništenja Jevreja. Ali, bez uspeha. Biću vrlo kratak. Mi smo produžili sa našim radom za dobro Jevrejstva i za mir među svim narodima.

U ime naše zajednice želim svaki uspeh radu ovog današnjeg sastanka. Izručujem vam tople pozdrave uprave našeg Udruženja, svekolikog članstva, svih Bosanaca i ostalih, a ima nas iz svih krajeva Jugoslavije. Izručujem vam toplu želju da

vaš rad na kulturnom polju bude uspješan za dobro Jevrejstva ovdje i u celom svetu. To su iskrene želje našeg Udruženja i ja vas u to ime pozdravljam.

ENRIKO ALKALAJ, predsednik Jevrejske sefardske opštine u Santjagu, Čile:

Drugovi perdsednici, braćo i sestre, haverim ve haverot*),

Priznajem da nisam znao ni za ovaj skup ni da ću imati prilike da pozdravim vas sve prisutne, inače bih možda spremio govor dostojan ovakve veličanstvene slave i ovakvog uglednog skupa. Zato mi dozvolite da vam sa par jednostavnih ali zato iskrenih i spontanih reči izručim pozdrave i dobre želje Saveza jevrejskih opština u Čileu, koji broji oko 40.000 članova.

Ja sam predsednik Jevrejske sefardske opštine u Santjagu. Mi sa interesom i sa puno simpatije pratimo rad i razvoj vašeg Saveza. Ne samo zato što je predsednik Opštine bivši Sarajlija, Bosanac i Jugosloven, nego što se osjećamo povezani sa svima vama kao što se sve opštine u svetu osjećaju međusobno povezane i prate međusobni rad, jer svi zajedno sačinjavamo Jevrejski narod koji se zajedničkim naporima trudi da se održi i definitivno reši svoj problem. I zato bi htio da istaknem da pored svih rana koje još uvijek nisu zacelile kako kod mene, tako sigurno ni kod vas nakon gubitka od 80% naših sunarodnjaka – a mislim da ću da budem tumač, ne samo Jevreja u Čileu i mene kao bivšeg Sarajlije, nego svih Jevreja, Bosanaca i Jugoslovena – da neću pogrešiti ako kažem da se mi možemo smatrati jednom privilegisanom generacijom i kao Jugosloveni i kao Jevreji. Kao Jugosloveni jer prisustvujemo danas fakti da ne samo na svim jevrejskim skupovima u mojoj zemlji i drugim južnoameričkim zemljama kojima imam često prilike da prisustvujem, nego i na internacionalnim skupovima, možemo sa ponosom da ukažemo kako je ova zemlja zauzela jedan ispravan i demokratski i ljudski stav prema jevrejskoj zajednici, gde se jedna mala zajednica može da razvija pod tako dobrim i tako pozitivnim okolnostima kao što je to slučaj sa jevrejskim opštinama i sa njihovim Savezom ovdje u Jugoslaviji.

I mi zaista sa ponosom i sa punim plućima možemo to svugde i svakome da kažemo. Hvala vam lepo.

*) drugovi i drugarice, hebr. (prim. red.)

HAIM PARDO, Plovdiv, član Izvršnog komiteta Društveno-kulturne organizacije Jevreja u Bugarskoj:

Drage drugarice i drugovi,

Počašćeni smo da vam prenesemo srdačne pozdrave u ime Kulturno prosvetne organizacije Jevreja u Narodnoj Republici Bugarskoj, povodom 400-godišnjice naseljavanja Jevreja u Bosni i Hercegovini. Radujemo se što nam dajete priliku da prisustvujemo ovoj svečanosti i mnogo vam na tome zahvaljujemo. Došli smo u vašu lepu domovinu ne samo kao prijatelji, već kao prava braća. Ako sledimo istoriju videćemo da su mnogi momenti u našoj sudbini bili zajednički. Mnogo godina pre naše ere naši sunarodnici su se naselili na Balkanu.

Od drugog veka naše ere datiraju i naši nadgrobni spomenici, a to dokazuje da su postojale jevrejske opštine, kao u Stobima u Makedoniji, i Eksusu, sadašnjem gigantu u Nikopolju u Bugarskoj. Opšte je poznata sudbina Jevreja ovih obeju zemalja. Kada su se osnovale srednjovekovne države Srbija i Bugarska u njima su već živeli vizantijski Jevreji.

Naša zajednička sudbina je i to, jer smo mi kao i vi za vreme inkvizicije u Španiji i u Portugaliji isterani odatle 1492. godine i naselili se na Balkanskom poluostrvu.

Kulturne veze između jugoslovenskih i bugarskih Jevreja datiraju odavno, još iz vremena turskog ropstva, kada su Jevreji smatrani rajom i kada su bili ugnjetavani i gonjeni i stalno u opasnosti od poturčivanja i nasilne osimilacije. Eto, u tim mračnim godinama u 17. i 18. veku su Jevreji naših dveju zajednica izmenjivali štampanu literaturu. To su bili Nikopolj i Sarajevo; Šulhan A'ruh Josipa Karo je došao do sarajevskih Jevreja, a rukopisi sarajevskih rabina i mudraca kao što je haham Cvi Eškenazi iz 17. veka i rabin David Pardo iz 18. veka, došli su do Nikopolja i drugih jevrejskih opština u Bugarskoj. Zajedno sa našim bratskim narodima sa kojima oduvek živimo, borili smo se za oslobođenje iz otomanskog ropstva i zajedno smo ostvarivali politička i građanska prava.

Teška je bila poslednja faza najnovije istorije, koja se nadvila nad nama noseći nam smrtnu opsnost Hitlerovog fašizma, tako da je donela smrt za šest miliona naših braće i sestara.

Braćo, sestre, drugovi i drugarice, i sada nam je sudbina zajednička. I mi smo graditelji novog socijalističkog društva

koje rešava i naše nacionalno pitanje u okviru tog društva. Mi smo srećni jer imamo punu građansku slobodu koja nas izjednačuje sa ostalim narodima i grupama.

Sada nas već ništa ne sprečava da čuvamo naše kulturne ciljeve koji su utvrđeni kao progresivni i dobri.

Sa velikom radošću želim da iskažem naše zadovoljstvo zbog stalnog poboljšanja Bugarsko-Jugoslovenskih ekonomskih odnosa.

Neka bude večno prijateljstvo između naših dveju zajednica, kao i između naših dveju socijalističkih zemalja, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Narodne Republike Bugarske.

Želimo vam braćo velike uspehe u svim vašim poduhvatima i za vas kličem »Živeli«!

U ime Saveta jevrejskih opština Češke i Moravske prisutne je pozdravio ing. FRANTIŠEK FUKS, predsednik Saveta.*)

Ing. Fuks izrazio je svoje zadovoljstvo i sreću što u ime Jevreja iz Češke i Moravske može prisustvovati svečanostima u Jugoslaviji, a posebno u Sarajevu. U kratkim crtama osvrnuo se na veze između jevrejskih zajednica i planove svoje zajednice za budući rad.

Dr BENJAMIN AJHLER, predsednik Saveta jevrejskih opština Slovačke, Bratislava:

Posle prvih pozdravnih rečenica na slovačkom jeziku, dr Ajhler je nastavio na jidišu:

Rekao sam da ovde zastupam Savet Jevrejskih opština Slovačke u kojoj ima osam hiljada Jevreja u 26 jevrejskih opština.

Kada sam dobio poziv da dođem u Jugoslaviju, razmišljao sam koliko tamo ima Jevreja; više ili manje nego u Slovačkoj. Međutim, nije važan broj, već život koji sam pratio čitajući »Jevrejski Pregled«. Iako ne govorim srpskohrvatski, ja

*) Govor Ing. Fuka nije mogao da bude reprodukovan u celosti zbog slabog magnetofonskog snimka.

ga razumem i otuda sam saznao da tu postoji Jevrejski život, ne dužne religiozan, ali život ljudi koji su pričinjeni Jevrejstvu.

To pripadanje Jevrejstvu i osećaj jedinstva izrazio bih onom poznatom rečenicom »Ševet ahine gam jahad« i želeo bih da ukažem na još jednu činjenicu. Slovački Jevreji učestvovali su u oslobođenju Slovačke zajedno sa slovačkim partizanima. Kada se raspamsao ustanak 1944. godine, slovački partizani su oslobodili tri koncentraciona logora u Slovačkoj u kojima su se nalazili Jevreji i oni su se priključili borbi slovačkog naroda protiv fašističkog porobljivanja i učestvovali u toj borbi u srazmerno većem broju nego ostalo stanovništvo. Tako su i jugoslovenski Jevreji učestvovali u narodnooslobodilačkom ratu zajedno sa jugoslovenskim narodima, i u tome nalazim sličnosti između slovačkih i jugoslovenskih Jevreja. Završavam svoj govor rečju »mir«, a na srpskohrvatskom, — neka živi ljubav i mir među ljudima! Šalom.

HELMUT ARIS, predsednik Saveza jevrejskih opština u Nemačkoj Demokratskoj Republici:

*Poštovani predsedniče, moje dame i gospodo,
drugi prijatelji,*

Dozvolite mi da vam prenesem bratske i srdačne pozdrave Saveza jevrejskih opština Demokratske republike Nemačke, povodom svečanosti 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu.

Istovremeno se srdačno zahva'ujem i Savezu Jevrejskih opština Jugoslavije. Svoju zahvalnost izražavam i vladama moje zemlje i Jugoslavije, što su omogućile da učestvujemo na tim svečanostima. Naša delegacija sastoji se, sem mene, još od potpredsednika Saveza Jevrejskih opština u Demokratskoj Republici Nemačkoj, Heinza Šenka i Lindnera Lukasa, člana Saveta zemaljske jevrejske opštine Meklenburg-Šverina. Inače, treba da kažem da još nikada nismo bili istovremeno uzbuđeni i srećni kao sada u vašoj lepoj zemlji. I mi smo imali ogromne gubitke kao i Jevrejstvo uopšte. Mi, preživeli, opet smo izgradili naše ustanove. Mi svi žalimo za šest miliona jevrejskih žrtava i osećamo obavezu da se borimo protiv nacističkog varvarstva. Nikada više ne sme da bude fašizma, nikada više antisemitizma. U toj borbi nema odmora. Ne smemo dopustiti da se to zlo ikada vrati. U Nemačkoj Demokratskoj Republici Jevreji žive

u punoj ravnopravnosti sa svim ostalim veroispovestima i mogu da upražnjavaju sve svoje verske potrebe. Imamo osam opština i devet sinagoga. Vlada je pomogla da se neke porušene sinagoge ponovo izgrade. Sva jevrejska groblja u Nemačkoj Demokratskoj Republici održavaju opštine, a sredstva za to daje vlada. Isto tako Jevrejske opštine dobijaju pomoć za održavanje svoje administracije. Raduje me što ovde mogu da izjavim da je antisemitizam kod nas nepoznata pojava.

Nažalost to ne može da se kaže za sve zemlje na svetu. Predstavnici Nemačke Demokratske Republike koji su nedavno bili u Jugoslaviji, izjavili su da će se odlučno boriti za to da na nemačkom tlu nikada više ne bude rata, da antisemitizam i rasna mržnja nikada više ne podignu glave.

Dopustite da svoj kratki pozdrav završim srdačnim, brat-skim i najiskrenijim željama za dobro zdravlje svih vas, za vaše zadovoljstvo i blagostanje, željama kojima se priključuju svi moji prijatelji iz naše delegacije.

CVI VOLAH, član Centralnog saveta Jevreja
u Saveznoj Republici Nemačkoj:

Posle uvodnih reči na ivritu obratio se prisutnima na srpskohrvatskom:

Teško mi je, vrlo teško, kao sinu ove opštine koji se rodio u Sarajevu, koji je tu pohađao školu, tu bio bar micva, tu se oženio, tu djecu odgajao, danas ovdje uzeti riječ i pozdraviti vas pri takvoj jednoj velebnoj svečanosti.

To mi pada utoliko teže što smijem sa ovoga mjesta da istaknem da je baš naša obitelj, moja pokojna mati, koje se rado ovdje sećam, bila nosilac ideje jednakosti između Sefarada i Aškenaza. To je bila jedna od poslednjih želja da se od četiri njena sina najmanje dvojica ožene Sefardkinjama. I ta se je njena zadnja želja, kao i sve druge što je želela, zaista i ispunila. Dvojica moje braće su se oženila Sefardkinjama.

Dozvolite mi da sa ovoga mjesta kratko sve vas od srca pozdravim i zaželim ovoj proslavi najbolji uspjeh.

Dr EMANUEL BULC, vrhovni rabin, Luksemburg:

Posle nekoliko reči kojima se na ivritu obratio prisutnima, dr Emanuel Bulc je rekao:

Dragi prijatelji,

Kada sam danas stigao u Sarajevo imao sam veoma mešoviti utisak i osećanja. Pomešano osećanje radosti i tuge. Jer odmah su mi pred oči izašle one odgovorne ličnosti Jevrejske opštine ovde u Sarajevu koje su bile moji učitelji, i to dr Moric Levi, pokojni sefardski nadržabin ove opštine, pokojni dr Urbah, nadržabin Aškenaske opštine i još jedno ime koje želim da spomenem, ime čoveka, koji je vrlo zaslužan u odnosu na mene. To je profesor Jakov Maestro, koji me je naučio da govorim ivrit. Te su mi slike izašle pred oči. I zato kažem da su to tužne slike. Zato hoću, uzevši reč, u prvom redu ovim ljudima da odam počast.

Kada ste me dragi prijatelji pozvali da ovde dođem, izvađio sam jednu knjigu iz svoje biblioteke. Knjiga se zove »Die Sephardim in Bosnien«, a napisao ju je moj pokojni učitelj, nadržabin sefardske opštine u Sarajevu, dr Moirc Levi. Mislim da ovu knjigu treba još jednom pročitati da bi se utvrdilo kako je bogata tradicijom i duhom bila ova zajednica i kakvu kulturnu, versku i u svim ostalim formama jevrejsku prošlost ima. Ovde je to već naglašeno, i kada mi je jutros dr Kadelburg rekao da ću moći da uputim neku reč ovom skupu, tada sam u sebi pripremio neke ideje. Mislio sam na to šta ćemo sutra čitati kao molitvu. Sutra se čita veoma lepi odeljak iz poglavlja proroka Ješajau. I ovu molitvu sam ovde sa dr Moricom Levijem učio. Ona kaže: »Raduj se, ti, neplodna žena koja nisi rodila, jer mnogo je više dece jalovih žena nego one koja potiču od oplodjenih«. A zatim prorok dalje kaže: »Razgrni krila svojih šatora i nemoj da ih zagrćeš.« A ja sam pri tome mislio na te šatore kao na centre našeg duhovnog i kulturnog života koji su tu u Sarajevu postojali kada sam ja bio ovde pre tri-deset godina.

Nažalost moram reći i to da su se ovde krila šatora nešto skupila ali, kao što je ovde naglašeno, u istoriji Jevreja uvek ima neke kompenzacije.

Onda kada su Jevreje izagnali iz Španije, došli su ovde kao »šeerit Jisrael«. Osnivanjem jevrejske države naša genera-

cija je doživela kompenzaciju za žrtve i za uništavanje za vreme nacizma.

I mi smo nažalost ovde samo »šeerit Jisrael«, ali mi znamo da se taj »šeerit Jisrael« mnogo trudi za svoje održavanje, za svoje fizičko i dhovno održavanje i mi mu čestitamo. Imao sam prilike i da kažem u nekim zajednicama, gde sam govorio o jugoslovenskom Jevrejstvu, i da naglasim kako se ta mala zajednica bori da bi održala svoj duhovni i kulturni život. I ja kažem kao što je to g. Juviler rekao, »u svim oblicima«. jer mi moramo da sačuvamo Jevrejstvo u svim oblicima.

Pročitao sam u programu da će prvi čin naše proslave ovde, biti osvećenje muzeja. Pri tome sam pomislio na velikog francuskog pisca Valeri-ja, čiji natpis stoji na ulazu u poznati muzej smešten u palati Šajo u Parizu.

Pol Valeri kaže sledeće: »Prolazniče, samo od tebe zavisi da li ću biti blago ili grobnica, da li ću govoriti ili ćutati. Ne idi unutra bez strahopoštovanja.« I ja verujem da ako otvaramo muzej, tada taj muzej ne treba da bude grobnica jevrejstva, već svedok veličine ove zajednice, protekle veličine. Ali on treba i blago da bude, treba da nas inspiriše, treba da u taj muzej ulazimo pobožno i treba da kažemo šta možemo da učinimo za budućnost. I ako mogu, želeo bih da kažem, ne treba čuvati Jevrejstvo samo kao muzejski predmet, već kao nasleđe koje nam je preneto i koje ćemo mi našoj deci dalje želeći i morati da prenesemo.

Molim da mi dopustite da vam na kraju prenesem pozdrave jedne male, ali žive opštine u jednoj maloj zemlji, Luksemburgu, koja se raduje što je mogla da me uputi da ovde danas prisustvujem, da vam prenesem svoje lične želje, i kao što je ovde već bilo rečeno »šalom«, ja bih rekao šalom onima koji su došli iz daljine, kao i onima koji su došli izbliza.

Ja sam doduše došao iz daleka, ali samo prostorno, jer ja sam ovdašnji srcem i dušom. Hvala vam.

Dr MOZES ROZEN, predsednik Saveza jevrejskih opština Rumunije i vrhovni rabin, Bukurešt:

Vrlo poštovani predsedniče i dragi gosti,

U ovom mozaiku naroda, vera i jezika, teško je opredeliti se kako govoriti; rekli su mi da će jidiš većina gostiju razumeti. Pitanje je samo da li će me razumeti domaćini, ali

oni će bolje razumeti jidiš nego što ja razumem srpskohrvatski. Zbog toga sam odlučio da govorim na jidišu, na »mamelušnu« i da vam isporučim srdačne pozdrave Saveza jevrejskih opština Rumunije i 100.000 Jevreja koji žive u lepoj i slobodnoj socijalističkoj republici Rumuniji.

Pored velikog poštovanja koje osećamo prema vama, uvaženi predsedniče i uvaženo rukovodstvo, što ste nam pružili priliku da upoznamo vaš život u Jugoslaviji, želeo bih da podvučem nekoliko momenata više simbolično.

U utorak mi smo pognuli glavu pred partizanskim spomenikom, pred spomenikom koji predstavlja silinu otpora Jugoslavije koji bi trebalo da posluži kao primer mnogim narodima.

Narod koji se u jednom momentu kada se našao sam licem u lice sa tiranijom umeo da kaže da hoće i može da se odupre i stvori novu egzistenciju. Našao se sâm i udario na tiarnina da bi obezbedio svoju slobodu.

Na istom mestu (u Skoplju) pognuli smo glave i pred spomenikom jevrejskim parizanima koji su se borili rame uz rame sa ostalim jugoslovenskim partizanima za slobodu i jednakost, i odali poštu onim žrtvama nacizma – oko 7000 iz Makedonije – što predstavlja deo od šest milionskih jevrejskih žrtava iz II svetskog rata. Duh želje za slobodom proživljava je odluku da se bore zajedno sa svim narodima Jugoslavije.

Posebno je važno da se ima u vidu da je to otpor nas malobrojnih, a o tome govori i odeljak Tore koji će se čitati iduće nedelje; kako se Abraham Haivri, iako sâm, uporno i odlučno borio za svoju ideju i svoje gledanje na svet.

Povezivanje svečanosti u Skoplju i Sarajevu nije slučajno. U Skoplju smo iskazali askarot za žrtve. Tamo se odigrao zemljotres u kome su se srušili i smrvili stubovi staroga sveta, a ovde u Sarajevu smo se okupili da izrazimo našu odlučnost za doprinos izgradnji novog života.

400 godina jevrejskog života u Sarajevu pruža sliku jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Sve to pokazuje odlučnost jevrejske zajednice da dalje postoji i dalje živi. To potvrđuje staru jevrejsku misao da Jevrejstvo živi i sa poslednjim pojedincem, pripadnikom. Za to divan primer pruža jevrejska zajednica u Jugoslaviji u kaleidoskopu jugoslovenskih naroda. I najslabiji ostaci žive. Može to da se uporedi sa onim najslabijim koji se našao među snažnima, sa kozličem iz Hagade. Tako je to sa malom opštinom u Sarajevu i sa malom zajednicom u Jugoslaviji koje samo potvrđuju istoriju i kojima izražavamo naša topla osećanja.

Treba da vam izrazim čestitanja za odličan rad i uspeh što ste i na ovom mestu uspeali da ostvarite skup sličan svet-skom jevrejskom kongresu, a naime da se okupe i Mađarska i Rumunija i Nemačka i istok i zapad.

Mi u Rumuniji izgrađujemo i druge aspekte jevrejskog života i to na jednom mestu koje je značajno u Istočnoj Evropi. Može se to uporediti sa dugom koja se pojavljuje posle kiše, samo ako kišne kapi osvetli sunce. Tako i mi Jevreji postojimo kroz jedinstvo koje nas stalno povezuje. Mi Jevreji u Rumuniji, nas 100.000 u kontaktu smo sa jevrejstvom u svetu, na istoku i zapadu. Povezuje nas sa svima ostalima i želja da sa susednim zajednicama izgrađujemo novi i pravičan život. Život koji će biti srećan u smislu divnih principa naših proroka.

Ta simbolika izražena je i u mislima koje se pojavljuju u poglavlju koje se sutra čita iz Tore i u kome do izražaja dolazi spajanje starog i novog. Simbolika Skoplja i Sarajeva je upravo veza novoga sa starim i odlučnost da se nastavi novi život na svim poljima delatnosti. To simbolizuje i prisutnost rav hahama Romana, jer ona predstavlja volju za nastavljanjem kulturnog i religioznog života. Na svemu tome iskazujem najsrdačnija čestitanja i želim mnogo sreće.

Dr GEZA SAJFERT, predsednik Centralnog saveta
mađarskih jevreja, Budimpešta:

Vrlo poštovano predsedništvo, jevrejska braćo,

U moje ime kao i u ime mađarskog jevrejstva želeo bih da izrazim toplu zahvalnost za poziv koji nam je upućen.

Time nam je pružena mogućnost da učestvujemo na svečanostima povodom 400-godišnjice postojanja jevrejske zajednice u Sarajevu i da, kako sada, tako i u buduće, pokažemo postojanje prijateljstva između nas i jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Ne dolazim prvi put u Jugoslaviju, ali je moje srce uvek puno osećaja kada mogu da sretnem svoje drage prijatelje jugoslovenske Jevreje. Ovom prilikom moram da naglasim da je za odlične odnose koji vladaju među našim zajednicama zasluga na strani nekih ličnosti koje ne mogu da ne pomenem. To su pre svega predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg, i potpredsednik dr Lav-Singer. Zatim dr Oto Centner, prof. dr Arpad Han, a ne na poslednjem mestu dr Hajim Kamhi, predsednik Jevrejske opštine u Sarajevu.

Draga moja jeverjska braćo, uveren sam da će, zahvaljujući prijateljima koje sam spomenuo, kao i uspostavljenim odnosima i vezama, prijateljstvo i saradnja između jevrejskih zajednica u Mađarskoj i Jugoslaviji još više da se razvija.

Jevrejstvo Jugoslavije i Mađarske ima mnogo zajedničkog u prošlosti još iz vremena Austrougarske, iz vremena naci-fašizma, kada je u aprilu 1941. god. ratna mašina III Rajha upotrebila mađarsku teritoriju i prešla zajedničku granicu i okupirala Jugoslaviju.

Mi se sećamo Jevreja prinudnih radnika iz Mađarske koji su odvedeni u Bor zajedno sa radnicima iz Srbije, Makedonije i drugih krajeva, koji su pod nečovečnim uslovima i tiranskim postupkom hitlerovaca robovski radili i neprekidno bili izloženi smrtnoj opasnosti.

Sećamo se sa zahvalnošću herojskih partizana, Jevreja, Srba i drugih jugoslovenskih nacionalnosti koji su pritali u pomoć tim prinudnim radnicima i koji su hranom i drugim sredstvima pomagali Jevreje prinudne radnike iz Mađarske.

Ova i druga sećanja iz prošlosti o odnosima između jugoslovenskog i mađarskog jevrejstva postala su još življa kada su 1944. i 1945. god. naše zemlje oslobođene od fašističkog porobljavanja i kada su se, kako Jevreji iz Jugoslavije tako i Mađarske, mogli da posvete obnavljanju svojih organizacija i institucija. Ne mogu a da se s tim u vezi ne setim, pre dve i po godine, preminulog uglednog predsednika Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, mog dragog prijatelja, dr Alberta Vajsa.

Vi ste njemu u čast pre nekoliko dana u Skoplju izvršili osvećenje zgrade, pa iako mi nismo mogli da učestvujemo u tom činu, u duhu smo bili prisutni.

Dr Albert Vajs je za vreme svoga života mnogo učinio za uspostavljanje i produbljivanje naših uzajamnih odnosa. Neka je večna uspomena na njega!

Odnosi između mađarskog i jugoslovenskog Jevrejstva još su snažniji usled činjenice što učestvujemo u izgradnji socijalističkih zemalja i naših društvenih odnosa u kojima slobodno možemo da gajimo našu tradiciju.

Tu spadaju sarajevske svečanosti. Tu je uspešno očuvana tradicija kroz stoleća, a tu je u prošlom stoleću nađena i Hagada iz XIV veka koja je postala kulturno i literarno blago poznato širom sveta.

Mi, koji u ime mađarskog Jevrejstva učestvujemo u ovim svečanostima, iz bratskoga srca pozdravljamo jugoslovensko Jevrejstvo, koje je sa vama udruženo u borbi protiv opasnosti

od fašizma. Ovu borbu vodimo zajednički u duhu održavanja naših starih tradicija i u znaku održavanja mira u svetu. U tom duhu vas pozdravljam u ime mađarskog Jevrejstva.

Dr SOLOMON GAON, vrhovni rabin sefardskih i portugalskih Jevreja Velike Britanije i Komonvelta, London:

Gospodine predsjedniče, drugovi i drugarice i braćo,

Ja ovdje danas predstavljam Board of Deputys, centralno udruženje svih Jevreja Sefarada i Aškenaza u Engleskoj i Komonveltu, a prenosim vam takođe i pozdrave svih Jevreja u Londonu i u čitavoj Engleskoj. Ali, na prvom mjestu ja se ovdje nalazim kao sin one zajednice koja danas proslavlja svoju četvrtu stogodišnjicu. Ja sam sin Lašve i Miljacke. Ovdje sam video svoj prvi dan, ovdje se danas sjećam naših velikih rabina, dr Levija, dr Urbaha, Jakova Maestra. Bio sam učitelj u Safa Beruri, bio sam učenik seminara i uvijek sam se ponosio time što su Jevreji u Jugoslaviji uvijek bili jedinstveni, što su uvijek znali šta je to jedinstvo. I ja sam uvijek naročito govorio o jedinstvu Jevreja iz Jugoslavije, Sefarada i Aškenaza. Ali ova zajednica Sarajeva dala je veliki doprinos jevrejskom životu u Jugoslaviji. Ona je dala velike ljude, kao što su haham Bohor, haham Pardo, haham Levi Aškenazi, dr Levi, dr Urbah i dr.

Danas je dan kada znamo šta smo izgubili, ali danas je takođe i dan veselja, jer vidimo da ta mala zajednica ima veliko srce. Zajednica Sarajeva, nastoji da se opet organizuje tako da može da učestvuje u razvitku Jevrejstva u svijetu. Ja sam ponosan, gospodine predsjedniče, što sam ja učenik vašeg Saveza. Jer Savez jevrejskih opština je ovdje ustanovio taj seminar i taj je bio izraz jedinstva. Gospodine predsjedniče, danas smo ovdje imali potpuno jedinstvo; govorili smo nje-mački, govorili smo srpsko-hrvatski, moji dobri prijatelji Juviler i dr Rosen su govorili čak i jidiš. Zato ćete me vi možda razumjeti, ako sad kažem, neka imamo još veće jedinstvo. Stoga ću da govorim ma'o ladino.

Haham Romano, gospodo i gospođe, dolazim ovdje kao sin ove zajednice. Veoma se radujem, haham Romano, ne samo da vas vidim; u Vama vidim simbol ove hrabrosti sefardskog i aškenaskog Jevrejstva Sarajeva, koju ono ulaže da bi održalo našu tradiciju.

Znamo šta su rekli naši proroci da treba da nađemo utehe; mnogo smo izgubili, pa ipak smo i dobili. Stekli smo pravo da budemo ponosni na našu tradiciju, veru i na sve što su nam dali naši očevi.

Dr VALTER VREŠNER, predsednik
Jevrejske opštine u Cirihu:

Poštovani predsedniče, dame i gospodo,

Švajcarsko Jevrejstvo, a posebno Jevrejska opština u Cirihu, koju ovde predstavljam, su sa velikim zadovoljstvom prihvatili poziv da učestvuju na ovim svečanostima.

U prvom redu da bi dali izraza povezanosti i jedinstva Jevrejstva, o čemu je g. dr Rosen tako lepo govorio, a ne manje i zbog prijateljstva prema jugoslovenskom Jevrejstvu koje se zasnivalo na gostovanju jevrejskih horova iz Beograda i Zagreba. Oni su nam od 1957. četiri puta omogućili da uživamo i prema njima osećamo toplo i duboko prijateljstvo. Ja se sa bolom sećam poziva koji je mojoj supruzi i meni uputio pok. dr Albert Vajs, a kome se odazivamo tek sada, kada njega više nema sa nama. Juče smo imali prilike da na njegovom grobu čitamo kadiš i moram da kažem, da me je to duboko potreslo.

A ne manje divimo se delatnosti jevrejskih institucija u ovoj zemlji i pažljivo ih pratimo.

Sa velikim zadovoljstvom čitao sam članak Mirjam Štajner o radu jevrejske omladine kod vas, i sa radošću sam posmatrao ovih dana rad jevrejskog zabavišta u Beogradu, kome ćemo u znak pažnje i zahvalnosti poslati igračke iz Švajcarske. Mi pratimo sa posebnim ponosom rad jevrejskih horova u Beogradu i Zagrebu, koje ćemo i ovde čuti. Nadam se da ćemo ih uskoro opet videti i čuti i u Švajcarskoj, a zajedno sa njima pozdraviti i dr Kadelburga, Aleksandra Levija i druge funkcionere ovog jevrejskog življa u Jugoslaviji.

Zahvaljujem na bratskom, prijateljskom i toliko ljubaznom dočeku na koji smo naišli u ovoj zemlji. Verujem da govorim ne samo u ime svoje delegacije koja se sastoji od moje supruge i mene, već u ime svih gostiju na ovoj zaista srdačnoj dobrodošlici koju ste nam pružili.

Želim rukovodećim ličnostima jugoslovenskog Jevrejstva uspeh koji zaslužuju za svoj rad, napore i požrtvovanost.

JOSEF M. PAPO, član Američke sekcije Svetske
sefardske federacije, predsednik Jevrejske
opštine Sacramento – Kalifornija:

*Gospodine predsedniče, uvaženi i poštovani rabini,
drugovi delegati i članovi jevrejske zajednice Sarajeva,*

Zaista je jedinstven doživljaj boraviti u jednom gradu gde nikada ranije nisam bio, hiljadama milja udaljenom od mog doma, a opet se osećati kao da sam došao kući – do-
duše, ne svojoj sopstvenoj kući, ali domu svojih predaka.

Biti na mestu gde su generacije učenih Papo-a proučavali Toru i Talmud i gde su generacije Papo-a-dečaka provodile svoju veselu mladost, zaista je veliko zadovoljstvo, jer je to dokaz snage i vitalnosti našeg naroda i naše odlučnosti da sačuvamo svoje nasledstvo.

Oni među nama koji su bili pošteđeni nedavnih uni-
štavanja mogu samo da traže birane reči kojima bi izrazili divljenje vašoj snazi i hrabrosti za vreme stradanja i vašoj mudrosti u ponovnoj izgradnji života vaše zajednice po prestanku rata.

Jevrejska istorija je, zaista, mnogostruka i bogata. Slava Tore, mudrost naših pravednika, živa potka jevrejske istorije, nisu ograničeni ni vremenom ni mestom, žive gdegod se Jevreji sastali da bi stvorili svoju zajednicu, a svaka jevrejska zajednica je poput reke koja se uliva u snažne tokove celokupnog Jevrejstva.

Nisu česte prilike kada se jedna osoba može osećati istovremeno pripadnikom jedne 400 godina stare zajednice i pripadnikom velike zajednice Jevreja Amerike i pripadnikom Izraela – zemlje u kojoj sam se rodio. Zato sam prešao Okean da bih bio sa vama, da bih se pridružio vašim svečanostima i da bih vam preneo pozdrave Sefardske jevrejske zajednice Amerike, čestitke i dobre želje Jevrejske opštine Sakramenta u Kaliforniji, i lične pozdrave moje porodice koja bi rado bila pošla samnom da je to bilo moguće.

Srećan sam što sam ovde i što mogu da delim sa vama i ostalim delegatima vašu radost.

PAULA ČUBRILLOVIĆ, predsednik Ženske sekcije
Jevrejske opštine u Beogradu:

Poštovani gosti, drugarice, drugovi i dragi domaćini,

Osobita mi je čast i veoma sam ponosna da u vreme ove istorijske proslave mogu i ja da pozdravim ovaj svečani skup u ime jevrejskih žena Jugoslavije i njihovog glavnog tela koordinacionog odbora ženskih sekcija pri Savezu jevrejskih opština Jugoslavije. Za 25 godina svog posleratnog rada ženske sekcije su se afirmisale kao jedan od glavnih pomagača uprava naših opština u svim delatnostima, a i kao inicijatori mnogih posebnih akcija u toj kontinuiranoj aktivnosti.

Posle teških godina po završetku rata kada je naša glavna delatnost bila usmerena na socijalni rad uz svesrdnu pomoć Jointa, naše žene našle su nove zadatke kulturne i vaspitne, zadržavajući pored toga i svoju aktivnost na humanitarnom sektoru. Naše žene imaju patronažu nad zabavištima i pionirskim klubovima, organizuju mesečne šire skupove sa odabranim kulturnim programom, itd. Žene su zastupljene u upravama naših opština kao i u Savezu jevrejskih opština Jugoslavije.

Danas ženske sekcije imaju oko 700 članica, od kojih je veoma aktivno oko 150. No, i ostale naše drugarice, uvek se spremno odazivaju pozivima na široj akciji saradnje. Naš je glavni problem afirmiranje mlađih žena s obzirom da se prosečna starost našeg članstva kreće između 40 i 65 godina. Znamo da su mlađe žene zauzete kako svojim obavezama prema društvu tako i materinskim dužnostima, te možda moramo da sačekamo da se oslobode svog primarnog zadatka da bi posle imale vremena i za našu delatnost. Naše aktivistkinje takođe vredno saraduju u društvenim organizacijama naše šire Jugoslovenske zajednice: u Crvenom krstu, Konferenciji za društvenu aktivnost žena, i sl. U tom i takvom radu želimo da nastavimo još dugi niz godina za dobro naše uže i šire Jugoslovenske zajednice koja ne samo što ima razumevanje za tu aktivnost, već nas u mnogim akcijama i podupire.

Obrativši se posebno inostranim gostima, Paula Čubrilović je nastavila na engleskom jeziku:

U ime ženskih sekcija jevrejskih opština u Jugoslaviji, želim vam prijatan boravak ovde u Sarajevu. Mislim da će nam članovi Jevrejske opštine u Sarajevu pružiti mogućnost da se susretnemo i razgovaramo. Nadam se takođe, da ćemo, kada

vi budete imali slične proslave u svojim zemljama, biti u mogućnosti da vam uzvratimo posetu.

DAVID MLADINOV, glavni urednik časopisa jevrejske omladine u Jugoslaviji »Kadima«, Beograd

Zadovoljstvo mi je što mogu da vas pozdravim u ime jevrejske omladine i dece okupljene u deset naših klubova širom zemlje čiji je rad iz godine u godinu sve aktivniji i organizovaniji pošto sve veći broj omladinaca učestvuje u njemu.

Zbližavanje naše omladine vrši se na našim zajedničkim letovanjima, na već afirmisanim susretima klubova i saradnjom u »Kadimi«, časopisu jevrejske omladine u Jugoslaviji. Takođe naši omladinci su aktivno učestvovali na većem broju seminara i kongresa u inostranstvu.

Verujem da ću reći ono što misle svi naši omladinci ako kažem da su ove aktivnosti i postojanost najbolja garancija za daljnji rad i za kontinuitet naše matere jevrejske zajednice.

* * *

David Mladinov je zatim pozdravio delegate na engleskom jeziku. On je tu nešto više govorio o letovanju naglasivši da u letnjem kampu, podeljena u četiri smene, letuje skoro sva naša omladina. Takođe je govorio o profilu »Kadime« i naglasio da se u njoj ogledaju sve aktivnosti jevrejske omladine i da osim informativnih i literarnih radova donosi priloge o svemu onome što interesuje naše omladince.

PRIJEM KOD PREDSEDNIKA REPUBLIČKE SKUPŠTINE

Posle svečane sednice Glavnog odbora Saveza jevrejskih opština Jugoslavije održane 14. oktobra, predsednik Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine Rato Dugonjić primio je u svojoj rezidenciji predstavnike stranih organizacija i delegacija, Saveza i pojedinih većih jevrejskih opština iz zemlje. Jednočasovni prijem protekao je u srdačnoj atmosferi.

OTVARANJE MUZEJA JEVREJA BOSNE I HERCEGOVINE

Govor predsednika Gradskog vijeća Sarajeva, Salka Lagumdžije

15. oktobra 1966. godine svečano je otvoren Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine. Smešten je u zgradi staroga hrama u »Velikoj avliji« koju je Jevrejska opština stavila na raspolaganje gradu Sarajevu zajedno sa većim brojem eksponata.

Otvaranju Muzeja, pored svih delegata i gostiju iz zemlje i inostranstva, prisustvovali su i predsednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine Rato Dugonjić, član republičkog Izvršnog veća Osman Djikić i drugi istaknuti državni rukovodioci kao i mnogi javni i kulturni radnici.

Za vreme otvaranja Muzeja

Posle pozdravnog govora direktora Muzeja grada Sarajeva Ahmeda Greba, održao je govor predsjednik Gradskog vijeća grada Sarajeva, drug Salko Lagumdžija:

*Poštovani gosti, gospođe i gospodo,
drugarice i drugovi,*

Dijelim izvanredno odgovornu i prijatnu dužnost svih građana i Gradskog vijeća grada Sarajeva, da povodom otvaranja Muzeja Jevreja Bosne i Hercegovine, izrazim radost i ponos što Sarajevo i naša Republika ovim kulturno-istorijskim objektom upečatljivo bogati riznicu svojih blaga prošlosti i da vas uvijek u zahvalnost koju duboko osjećaju za sve ono čime su Jevreji zadužili naš grad i našu domovinu. Podsjetimo se tim povodom da samo one generacije koje dobro i objektivno cijene prošlost mogu u rukama čvrsto da drže buktinje koje osvjetljavaju puteve budućnosti.

Otvaranjem Muzeja Jevreja Bosne i Hercegovine, simboliše se, pored ostalog, jubilej 400-godišnjice dolaska Jevreja u naše krajeve iz daleke Španije, čini se i na taj način prisutnijim njihov udio u životu i istorijskom razvitku naših naroda, osvjeđočava činjenica da su Jevreji u ovim krajevima i među našim narodima našli novu domovinu, darujući našem čovjeku neocjenjive priloge jedne humanističke filozofije čiji korijeni sežu u najdrevniju prošlost jevrejskog naroda a čiji su parlamentarci oni neprestano bili u svakodnevnom radu i životu. Iz te humanističke filozofije crpli su se neocjenjivi doprinosi konstituisanju savremenih elemenata civilizacije pod našim nebom, u društveno-humanističkom, ekonomskom i kulturnom razvitku. Značaj tih doprinosa moguće je objektivnije vrednovati kada se uzme u obzir sudbinska tragika čovjeka u minulim istorijskim zbivanjima na balkanskoj vjetrometini, kada se podsjeti na već osvjeđočenu činjenicu da je čovjek u ovim krajevima u spletu istorijskih okolnosti bio u pravom smislu riječi pastorče istorije. Jevreji su podijelili sa našim ljudima sudbinsku tragiku života koju im je dodijelila istorija i bili sa njima u najtežim časovima, pomogli im da izdrže i da se od njih nauče kako treba istrajavati, imajući u vidu stojički, vitalni, sposobni i kreativni jevrejski narod, koji je, iako živeći u teškim i tragičnim uslovima više od dvije hiljade godina, nepravedno proganjan, maltretan i ponižavan, zračio snagom i vrijedno-

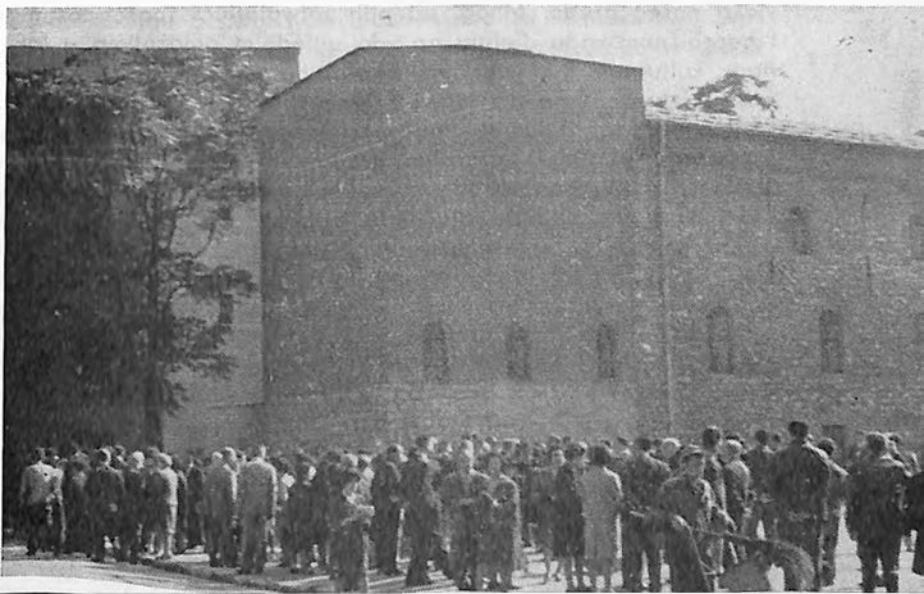

stima koje su zaduživale svjetsku kulturu i civilizaciju. Zbog toga je i bilo moguće da iz tog naroda i njegovog duhovnog genija istupe na istorijsku pozornicu svijeta velikani misli i djela koji su udarili tako snažne pečate istorije čovječanstva. Zbog toga je i bilo moguće da i u našoj sredini genije jevrejskog naroda bude izražen brojnim kulturnim, zdravstvenim i ekonomskim kreatorima. Tako među naše prve akademske obrazovane građane svrstali su se i sarajevski Jevreji, a iz jevrejske sredine potekli su mnogi značajni pisci, umjetnici i naučni radnici.

Zbog svega toga, jubilej 400-godišnjice dolaska Jevreja u ove krajeve i ovaj svečani trenutak uspostavljanja trajne uspomena na taj istorijski događaj, otvaranjem Muzeja Jevreja Bosne i Hercegovine, znači praznik za sve nas, za našu kulturu, za istoriju naše emancipacije, za naše stremljenje progresu i sreći čovjeka i obavezuje nas da duboko i trajno gajimo zahvalnost i osjećanje duga koji se ne zaboravlja.

Humanistička nit pripadnosti Jevreja ovom čovjeku i njegovoj sudbini duboko se proplela i u našu savremenu političku istoriju. U revolucionarnim kretanjima i najnaprednijim stremljenjima u ovim krajevima još od prije četiri decenije, izraženih u borbi za socijalističke ideale, Jevreji imaju značajan udio. To je najpotpunije došlo do izraza u toku narodnooslobodilačke borbe vođene protiv najvećeg neprijatelja čovječanstva, njemačkog fašizma. Brojni Jevreji, građani Sarajeva, zajedno sa svojim drugovima Srbima, Hrvatima i Muslimanima i pripadni-

Pred zgradom Muzeja

cima drugih nacionalnosti, postali su partizanski borci i herojski prolivali svoju krv za odbranu ljudskog dostojanstva, za novo doba slobode i socijalne pravde. Veliki broj njih izginuo je na frontovima naše revolucije i antifašističke borbe, mnogi su bili među prvoborcima i rukovodiocima u našoj narodnoj revoluciji, a oni koji su preživjeli strahote stradanja i teškoće u borbi nastavili su nesebičan rad u novoj socijalističkoj Jugoslaviji. Zbog toga smo ubeđeni da mnogi elementi svečanosti u kojima učestvujemo predstavljaju dostojanstvene priloge u proslavi 25-godišnjeg jubileja početka narodnog ustanka.

Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine, pored ostalog, predstavljaće za generacije koje dolaze hram pijeteta ogromnim žrtvama koje je jevrejski narod podnio u cijeloj porobljenoj Evropi, pa i u našem gradu u doba nacističke strahovlade. Biće to hram pijeteta bezbrojnim žrtvama koje su pale pod mačem monstrozne političke »filozofije« prema kojoj postoje »niže« i »više« rase, pod mrakom krvave ideologije njemačkih nacista koji su nastojali da unište pojedine nacije među kojima se nalazila i jevrejska. Ali biće to i hram pijeteta i divljenja snazi jednog naroda koga ništa ne može da uništi i čija snaga i vrijednost druguju sa najelementarnijim fundamentalnim kvalitetama čovječanstva, onim koje su zaloge njegove budućnosti.

I u Sarajevu kao i u čitavoj Bosni i Hercegovini, pod inkvizitorskim fašističkim mačem, stradalo je mnogo Jevreja – preko 90% pripadnika jevrejske opštine pomrlo je od gladi ili mučenja u zatvorima i koncentracionim logorima ili je spaljeno u krematorijumima. No i pored toga, malobrojni preživjeli Jevreji dali su svoje doprinose novom vremenu i radostima čovjeka našeg grada. Mnogi od njih zahvaljujući sposobnostima i nesebičnom radu djeluju na vrlo uglednim položajima u javnom, kulturnom i privrednom životu, dajući izvanredne doprinose progresu Sarajeva i čitave jugoslovenske zajednice. I Jevrejska opština sa svojim članovima uspostavila je vrlo srdačnu uzajamnu saradnju sa svojim gradom. Rezultati te saradnje i razumijevanja bogato su izraženi u samoinicijativnom poklapanju gradu nekoliko značajnih objekata Jevrejske opštine, među kojima je, svakako, najjemenentniji i najfunkcionalniji bivši veliki vjerski hram, adaptiran u Dom kulture, a sada i ovaj hram u kome je smješten Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine. Ta saradnja trajno će obilježiti istorijsko prisustvo Jevreja u našim krajevima, činjenicu da su oni u njima našli svoju novu domovinu i ljude koji su im postali braća, uzajamno se darujući vrijednostima koje su, kao pripadnici svojih na-

cionalnosti posjedovali. Posebno me raduje što će brojni gosti iz zemlje, a naročito iz inostranstva, moći da se osvjedoče u tu činjenicu, što će moći da se uvjere da je to značajan element humanističke emancipacije svijeta kome svi težimo.

Predajući Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine brizi Muzeja grada Sarajeva, ubeden sam da mogu u ime građana Sarajeva izraziti duboko uvjerenje da će on trajati kao upečatljiv podsjetnik i svjedok razvitka naših krajeva i dragocjenih doprinosa Jevreja u najkreativnijem i najprogresivnijem smjeru društveno-istorijskih kretanja.

Proglašavam Muzej otvorenim i predajem ga na upravljanje kolektivu Muzeja grada Sarajeva.

Molim direktora Muzeja grada profesora Ahmeda Grebu da primi ključeve u znak preuzimanja Muzeja.

Prema oceni stručnjaka muzeologa u Sarajevu gde postoji desetak raznih muzeja, Muzej Jevreja BiH zauzimaće dostojno mesto, kako po svojim eksponatima, brojnim dokumentarnim materijalom iz istorije Jevreja u BiH i foto-eksponatima, tako i po svome rasporedu. U prizemnoj prostoriji sačuvan je, odnosno renoviran nekadašnji stari jevrejski hram sa enterijerom kakav je bio 1941. godine pre ulaska Nemaca u grad; na prvom spratu izložen je bogati foto i dokumentacioni materijal o predratnom revolucionarnom i kulturnom radu Jevreja BiH, sa bogatim ilustracijama i legendama, dok je na drugom spratu (koji je nekada služio kao galerija za žene, zvana znogita) izložen bogat statistički i foto-materijal o učešću Jevreja u NOB-u i njihovom stradanju od nacizma.

Grad Sarajevo obogaćen je jednim novim muzejom koji će predstavljati bogatu riznicu materijala za upoznavanje prošlosti grada Sarajeva i delatnosti jevrejske zajednice u gradu i Republici.

Projektant enterijera i restauracije nekadašnjeg ambijenta, kao i rasporeda eksponata i funkcionalnosti prostorija izvršio je mladi arhitekt ing. Mirko Ovadija. Razmeštaj i legende svih eksponata u Muzeju komponovala je Ljubica Mladenović, viši kustos muzeja grada Sarajeva koja je i tematski pripremila muzejsku izložbu. Nadzor nad izvršenjem adaptacije i tehnički složenih radova obavio je ing. Dimitrijević iz Sarajeva.

KOMEMORATIVNE SVEČANOSTI

Govor direktora Muzeja revolucije Monija Fincija

U okviru proslave 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, održane su 16. oktobra 1966. komemorativne svečanosti sa polaganjem venaca na spomenike Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma na starom jevrejskom groblju u Kovačićima, streljanim Srbima sahranjenim na istom groblju i streljanim Srbima i Jevrejima na Vracama.

Prilikom polaganja venaca na spomenik Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma na groblju u Kovačićima, govorio je direktor Muzeja revolucije u Sarajevu, Moni Finci:

Poštovani gosti, drugovi i drugarice,

U ovim svečanim danima protkanim trénućma snažnih reminiscencija, časovima koji nas ispunjavaju optimizmom i osjećanjem opravdanog ponosa okupili smo se, evo, na ovom djedovskom groblju koje je sada pod zaštitom države kao spomenik kulture – okupili se da odamo dužnu poštu onima koji su tu i onima kojih ovdje nema.

Od vajkada već svojim izuzetnim položajem, svojom monumentalnošću i svojim sadržajem skreće na sebe pažnju ovo jedinstveno groblje koje na svojevrsan način govori o mnogovjekovnom trajanju jedne zajednice i evocira odnos poštovanja i dubokog pijeteta.

S izrazom divljenja staje namjernik i prolaznik pred ovom otvorenom požutjelom knjigom od mramora što je odoljela zubu najhirovitijeg vremena da bude danas najautentičnija istorija jevrejske zajednice Sarajeva, njenog rasta, njenog stradanja i njenog nestajanja.

I umjetnik Nobelovac doživljavao je tu časove uzbudljivog meditiranja, nalazeći u stavu starih nadgrobnih kamenova nečeg od snage i gordosti lavova, a u natpisima i epitafima dirljivu poeziju i folozofiju stojičkog umiranja i življenja.

I nije teško uočiti rijedak položaj ovog, suncem uvijek obasjanog mjesta na brižno odabranoj dominantnoj uzvisini kao za predstražu velikog grada s kojim su pokojnici za života srcem i duhom bili vezani, u kome su se osjećali domaći i svoji, za čiji su rast i procvat sebe zalagali i prema kome su ostali

i u smrti licem okrenuti, da i dalje bdiju nad svojim gradom i rodnom zemljom koju su voljeli.

Eto, dakle, spomenika koji je pored svih drugih vrijednosti što ih ima, rječit simbol neizvještačene tolerancije, ljubavi i istinske međuljudske solidarnosti.

Spomenici u ovom groblju čije vrijeme postavljanja seže unazad do tri i po vijeka, sa najstarijim brojnim skupinama mramorja koje upućuje na zaključak o čudesnom prijanjanju za drevne tradicije tla, ljudi i sredine i čudesnoj simbiozi s njom; i oni drugi iz ostalih skupina što tako godovito oslikavaju hod vremena i rast generacija, svi ti spomenici govore o pripadnicima ove naše zajednice od davnih vremena. Svojim jezikom oni kazuju o ljudima velikim i malim, o čuvenim rabinima, hahambašama i efendijama, o učenim ljudima, imenima od pera i duha, o stvaraocima i poslenicima, plemenitim majkama i ženama i o različitim ljudskim sudbinama.

To su imena dalekih pradjedova i naših djedova, dalekih pramajki i naših nona i onih koji su ovdje, na svoju sreću, stigli do kraja četvrte decenije ovog sadašnjeg vijeka.

Svi oni spokojno miruju ovamo dostojno ispraćeni, s počastima i pijetetom sahranjeni, od svojih bližnjih ožaljeni i oplakani, i kako su običaji i zakoni nalagali, za pokoj duše i laku zemlju opojeni.

A spomenici na ovom groblju ostadoše da svjedoče o postojanoj ljudskoj blagodarnosti za učinjena uzorna životna djela, za njihova dobročinstva i za sva njihova ovozemaljska trpljenja.

Ali, avaj!

Zalud ćemo ovdje tražiti grobove naših majki i očeva, naše braće i naših sestara, srodnika, prijatelja i drugova. Nema njihovih spomenika, jer je pusta ostala golema ledina i tuđe djeluju spomenici na prazno podignuti.

Nema onih kojima bi zbog poodmakle dobi ovdje pripadalo omeđeno mjesto, ni još većeg broja drugih koji bi danas još bili među nama živi, čiji je vijek na masovnim gubilištima, u danima fašističke strahovlade, prekratio zločin sa milijonima drugih širom Evrope i stotinama hiljada sinova i kćeri ove zemlje.

Njihove su kosti sagnjile u mračnim jamama, izgorjele u plinским komorama i lomačama, potonule u riječnim dubinama.

Njihovu glavu smrt suza nije oplakala. Oni su nestali bez saosjećaja, bez izraza zahvalnosti i ljudske solidarnosti, bez ispraćaja.

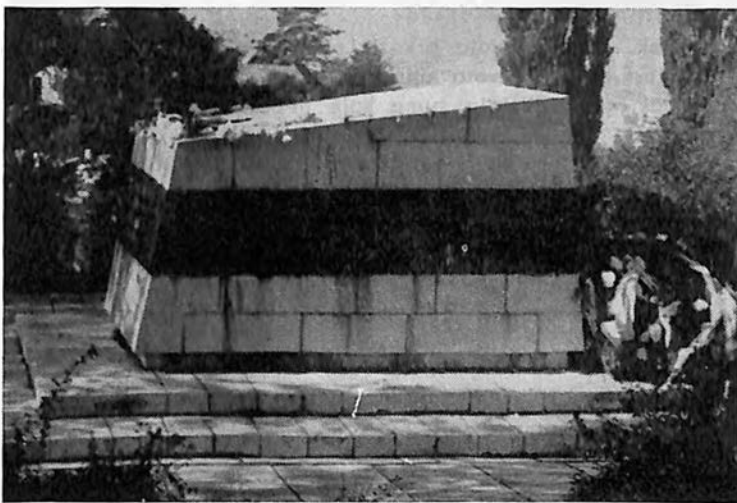
Oni su stojički pali lakovjerni zbog svog ljudskog vaspitanja i moralnih premisa, obezoružani i osramoćeni od crnih sila tog kobnog znaka opšte kataklizme, negacije čovječstva, reinkarnacije zloduha i prauništenja.

Oni su postali krvava opomena o cijeni koja se daje za pobjedu razuma i iskonske žudnje da ljudi od majke rođeni svi pod suncem budu jednaki i njihove vjekovne težnje da se na djelu ovaplate pradavni zavjetni zakoni Mojsija, da se oživotvori nepatvoreno učenje Isusa-Hrista i Muhameda i na kugli zemaljskoj ostvari humanizam nauke Marksa.

Stoga ovdje nema blizu sedam i po hiljada humki i spomenika – i bez njih ovo istorijsko groblje, ta knjiga vijekova ostaće kao raskinuta knjiga bez svojih najvrijednijih dijelova.

A ovdje se s posebnom ljubavlju i ponosom sjećamo i onih divnih boraca čiji se spomenici takođe tu ne nalaze – junaka koji su na herojski zov Tita ustali u bespoštedni obračun sa strašnim silama mraka i bezakonja.

Pod plamenom zastavom ljudskog dostojanstva, pod muškom rukom koju je stvorila neuništiva narodna snaga, s mačem koji je iskovala neumitna i neumoljiva pravda, uz stotine hiljada boraca i legendarnih junaka koje je pokrenula jedna

Spomenik Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma

opštenarodna borba, borili su se i oni bez predaha za odbranu čovječstva, za osvit slobode, za ideal opštenarodnog jedinstva i za bratstvo svih ljudi i svih nacija.

Njihove je kosti rodna gruda širom zemlje primila u svoja njedra i one leže pod Kušuro na legendarnoj Sutjesci, u herojskoj Krajini, junačkoj Romaniji, na Vracama i na brojnim poprištima velikih borbi koja su postala nacionalni parkovi i spomenici.

Ovi su spomenici okruženi pažnjom, ljubavlju i sveopštim poštovanjem i nalaze se pod zaštitom cijelog naroda koji ih hodočasti, njeguje, ukrašava i kiti vijencima i svežim cvijećem.

I tako u ove svečane dane ispunjene časovima snažnih reminiscencija i na ovom mjestu, na djedovskom groblju, sada i uvijek s gordošću posvećujemo naše misli časnim precima čiji spomen-kamenovi tako slikovito oličavaju svu mudrost i duboki mir njihovog života i čine ljepotu i sklad ovog groblja.

S tugom i uzbuđenjem naše se misli upućuju svim mučenicima čije su kosti, u njihovom martiriju, ostale razbacane na sve strane svijeta i u čiji je pomen dignuto ovo spomen-obilježje pod, kojim kostiju nema.

Upućujemo ih junacima koji su za bit života i rehabilitaciju čovjeka i čovječanstva svoj život nesebično dali.

Položimo svima njima vijence satkane s ljubavlju, ponosom i s tugom.

Nek u slavu života prkosi Lotosov cvijet na mjestu gdje su stotine hiljada života unšitene.

Nek vječno listaju šume koje nepobjedivost ljubavi i života znače.

Neka bi date žrtve donijele mir među ljudima.

Neka budu kvasac ljubavi među bližnjima.

Neka budu sjeme bratstva među narodima.

Lovor vijenac, neprolazna hvala i vječna slava herojima borcima i mučenicima.

PRIJEM KOD PREDSEDNIKA GRADSKOG VEĆA

Predsednik Gradskog veća grada Sarajeva Salko Lagumdžija priredio je u Stojčevcu na Igmanu veliki prijem za goste i delegate iz zemlje i inostranstva, na kome je bilo preko 200 zvanica. Domaćin, predsednik Gradskog veća drug Lagumdžija pozdravio je goste i pozeleo im ugodan boravak u Sarajevu. U ime stranih delegacija i gostiju domaćinu je na srdačnom prijemu zahvalio dr Gerhard Rigner, generalni sekretar Svet-skog jevrejskog kongresa.

Predsednik Gradskog veća dočekuje goste

PROGRAM

1. Pozdrav predsjednika Odbora za proslavu, dr Konforti,
2. »O značaju 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu« – prof. dr Kamhi,
3. Mješoviti pjevački zbor »Moša Pijade« iz Zagreba izvodi:
  - Levandovski: Psalam 150
  - E. Cossetto: Partita sefardica
- Solisti Ljerka Jug-Labaš i Krunoslav Cigoj. Za klavirom Ingeborg Haberfeld i prof. Vladimir Kranjčević.
  - Factori: Hava nagila
  - Skalovski: Pesnata na Goce. Solista Ljerka Jug-Labaš.
  - Herzl: Scherzo musicale. Solisti Antonija Kordej i Krunoslav Cigoj. Zborom diriguje Emil Cossetto.
4. Ivan Goran-Kovačić: »Jama«. Recituje Moris Levi, član Jugosl. dramskog pozorišta iz Beograda.
5. Blanka Danon-Kurpjel, sopran, uz klavirsku pratnju Olge Tarbuk-Vukomanović, pjeva:
  - A. Scarlatti: Le violette
  - A. Vivaldi: »Altra aria del vagante« iz oratorija »Judita triumphans«.
6. Beogradski jevrejski hor »Braća Baruh« izvodi:
  - J. Hajes: Pesma jevrejskih patizana (jidiš)
  - O. Danon: Lička balada. Solo Đurđija Cvetić, alt.
  - F. Mendelson: Horal, vapaj napuštenog deteta.
  - R. Simoniti: Bolen mi leži. Solo Čedomil Momčilović, tenor.
  - R. Blam: Dudele. Folklorna pesma na jidišu. Solo Branislav Simonović, tenor.Horom diriguje Slobodan Krstić.
7. Horovi »Braća Baruh« i »Moša Pijade« izvode zajedno:
  - N. Hercigonja: Novoj Jugoslaviji. Solo Branislav Simonović. Dirigent Oskar Danon.

Program svečane akademije održane 16. oktobra 1966.

SVEČANA AKADEMIJA

Svečana akademija sa umetničkim programom posvećena proslavi 400-godišnjice priređena je 16. oktobra u velikoj sali Radničkog univerziteta »Đuro Đaković«. Akademiju je otvorio predsednik Odbora za proslavu dr Josef Konforti:

Poštovani gosti, drugovi i drugarice,

Otvaram svečanu akademiju povodom proslave 400-godišnjice dolaska prvih Jevreja u Bosnu i Hercegovinu.

Osobita mi je čast i zadovoljstvo, da mogu pozdraviti ovako impozantan skup odličnih gostiju iz raznih krajeva svijeta, među kojima uvaženog gospodina dr Gerharda Rignera, generalnog sekretara Svjetskog jevrejskog kongresa kao i sve druge visoke predstavnike Jevrejskih zajednica sa Istoka i Zapada. Posebno pozdravljam sve naše domaće goste i prijatelje, predstavnike naše narodne vlasti, političkih i društvenih organizacija, i to: drugove Cvijetina Mijatovića, Avdu Humu, Rudi Kolaka, Džemala Bijedića, Esada Cerića, Sa'ka Logumdžiju i druge.

Svima vama želim ugodan boravak u našoj sredini sa molbom da ponesete naše bratske i drugarske pozdrave pripadnicima svojih zajednica širom svijeta, kao i našim drugovima i prijateljima u zemlji.

U istoriji kroz vjekove svaki narod, pa i svaka etnička manjina u zajednici drugih naroda među kojim živi, ostavlja proizvođača i uslužnih esnafa, po čemu su bili osobito cijenjeni. se uspomenama, posebno doprinosima svoje humanističke, materijalne i duhovne kulture, svaki narod ponosi i čuva ih kao svoje rođeno i neotuđivo blago. Jednovremeno, te uspomene pokazuju i drugim narodima sve one puteve – svijetle kao i osjenčane epohe – radosti i stradanja pojedinih pripadnika i cijele zajednice u borbi za svoj opstanak i za svoju afirmaciju među drugim narodima.

Jevrejski narod je lutao 2000 godina po svim stranama svijeta. Mnogi dijelovi ovoga naroda poslje njegovog rasula u prvom stoljeću naše ere, nastanjivali su se povremeno ili

trajnije među drugim narodima, ovisno od toga kako su bili primljeni i kako su uspjeli da se srode sa gostoprincima.

Naši pradjedovi su morali krajem XV vijeka da napuste svoje viševjekovne postojbine na Pirinejskom poluostrvu bježeći od mračne klerikalne španske inkvizicije. Manji dio pošao je na sjever, a veći dio tada moćne zajednice španjolskih Jevreja-Sefarada bio je prisiljen da traži put duž obala Sredozemlja prema Istoku, odakle im je toplo sunce slobode svitalo »donde el sol kajente esklaresel!« Početkom XVI stoljeća nastanili su se pretežno na Balkanskom poluostrvu u pokrajinama moćne Otomanske imperije, pod čijom su vlašću onda bile skoro sve arapske zemlje. Arapski narodi, koji su i kulturno bili vrlo bliski jevrejskom, složno su saradivali s njima za vrijeme progona od španskih vladara.

Iz istočnih krajeva Balkana, Carigrada, Soluna i drugih gradova mnogi se zatim selili »truhom za kruhom« u zapadne pokrajine carstva a privreda je tražila nove putove svog razvitka. Jevreji su tako postepeno u svim većim mjestima Balkana stvarali svoje zajednice — jevrejske opštine. Neposrednoj pomoći i blagonaklonoj toleranciji otomanskih vlada prema Jevrejima poslije njihovog progona iz Španije imamo da zahvalimo za afirmaciju naših predaka u ovim krajevima, a time i za ovu našu jubilarnu proslavu.

U sarajevu je prva opština Jevreja bila osnovana 1566. godine. Od tada do okupacije Bosne i Hercegovine (1878) više od tri stoljeća Jevreji su u ovim krajevima živili i radili u iskrenoj s'ozii sa svim narodima bosanskog vilajeta. Osim svojih sposobnosti u razmjeni dobara, kao trgovci, Jevreji su već u prvim godinama pokazivali i vanredne sposobnosti i vještine proizvođača i uslužnih esnafa, po čemu su bili osobito cijenjeni.

Krajem XIX vijeka — poslije okupacije Bosne i Hercegovine pridolazili su i Jevreji — Aškenazi — većinom iz sjeveroistočnih zemalja bivše Austro-Ugarske monarhije. Jevreji starosjedioci primili su ih kao braću i nastavili su s njima da privređuju i saraduju šireći tekovine zapadne kulture. O svemu tome ostale su vidne uspomene, koje se ne mogu prenebreći.

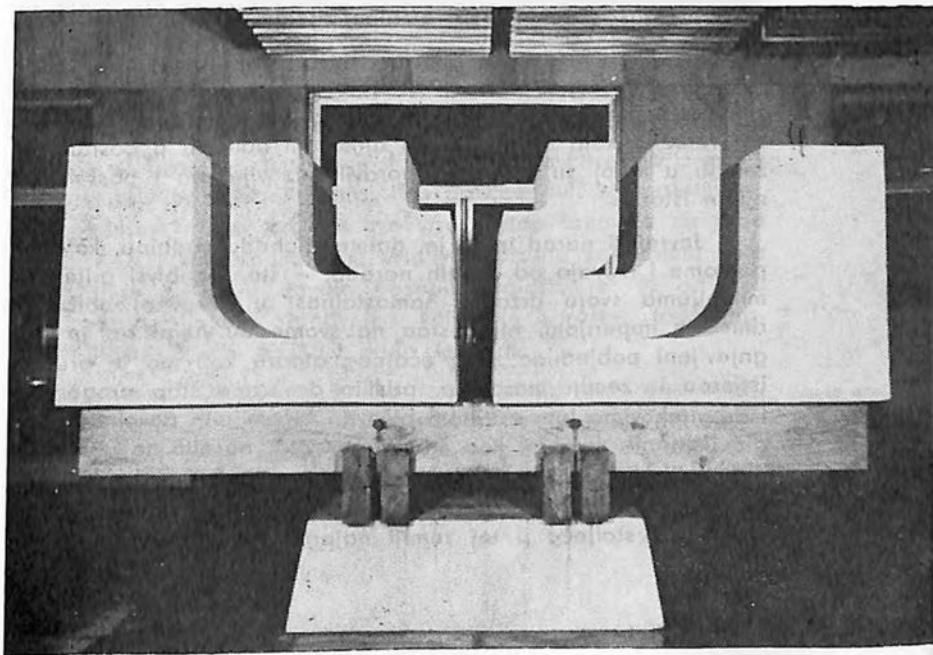
Poslije oslobođenja od austrijske imperije, iza prvog svjetskog rata, Jevreji su pošli također sa naprednim snagama oslobođenih naroda u borbu za pravo oslobođenje radnog naroda, za izgradnju materijalne i opšte kulturne baze. Među prvim su bili ne samo studenti-intelektualci, nego i širi radnički slojevi, osobito omladinci, koji su krenuli u tešku borbu za istinsko oslobođenje radnog naroda od eksploatora svih vrsta —

sve do krajnje reakcionarnih fašističkih i nacističkih strujanja, koje – nažalost – po drugi put zapališe svijet. Neprijateljski pomagači, kvislinzi i izdajice svojih naroda i slobode, da bi se dodvorili gospodarima-tiranima, nadmetali su se u bratoubilačkoj svadi, a osobito time, da nečuvenom hajkom vrše hvatanje i istrebljenje naše braće, sestara, očeva i majki, pa i nejake djece po sitom uzoru, kojim su milionske mase našeg i drugih naroda u okupiranim zemljama Evrope bile uništene na najsvirepiji način.

Malobrojni su ostaci, koji su preživjeli golgotu u izbjegličkim i koncentracionim logorima. Mnogi su našli časnu smrt u redovima narodnooslobodilačke vojske boreći se rame uz rame sa svojim drugovima, a ostali su radosno dočekali čas potpunog oslobođenja.

Svi mi preživjeli osjećamo se danas potpuno ravnopravnim u oslobođenoj socijalističkoj Jugoslaviji i doprinosimo kao i svi drugi sugrađani unapređenju zemlje.

Kao takvi, Jevreji Bosne i Hercegovine kao i oni drugih republika, žele i nastoje da zajednički koriste sve blagodati istinske slobode i jednakosti među drugim narodima. Mi ćemo i dalje sve od sebe dati, pa i najveće žrtve, za odbranu oslobođene zemlje i svojih prava, kao što smo i za slobodu i ravnopravnost svih naroda i za trajni mir u svijetu!

REFERAT PROF. DR SAMUELA KAMHIJA ODRŽAN NA
SVEČANOJ AKADEMIJI

Drugarice i drugovi, gospođe i gospoda,

Dragi gosti i prijatelji

Govoriti o značaju 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu znači govoriti u isto vrijeme o životu i radu tih Jevreja u jednom relativno dugom vremenskom periodu.

Nema sumnje da se značaj jedne društvene zajednice (bez obzira da li je manja ili veća) ne mjeri proteklim godinama nego djelima koja je stvorila i kojima se uvrstila u graditelje istorije zemlje u kojoj živi. Zbog toga i značaj 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu treba prije svega cijeliti po onome što su oni stvarali i stvorili kroz četiri minula vijeka, po njihovom doprinosu materijalnom i kulturnom razvitku naše uže domovine Bosne i Hercegovine u koju su došli kao stranci i koja ih je u tragičnom momentu istorije jevrejskog naroda dočekala gostoljubivo i pružila im utočište. U toj zemlji koja je u ta četiri vijeka i sama doživjela veoma teška iskušenja, pridošlice Jevreji pustili su vremenom duboko korjen, osjetili je kao svoju rođenu, doživljavali njene radosti, trpili zbog njenih stradanja i u časovima opasnosti za njenu slobodu i nezavisnost zajedno sa ostalim njenim sinovima borili se i ginuli.

Pri pokušaju da se osvijetli taj relativno dug period, čovjeku je teško oteti se izvjesnim reminiscencijama koje su vezane za vremena koja su prethodila njihovom dolasku u Bosnu i za zemlju u kojoj su isto tako boravili niz vijekova i postali dio njene istorije.

Jevrejski narod imao je, naime, zlehudu sudbinu, koja ga po tome i izdvaja od drugih naroda, – što, izgubivši prije dva milenijuma svoju državnu samostalnost u neravnoj borbi sa rimskom imperijom, nije ostao na svome tlu nego ga je razgnjevljeni pobjedilac zbog očajnog otpora koji mu je pružao, istjerao iz zemlje praotaca, prisilio da uzme štap progonstva i da vijekovima luta svijetom bičevan bičem svih nevolja. Jedan dio izgnanih Jevreja, kao što je poznato, naselilo se u rimskoj provinciji Hispaniji koja na hebrejskom znači Šefarad, (po čemu su Jevreji porjeklom iz Španije i nazvani Sefardima) pa je živjeći niz stoljeća u toj zemlji najprije zajedno sa Maurima,

a kasnije sa Špancima umnogome doprineo razvoju materijalne i duhovne kulture Španije i ostalih dijelova Pirinejskog poluotoka.

Za same Jevreje boravak u Španiji bio je, a i tako je nazvan, z'atni vijek istorije Jevreja u Galutu odnosno u izgnanstvu, jer su sa jednim Majmonidesom, Jehudom Halevijem, Ibn Gabirolom (da spomenemo najznačajnije na listi velikih ljudi) dali i Jevrejstvu i čovječanstvu djela trajne i neprolazne vrijednosti. I dugo je još trajao odblesak te slave, jer je među ostalim potomak tih španskih Jevreja bio i Baruh Spinoza, jedan od najvećih mislilaca svih vremena.

Dramatična istorijska zbivanja u osvitu Novog vijeka – posebno krstaški ratovi, otkrivanje Amerike i unutrašnje suprotnosti u samoj Španiji koje su posebno obilježene mračnom pojavom Inkvizicije, koja je otjerala u smrt na stotine hiljada nedužnih ljudi – značila su za Jevreje Španije kraj mirnog i spokojnog života. Katolički kraljevski par Ferdinand I Izabela (los reyes católicos) svojim čuvenim ediktom u 1492. godini stavili su Jevreje Španije pred sudbonosnu alternativu: ili se odreći Jevrejstva i primiti katoličanstvo ili u najkraćem roku napustiti zemlju. Većina Jeverja, slijedeći nagonu nacionalnog samoodržanja, napustili su zemlju u kojoj su vijekovima živjeli njihovi preci i pošli su da traže novu postojbinu u priobalnim dijelovima zapadne Evrope i na obalama Sredozemlja. Na putu mnogi su izgubili živote postavši žrtvom gusarskih lađa i pljačkaških bandi, ali je jedan dio našao utočište u zemljama Turskoga carstva, zahvaljujući toleranciji turskih sultana Bajazita II. i Sulejmana Veličanstvenog.

Jevreji Bosne i Hercegovine došli su u Bosnu, zapravo najprije u Sarajevo, iz istočnih dijelova Turske carevine a manji dio preko Dubrovnika i Splita. Prvi došljaci bili su malobrojni, ali vremenom njihov broj je sve više rastao tako da su pred drugi svjetski rat predstavljali relativno brojnu zajednicu, koja je naročito Sarajevo davala poseban kolorit, jer je od oko 60 i nekoliko hiljada stanovnika, koliko je Sarajevo tada brojalo, bilo nešto više od 12 hiljada Jevreja.

I za ovo 400 godina koliko žive u novoj domovini Jevreji su, već prema političkim i društvenim uslovima u kojima su živjeli, razvijali svoje snage i sposobnosti, stavljali ih u službu zemlje koja ih je gostoljubivo primila i koja im je opet sa svoje strane pružila mogućnost da se i oni kao zajednica i pojedinci razvijaju i napreduju.

U turskom periodu koji je najdulje trajao, oko 300 godina, i u kojem je njihov društveni i pravni položaj bio relativno dobar jer su uživali slobodu kretanja i privređivanja, njihov udio bio je najjači u trgovini i zanatstvu. U feudalnom društvenom poretku kakav je vladao od XVI do kraja XIX vijeka u Bosni i Hercegovini, za koji je manufaktura tako karakteristična, trgovina i zanatstvo pored poljoprivrede bile su najvažnije privredne grane. U trgovini i zanatstvu Jevreji, naročito sarajevski vrlo su živo učestvovali. Prema podacima koje daje akademik Jorjo Tadić, uloga sarajevskih Jevreja posebno je značajna u trgovini sa Dubrovnikom i Splitom, a preko njih sa Italijom i zapadnom Evropom. Zahvaljujući svojim krvnim i prijateljskim vezama sa Jevrejima iz Italije i Zapada uspjeli su biti da uspostave žive trgovačke veze između raznih središta i oblasti Balkanskog Poluostrva i zapadnih zemalja. Razvijajući pored toga neke više i specijalizovane oblike trgovačkog poslovanja i novčanog kredita, oni su mnogo doprinijeli procvatu i razvitku samoga Sarajeva i drugih gradova u Bosni i Hercegovini

Za razliku od hrišćanskog Zapada gdje su zanati odnosno cehovi bili isključivo rezervisani za hrišćane, pošto je članstvo u cehu bilo vezano za obavljanje religioznog obreda i gdje su Jevreji vijekovima bili isključeni iz te, za ono vrijeme važne privredne oblasti, u Turskoj carevini pa prema tome i u Bosni i Hercegovini, esnafi su bili otvoreni kako muslimanima tako i raji pa i Jevrejima. Iako je čehaja (starješina esnafa) morao biti musliman, ipak su se nemuslimani mogli slobodno baviti zanatom. Šta više, bilo je esnafa u Sarajevu koji su bili gotovo isključivo u nemuslimanskim rukama. Tako je terzijski i čurčijski esnaf bio u pravoslavnim, a limarski u jevrejskim. Prema podacima koje iznosi Hamdija Kreševljaković u svojoj knjizi «Esnafi u Bosni i Hercegovini», Jeverja zanatlija je bilo među zlatarima, sajdžijama, terzijama, krojačima, kazazima i obuçarima.

Za vrijeme Turske Jevreji su bili poznati i kao vrsni ljekari (hećimi), naročito kao apotekari jer su oni jedini spravljali i prodavali lijekove kojima su liječili narod. Narodna medicina bosanskih sefarada bila je neobično razvijena, i u vremenu kada nije bilo školovanih ljekara, društveno korisna i veoma cijenjena. Pa i prvi ljekar iz Bosne i Hercegovine koji je završio medicinske škole na Zapadu bio je Jevrejin. To je bio čuveni Isak efendija Salom, koji je diplomirao medicinu na Medicinskom učilištu u Parmi (Italija) 1830. g. Pored njega bilo je još

mного narodnih ljekara Jevreja u Sarajevu, Travniku i Banjoj Luci.

U kulturnom, prosvjetnom pa i društvenom pogledu Jevreji nisu u većoj mjeri učestvovali u životu zemlje jer su se sve nacionalne i etničke grupacije, formirane na vjerskoj osnovi, u tom pogledu izolovano razvijale i ograničavale svoj duhovni život najviše na područje religije. U takvim uslovima kako kaže Ivo Andrić, »oni su se po nuždi i po nagonu samoodbrane zatvarali u sebe i zaziđivali iza svojih sopstvenih tradicija, vjervanja i predrasuda kao iza bedema. Rezerve kulturnih dobara, koje su donijeli sa sobom iz svoje stare otadžbine Španije s vremenom su tamnele, čilile, ali oni su ih i u tako nepovoljnim uslovima sa retkom ljubavi njegovali i u dobroj mjeri očuvali sve do najnovijih vremena«. Ipak i pored zidova vjerske i društvene izolovanosti mnogi Jevreji uspijevali su da uspostave duhovni kontakt sa svojom okolnom sredinom i da zarone u čiste izvore narodnog stvaralaštva i pjesništva. Tako je, kako je to objavio poznati naš kulturni radnik, pisac i urednik sarajevskog »Pregleda« Jovan Kršić u svome članku »Cantigas srpescas Davida Kamhija«, limar David Kamhi još 1850. godine bilježio narodne srpske pjesme i bio jedan od prvih, a ako izuzmemo Simu Milutinovića, možda i prvi Sarajlija koji je bilježio narodnu pjesmu. No to nije bio jedini slučaj. I mnogi drugi, koji su po svojoj profesiji dolazili u dodir sa narodom, bilježili su narodne pjesme i nastojali da se upoznaju sa tvorevinama narodnog duha. Tako je u jednoj od »ljekaruša«, knjiga koje su Sefardi drogistii vodili i u koje su unosili recepte za pojedine lijekove nađene neke romanse, a među njima i jedna bosanska narodna pjesma na srpsko-hrvatskom jeziku, pjesma izuzetne ljepote, koja nije bila zabilježena ni u jednoj poznatoj zbirci narodnih pjesama iz Bosne i Hercegovine.

II

Veliku prekretnicu u životu bosansko-hercegovačkih Jevreja, kao uostalom i cijele Bosne i Hercegovine, predstavljala je austrijska okupacija, koja je istina trajala relativno kratko vrijeme, oko 40 godina, ali je unijela duboke promjene u sve oblasti njenog života. Dolazak Austrije, kao što je poznato, prenuo je sve nacionalnosti i etničke grupe iz letargije orijentalne uspavanosti u kojoj je Bosna i Hercegovina živila u posljednja dva vijeka i pokrenuo ih na mnogobrojne aktivnosti i akcije

sa jasno određenim političkim i društvenim ciljevima. Raskrivena pred vratima Evrope i podvrgnuta mnogobrojnim uticajima Zapada, Bosna i Hercegovina je naglo počela da mijenja svoj lik a njeno stanovništvo oblike i načine života. Kao pod teškim maljem počeli su da se razbijaju okviri starog i preživjelog feudalnog društvenog uređenja Bosne i Hercegovine. Pod dejstvom kapitalizma koji je sa okupatorom prodirao, razvijao proizvodne snage zemlje i nužno stvarao nove društvene odnose, sa otporom koji su narodne mase, naročito srpske davale političkim planovima austrijske uprave, započeo je proces polarizacije društvenih snaga na novoj, na klasnoj osnovi. Ustaljuje se građansko društvo sa društvenim klasama koje se socijalno diferenciraju i između kojih se javljaju klasne suprotnosti, bez obzira na vjersku pripadnost. Radnička klasa koja se formira počinje da biva svjesna svoje istorijske uloge, da se politički organizuje i da priprema tlo na kojem će kasnije niknuti ideja revolucije i društvenog progressa.

S druge strane, padaju barijere izolovanosti i ekskluzivnosti koje su na duhovnom planu ranije postojale između raznih konfesija odnosno nacionalnosti i započinje proces duhovne integracije naroda Bosne i Hercegovine. Udaraju se temelji nacionalnoj književnosti i nacionalnoj kulturi sa snažnim protagonistima te književnosti i te kulture, proizašlim iz krila svih narodnih grupa.

Promene do kojih je došlo u Bosni i Hercegovini po austrijskoj okupaciji nisu ostale niti mogle ostati bez dubljih društvenih odraza i kod Jevreja. Nalazeći se po prilici na istom stepenu razvoja, bolje reći zaostalosti kao i njihovi sugrađani, Jevreji su nužno morali mijenjati i stare okvire života i stara shvatanja, izaći iz društvene izolovanosti u kojoj su dugo vremena bili i prilagoditi se novim društvenim uslovima, ako nisu htjeli da ih pregazi vrijeme i da zaostanu za svojom okolinom, koja je već počela da živi brzim tempom modernog života. To su oni učinili relativno vrlo brzo i kroz nekoliko ldućih decenija uspjeli da izgrade nove oblike života i rada, u kojima su se pokazali kao vrijedni pregaoci u razvoju privrednih, društvenih, kulturnih i drugih djelatnosti u svim oblastima života. U tim njihovim naporima, pored sefardskih Jeverja, značajan udio su imali i aškenaski Jevreji, koji su se sa novim režimom doselili u Bosnu i Hercegovinu i veoma brzo se pokazali kao koristan činilac u daljnjem razvoju Bosne i Hercegovine.

Prema onome što se zna iz vremena Austrijske okupacije, Jevreji su imali veliki udio u razvijanju svih privrednih

djelatnosti. Zahvaljujući dobrim dijelom njima, trgovina, naročito sa sjeverozapadnim dijelom Austro-Ugarske razvila se u velikoj mjeri, modernizovala i doprinjela ekonomskom razvitku i napretku, najprije Sarajeva a onda i ostalih gradova Bosne i Hercegovine. Naročito su bili aktivni u osnivanju i unapređenju modernih zanata. Gotovo nema zanatske struke u kojoj se Jevreji nisu pokazali kao vrsne zanatlije. Pored trgovine i zanatstva zaslužni su bili i za forsiranje modernog industrijskog rada. Tako su imali vidnog udjela u podizanju nekih industrijskih objekata, najprije u industriji građevinskog materijala (krečane, ciglane, asfaltna industrija), zatim u drvnoj industriji, u metalo-prerađivačkoj, prehrambenoj, tekstilnoj i hemijskoj, čime su doprinjeli razvoju proizvodnih snaga zemlje koja je u industrijskom pogledu bila veoma zaostala. U oblasti prosvjete i kulture bosanski Jevreji su u austrijskom periodu doživljavali također značajne promjene koje su se vidno odrazile u svim vidovima njihovog života. Pored religioznog, oni nastoje i uspijevaju da mladim generacijama daju i svjetovno obrazovanje šaljući ih u sve vrste škola, od osnovnih do univerziteta. Vrlo su brzo stvorili prvu generaciju školovanih fakultetlija (los doctores), za kojima su slijedile i druge. Te fakultetlije su mnogo značile za tada primitivnu bosansko-hercegovačku sredinu, jer su u svim mjestima, u koja su dolazili, davali svojom aktivnošću udio za razvoj društvenog i kulturnog standarda. Tako su Jevreji u relativno kratkom vremenu dali Bosni i Hercegovini veliki broj vrsnih ljekara, ekonomista i finansijskih stručnjaka, profesora, sudija, advokata, tehničkih i administrativnih službenika, a i kvalifikovanih radnika po industrijskim preduzećima i zanatskim radionicama.

U društvenom životu bili su veoma aktivni. Po ugledu na Srbe, Hrvate i Muslimane osnivanju niz veoma značajnih i uglednih društava kao što su: »La Benevolencija«, »La Humanidad«, »La Glorija«, »La Lira« itd., preko kojih organizuju čitav kulturnoprosvjetni socijalno karitativni i umjetnički život, utičući s planom i smišljeno na socijalnu strukturu Jevreja i nastojeći da Jevreji budu zastupljeni u svim društvenim slojevima i profesijama.

S druge strane, novo društveno uređenje sa već formiranim oblicima kapitalizma i kapitalističkim društvenim odnosima, sa počecima industrijalizacije nužno je dovelo do k'asnog raslojavanja i oštrog socijalnog diferenciranja i među bosanskim Jevrejima, koje se posebno odrazilo u postepenom nestajanju tzv. srednjeg staleža (los medionos). Pored relativno malog broja

imućnih, postoji veliki broj pauperiziranih i deklasiranih Jevreja koji žive u vrlo teškim materijalnim prilikama. To su siromašni Jevreji, Jevreji bez novaca, bez ikakve perspektive u tadanjem društvenom uređenju. To je sirotinja sa Bjelave čiji je intimni život na tako topao način opisao Isak Samokovlija. Iz njihovih redova će se kasnije regrutovati prvi socijalisti i prvi borci za radnička prava i bolji društveni poredak. Kasnije je njihov broj sve više rastao, tako da je u 1911. g., prema izvještaju Glavnog radničkog saveza BiH koji je podnesen na V. Kongresu, od 6068 organizovanih članova sindikata bilo 166 jevrejskih radnika, što je u odnosu na broj stanovništva značilo da je relativno bilo četiri puta više organizovanih radnika kod Jevreja nego kod ostalih nacionalnosti. Između njih je bilo i rukovodilaca i osnivača Glavnog radničkog saveza (Majer Levi, Leon Atijas, Abraham Levi, Abinun i drugi).

III

Propast Austrije i formiranje prve države južnih slavena bili su za bosansko-hercegovačke Jevreje od izvanrednog značaja. Kao i njihovi ostali sugrađani oni su odlazak Austrije dočekali sa osjećajem velikog olakšanja, jer je i njih tuđinska vlast kao i ostale narodne grupe Bosne i Hercegovine tretirala samo kao podanike jedne pokorene provincije moćnog carstva i u svakom slučaju ih smatrala inferiornijim u odnosu na vladajuću rasu germana.

Prilagođavanje novom političkom uređenju i novim životnim uslovima bosansko-hercegovačkim Jevrejima, naročito starosjediocima Sefardima koji su činili većinu jevrejskog stanovništva, nije bilo teško, jer su živeći dugo sa slovenskim sugrađanima upoznali jezik zemlje, mentalno i duhovno se s njima srodili i stupili u mnogobrojne dodire s ovima.

Od 1918. do 1941. godine, koliko je trajao vijek bivše Jugoslavije, životne prilike bosansko-hercegovačkih Jevreja mnogo su povoljnije nego za vrijeme Austrije, pa je i njihov doprinos materijalnoj i duhovnoj kulturi kao i društvenom razvoju Bosne i Hercegovine značajniji.

Prije svega oni imaju već nekoliko generacija školovanih ljudi u evropskom smislu, koji su znanja koja su stekli u zemlji i u inostranstvu mogli korisno da upotrebe za društveni progres sredine u kojoj su živjeli i u kojoj su djelovali. Znamo da su još za vrijeme Austrije na solidnoj osnovi bili osnovali svoja

kulturno-prosvjetna, socijalno-karitativna, umjetnička i sportska društva. Ta društva i u novom političkom režimu nastavljaju uspješno rad i osjetno doprinose poboljšanju i unapređenju kulturnog i prosvjetnog života i socijalne strukture bosanskih Jevreja.

Već po tradiciji vrsni trgovci i privrednici koji su još za vrijeme Austrije uspjeli da modernizuju trgovinu i da je prošire na Zapad, sada Jevreji još više razvijaju trgovačke i privredne veze Bosne i Hercegovine sa ostalim dijelovima Jugoslavije i svijeta. Prema podacima koji se nalaze u raznim privrednim almanasima bivše Jugoslavije proizlazi da je, da uzmemo samo kao primjer, u godinama 1934. i 1935. u Bosni i Hercegovini bilo oko 2 miliona stanovnika, a Jevreja 13.000. U postocima izraženo to je svega 0,65%. Međutim, Jevreji Bosne i Hercegovine učestvovali su u trgovini u Sarajevu sa 18%, u Banjoj Luci sa 12,5% a u Travniku i sa 26%. Već je ranije rečeno da su Jevreji za vrijeme Austrije učestvovali u podizanju nekih industrijskih objekata kao i da su imali zasluge za organizovanje modernih industrijsko-zanatskih radionica. Tu aktivnost su nastavili još u jačem obimu za vrijeme bivše Jugoslavije. Tako su u periodu između 1918. i 1941. g. osnovali 26 industrijskih preduzeća, od kojih 16 fabrika tekstilnih proizvoda, 2 fabrike užadi, jutane robe i kokosovih prostirača, 1 fabriku kože, 2 fabrike kapa, šubara i šešira, 1 fabriku čarapa, 1 fabriku papirnatih vreća, 1 fabriku bonbona i čokolade i 2 fabrike tjestenine. Na području drvne industrije izgradili su 6 velikih pi ana, 1 tvornicu sanduka, 1 tvornicu terpentina. U industriji građevinskog materijala podigli su 3 ciglane, a na polju prehrambene industrije 4 vele-pekare, 1 tvornicu leda i više fabrika soda vode. U metalno-prerađivačkoj industriji osnovali su 3 zanatsko-industrijske radionice (od kojih su poslije oslobođenja 2 prerasle u tvornice). Konačno, pored postojećih, osnovali su još 2 moderne štamparije. Ta industrijska preduzeća i danas učestvuju u priličnom obimu u daljnjem razvoju proizvodnih snaga naše Republike, u stvaranju nacionalnog dohotka i materijalne osnove našeg socijalističkog društva.

Zanati su, kako smo čuli bili privredno područje u kojem su Jevreji od vjkada u priličnoj mjeri učestvovali. U bivšoj Jugoslaviji, naročito u Sarajevu postojao je veliki broj odličnih zanatlija Jevreja. Nije gotovo bilo zanata u kojem nisu bili zastupljeni, a u izvjesnim zanatima, "kao što su: obućarski, krojački, pozamenterski, tapetarski, električarski, molerski pa i stolarski, zanatlije Jevreji smatrani su ponajboljim.

U slobodnim profesijama bilo je jako mnogo Jevreja. Ne samo ljekara, veterinara, sudija i advokata, nego i arhitekata, građevinskih inženjera, geometara pa i agronoma. Svaki od njih bio je vrijedan trudbenik na svome poslu i uspješno doprinosio razvoju svoje struke.

Jevreji su dosta doprinjeli i urbanom razvoju grada. To se naročito i bez pretjerivanja može reći za Sarajevo. Da je Sarajevo od orijentalne turske varoši po dolasku Austrije postalo i grad u evropskom smislu sa mnogo kulturnih institucija, ima da se zahvali u izvjesnom pogledu i Jevrejima. Pored modernih trgovina i radionica izgradili su velki broj stambenih i poslovnih zgrada. Najveće palate i stambene zgrade koje danas vidimo u Titovoj ulici izgradili su Jevreji. Izgradili su velelepni hram, koji je po svojoj ljepoti bio poznat u svijetu. Njega su poharali Nijemci i Ustaše, ali, eto, danas služi za potrebe kulture naše zajednice i u njemu mi večeras držimo ovu akademiju.

Kao izrazito gradski elemenat učestvovali su u svim kulturnim i umjetničkim manifestacijama grada. Bili su najbrojniji i najvjerniji posjetioci pozorišta i koncerata. O tome je pok. Nušić, koji je neko vrijeme bio upravnik Sarajevskog pozorišta, često govorio. Bili su mecene slikara, izdavači knjiga, itd. Interesantan je na pr. detalj da je pred početak drugog svjetskog rata u Sarajevu bilo osam knjižara, čiji su vlasnici bili Jevreji; od tih knjižara neke su bile izdavačke.

U kulturnom i prosvjetnom životu Jevreji Bosne i Hercegovine su u jugoslovenskom periodu učinili znatan napredak. Savladavši za vrijeme Austrije prve elemente svjetovne pismenosti i obrazovanosti oni se sada predstavljaju književnim, kulturnim i umjetničkim pregaocima koji stvaraju djela trajne vrijednosti. Pojavljuje se priličan broj književnika, pjesnika i propovedača, slikara i učenih ljudi koji u svojim djelima ne obrađuju samo jevrejsku nego i opštu ljudsku tematiku i time daju svoj doprinos formiranju kulturne fizionomije naše sredine. Da spomenemo samo najistaknutije: Isaka Samokovliju, pjesnika i pripovjedača koji se svojim umjetničkim kvalitetima i originalnim načinom pisanja uvrstio među najbolje književnike naše zemlje, zatim Kalmija Baruha, učenog filologa, književnog kritičara i jednog od najistaknutijih hispanologa na jugu Evrope, filozofa Marcela Šnajdera, književnog kritičara i esejistu Hajima Alkalaja, slikare Danijela Kabilja, Danijela Ozma i Josifa Levija Monsina, čija je izložba slika jučer otvorena zahvaljujući pomoći i razumjevanju Umjetničke galerije. I mnogi danas živi

istaknuti umjetnici i književnici koji žive i djeluju u novoj Jugoslaviji, kao što su Oskar Danon, Erih Koš, Eli Finci i drugi, porijeklom su iz Bosne i Hercegovine gdje su rasli i stasali.

Jevreji su učestvovali u raznim kulturnim akcijama i nalazili se među osnivačima mnogih kulturno-prosvjetnih i umjetničkih institucija kao što su: Narodni univerzitet, časopis »Pregled«, »Collegium musicum«, Sarajevska filharmonija itd.

Svakako da je u smislu progresivnog društvenog kretanja bilo najznačajnije učešće Jevreja u radničkom pokretu i u narodnooslobodilačkoj borbi. O tome ne postoje potpuni podaci, ali i oni koje imamo ne ostavljaju nikakvu sumnju u tom pogledu. Učešće Jevreja u naprednom pokretu, posebno u Sarajevu nije ni slučajna ni neobična pojava. Socijalna diferencijacija među bosanskim Jevrejima, koja je još za vreme Austrije počela da dobiva izrazite vidove, bila je pred početak drugog svjetskog rata još oštrija. Jevrejsko stanovništvo Sarajeva, pored manjeg broja imućnih, katkad i veoma imućnih, sastojalo se u pretežnom dijelu od radnika, zanatlija, sitnih trgovaca, malih službenika i teške sirotinje, koja je živila u bijednim kućercima na Bjelavama i ostalim kvartovima bijede. U 1935. godini bilo je u Sarajevu 398 porodica sa ukupno 1700 lica u oskudici, od kojih 1116 nije ništa privređivalo. Jedna sedmina jevrejskog stanovništva u Sarajevu bila je upućena da živi isključivo od tuđe pomoći. Beperspektivnost rješenja socijalnog položaja jevrejskih masa u Sarajevu u postojećem društvenom uređenju dovela je sasvim prirodno veliki broj Jevreja u radnički pokret i u radničke organizacije. Pored toga, postojao je ne mali broj intelektualaca i naprednih mladih ljudi, porijeklom iz imućnijih porodica, koji su iz etičkih pobuda i poneseni marksističkom ideologijom prišli radničkom pokretu, učestvovali kao akteri u njemu, bivali zbog toga hapšeni, mučeni u kazamatima bivše Jugoslavije, čak i ubijani. Pored direktnog učestvovanja u opštim radničkim organizacijama, Jevreji Sarajeva najbrojnije su učestvovali u naprednom pokretu putem radničke jevrejske omladinske organizacije »Matatje«, koja je početkom 1941. godine imala već 1100 članova isključivo iz reda radnika, zanatlija i privatnih namještenika. Od njih je ne mali broj bio organizovan u članstvu KPJ i SKOJ.

Veoma su raznovrsni oblici i vidovi u kojim su Jevreji učestvovali u radničkom pokretu, i u ovoj prilici bilo bi ih teško sve pobrojati. Kreću se od aktivnog članstva u raznim legalnim i ilegalnim političkim organizacijama, osnivanja raznih kulturnih

i umjetničkih ustanova i djelovanja u njima pa do organizovanja štrajkova i učestvovanja u njima, rada u ilegalnim štamparijama Partije, zborovanjima, ilegalnim sastancima itd. Većina članova »Matatje« i ostalih pripadnika naprednog pokreta zasvjedočili su svoje političko i idejno uvjerenje uključivši se već od početka u oružanu borbu jugoslovenskih naroda protiv fašističkog agresora.

Paralelno sa učestvovanjem u radničkom pokretu može se govoriti i o sudjelovanju u narodnooslobodilačkoj borbi, jer jedno proizlazi iz drugog. Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, koju su vanjski neprijatelj i domaći izdajnici htjeli biološki da istrijebe i nad kojom je izvršen jedan od najsvirepijih genocida koje istorija poznaje, nije pasivno čekala da neprijatelj ostvari svoju namjeru. Oružanoj borbi jugoslovenskih naroda protiv fašističkog agresora, toj gigantskoj i neravnopravnoj borbi u kojoj su se nosili sa najvećom ratnom mašinom svih vremena, Jevreji Bosne i Hercegovine priključili su se od početka i organizovano učestvovali u njoj pod rukovodstvom i uputama Komunističke partije Jugoslavije.

Već 1941. godine na poziv Partije na oružani ustanak, oko 150 boraca Jevreja izašlo je iz Sarajeva i pridružilo se partizanskim borcima.

Iz ostalih mjesta Bosne i Hercegovine otišli su već u prvim danima ustanka pojedinci i manje grupe u šumu, da sa ostalim borcima brane slobodu i nezavisnost zajedničke domovine. Kako je oslobodilački rat odmicao, sve više je rastao broj Jevreja koji su prilazili partizanskim jedinicama, tako da su pred kraj rata gotovo svi Jevreji Bosne i Hercegovine, sem onih koji su bili odvedeni u logore smrti, učestvovali bilo u kojem vidu u oslobodilačkoj borbi jugoslavenskih naroda. I to bez razlike, muškarci i žene, mlađi i stariji, jer sve je njih prožimala svijest da nije u pitanju samo održanje golog života nego da se radi o nečemu što je sudbonosno za cijelo čovječanstvo. Bili su uvjereni da se vodi nepoštedna i surova borba za najvrednija ljudska dobra: za slobodu i dostojanstvo čovjeka, bez čega ne vrijedi živjeti. Bilo im je jasno da se je neprijatelj svojom mračnom ideologijom ostvio na sve što čini život lijepim i plemenitim, te da bi pobjeda fašizma značila mrak u koji bi čovječanstvo utonulo za niz idućih vijekova. Znali su da se ljudski rod nalazi na prekretnici istorije, kojom jedan dotrajali društveni poredak treba da bude zamjenjen novim, čovječnijim i boljim, za koji vrijedi živjeti i, ako treba, i umrijeti. I umirali su i ginuli na svim ratištima naše zemlje. Svojom

krvlju su zasjeđočili svoje uvjerenje, svoju ljubav prema rodnoj grudi, vezani svim nitima solidarnosti sa ostalim svojim sugrađanima, zadojeni idejom bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda, sa čijom sudbinom su kroz vijekove bili neraskidivo vezani i sa kojima su se sada u najtežim momentima njihove istorije osjetili jedno, i htjeli da vrate ljubav za ljubav, vjernost za vjernost.

Drugarice i drugovi iznoseći ova, vjerujem i preduga izlaganja, nije mi bila namjera, iako možda tako izgleda, da preuveličam i suviše naglasim značaj Jevreja za ovu našu lijepu i plemenitu Bosnu i Hercegovinu nego da doprinesem ako je moguće da se odredi njihovo mjesto u istoriji njenoj. Ako su kroz četiri vijeka nešto učinili za ovu zemlju i dali doprinos za njen razvitak, to je sigurno i zbog toga, što i ta zemlja nije njima bila maćeha nego majka, što su postojali povoljni uslovi za razvoj njihovih fizičkih, umnih i moralnih snaga, što ih najbolji sinovi Bosne i Hercegovine nisu nikad odvajali od sebe nego ih primali kao braću i sebi ravne. Razumjevanje koje je stanovništvo naše Republike pokazalo za ovu našu 400-godišnjicu, pomoć koja nam je ukazana sa sviju strana da je na ovako lijep način proslavimo, izraz pažnje i simpatija kojim svi naši sugrađani sretaju naše goste i nas same u ovim svečanim danima kao i izjave da to nije samo proslava Jevreja nego i čitave naše društvene zajednice, — dokaz je u kakvoj su klimi stvarani uslovi u kojima su Jevreji mogli i htjeli da dadnu prilog za razvoj i napredak ove zemlje.

Na koncu, bila bi nam najiskrenija želja da naši dragi gosti koji su sa svih strana svijeta došli da svojim prisustvom uveličaju našu proslavu, s nama zajedno podijele radost što smo nakon teških patnji i iskušenja koje nam je u toku minulog rata zadao fašistički okupator, mi preživjeli Jevreji počeli da živimo životom slobodnog čovjeka, sa svim atributima ljudskoga dostojanstva, zbratimljeni s narodima Bosne i Hercegovine i združeni s njima u težnji da gradimo i izgradimo socijalističko društvo i sretnu budućnost za naša zajednička pokoljenja.

**GOVOR DŽEMALA BIJEDIĆA POTPREDSEDNIKA SKUPŠTINE
SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
NA BANKETU 16. XI 1966.**

U zimskoj bašti hotela Evrope priređen je 16. oktobra banket kome je prisustvovalo oko 150 zvaničnika. U ime domaćina goste je pozdravio prof. dr Samuel Kamhi. Ostali govornici bili su: dr Gerhard Rigner, dr Joel Rozenberger, dr Lavoslav Kadelburg i Leopold Domb. Posle njih reč je uzeo potpredsednik Skupštine SR BiH Džemal Bijedić:

Dragi gosti, drugarice i drugovi,

Prije 400 godina u Bosnu i Hercegovinu, a posebno u Sarajevo, došla je grupa ljudi za tadašnje pojmove iz daleka, otud iz Španije, da ovdje osnuju svoju domovinu. Išli su u potragu za zemljom koja će im pružiti utočište i u kojoj će moći da žive i odgajaju svoja pokolenja.

Četiri stotine godina je prošlo od tada pa do danas.

I stvarno, ta grupa ljudi stvorila je pokolenja i odgojila ih.

Jedna domovina bila je zamijenjena drugom domovinom. Bježanje za životom natjeralo je te ljude da ostave Španiju, domovinu u kojoj su njihovi preci formirali svoja ognjišta i odgajali pokolenja došavši, opet, odnekud, gdje im je bilo uskraćeno da ostanu i da žive.

Tako je jedan narod zahvaljujući nečemu varvarskom što je kao mač visilo nad njim morao da se snalazi i da u 2000 godina ima bezbroj svojih domovina. To je jedan izuzetak i jedna nepravda koju je čovječanstvo rodilo u svojim njedrima. Čitav jedan narod raseljen po čitavom svijetu, onemogućen da izrazi svoje želje i htijenja, izložen često brutalnim nasrtajima nečeg neljudskog što, vidjeli smo, može da egzistira u čovjeku, dokaz je jedne teške nepravde učinjene prema njemu.

Davno prošla vremena, pa i ova bliža i sadašnja, pokazuju kako je bio trnovit put jevrejskog naroda.

Ali začudo, nepravda je rađala i svoje suprotnosti. Taj narod boreći se kroz istoriju za svoju egzistenciju čeličio je samog sebe i u svojim njedrima rodio takve velikane sa kojim bi se ponosio svaki narod. Taj narod je dao džinove revo-

lucije, džinovne nauke i progresa. Kada su prije 400 godina preci naših današnjih sugrađana, Jevreja, došli u Bosnu i Hercegovinu odmah se osjetio njihov uticaj. Susrela su se u ovim krajevima dva velika ljudska svojstva: vrlina onih koji su sa dobrodošlicom primili ove ljude i vrlina ove grupe ljudi, Jevreja, koji su se odmah snašli u novoj sredini i nesebično joj pomogli u svim njenim dilemama.

Djelić te prošlosti smo i mi koji danas ovdje sjedimo. I mi smo živi svjedoci vremena kada su sarajevski Jevreji u ovim krajevima najuspješnije saradivali sa svim nacionalnostima i obzirom na svoje veće znanje i kulturu koju su Jevreji ponijeli iz svoje postojbine, bili aktivni sudionici u političkim, kulturnim i revolucionarnim kretanjima u Bosni i Hercegovini. Među njima su odgojeni brojni revolucionari, pjesnici, profesori, inženjeri, ljekari i zanatlije koji su nesebično radili u ovoj sredini i pomagali joj u svemu.

U staroj Jugoslaviji – Jevreji su bili među prvima u borbi za nacionalnu ravnopravnost, a protiv ugnjetavanja. Oni su znali iz svoje burne i teške prošlosti do čega dovodi neravnopravnost i to ih je stavljalo u prve redove borbe za slobodu.

Tako je jedna mala grupa ljudi ponovo, i ne znam po koji put, stvarala svoju domovinu i svojim primjerom pokazala šta znači boriti se za ono što je proizvod kolektivnih napora svih ljudi i svih nacija na ovom području. Masu primjera bi mogao navesti koji bi ubjedljivo pokazali da su ti ljudi voleli ovo područje i ovaj narod pa čak u mnogo slučajeva više nego većina njegovih starosjedilaca, jer su osjetili šta znači gubiti domovinu i ponovo je stvarati.

U toku rata nizala su se imena ljudi, Jevreja, učesnika u našoj revoluciji. Ti ljudi s puškom u ruci pokazali su šta znači borba za slobodu, jednakost i bratstvo. Po ne znam koji put u njihovoj istoriji strahote prošlog rata su, opet, njih najviše pogodile. Rodio se »nadčovjek« koji je smatrao da njemu treba da bude sve podređeno, pa i životi ljudi. Po taj ideologiji Jevrejima je trebalo zabraniti da žive uopšte. Tu ideologiju osjetili su, i to strašno osjetili, i bosanski i sarajevski Jevreji.

Tu mračnu ideologiju osjetilo je i čitavo čovječanstvo.

Prošli rat ih je prosto nosio sa lica ove zemlje, što je najviši apsurd savremenog čovječanstva.

Pa ipak ti ljudi, širom svijeta, uspjeli su da se održe. U njima je ostala i dalje vjera u čovijeka i vjera u budućnost, kako njih tako i cijelog čovječanstva. Tom čovječanstvu koje je

rađalo neman uperenu najviše protiv njih oni i danas ne-sebično pomažu.

Ovdje nije potrebno nabrojati imena ljudi, Jevreja, koji su postali slavni, jer je slavan svaki od njih pojedinačno i slavni su svi skupa. Njihov doprinos čovječanstvu je toliko velik da se može slobodno reći da je taj malobrojni narod stvorio mnogobrojna djela iz oblasti nauke, kulture i umjetnosti, djela kojima se divi čitav svijet.

I ta djela su dokaz njihove vitalnosti i prepreka pred kojom mora da se zaustavi i najviši varvarin u svom nasrtaju na njihov život i njihovu budućnost.

Mi, Bosanci, ponosni smo na naše pretke, kako one jevrejske tako isto i one druge, koji su stvorili i gradili međusobno razumijevanje. Današnja bosanska pokolenja specijalno su zahvalna onim generacijama Jevreja koji su godinama davali značajan prilog naučnoj, kulturnoj i političkoj atmosferi ovog grada i čitave Bosne i Hercegovine. Ta pokolenja unosila su u ovaj grad i Republiku nešto što bi objeručke prihvatio svako kome je stalo do napretka.

Bosna i Hercegovina je u prošlosti dala mnogo naučnika, političara i revolucionara koji su doživljavali najveću popularnost i na međunarodnom planu.

Velika je zasluga potomaka one grupe Španjolaca koji su prije 400 godina doselili u Bosnu i Hercegovinu u svim ovim kretanjima i svim manifestacijama bosansko-hercegovačke nauke, kulture i umjetnosti.

Nedavno je osnovana bosansko-hercegovačka Akademija nauka i umjetnosti. Mnogi Jevreji, koji su svojim djelom utirali njen put, leže mrtvi. To su njeni članovi koje je odnijela fašistička neman, kojih danas nema, ali koji su u ovim krajevima ostavili svoje djelo, i vidljivo i nevidljivo, utkano u naš život, u našu prošlost i našu budućnost.

Otuda svirepa sudbina nosi tegobe i razočaranje, ali i ideale, koji su jači od svega toga, i djela, tako velika djela, koja mogu da budu samo rezultat teškoća i koja mogu da se rode samo u ovakvim teškoćama i borbi za opstanak koje je mračni dio čovječanstva sa umišljajem servirao ovom vitalnom narodu.

Mračne snage koje su svijetom sijale nepravdu i fašizam pobjeđene su. Napredno čovječanstvo se danas obračunava sa ostacima mraka i teške naslijeđene prošlosti.

Danas specijalno u našoj zemlji, i ovdje, u našoj Republici svi su narodi slobodni i ravnopravni. To je rezultat pravedne borbe naših naroda protiv fašizma. Stvorena je zbraćimljena zajednica naroda u kojoj se gradi novo, humano socijalističko društvo, u kome svi narodi, a s njima skupa i Jevreji zbraćimljeni i slobodni grade svoju srećniju budućnost.

Otuda je osobito velika čast naći se na ovakom skupu i po ne znam koji put konstatovati činjenicu koja nas sve nadahnjuje i koja je garancija svih naših dosadašnjih i daljih uspjeha.

Osobito zahvaljujem organizatorima ove lijepe svečanosti koji su mi ukazali čast pozvavši me na ovaj znaćajni i lijepi jubilej.

Dozvolite mi da Vas pozdravim u ime Skupštine Socijalistićke Republike Bosne i Hercegovine i izrazim svoje najbolje želje.

KULTURNE PRIREDBE I MANIFESTACIJE

Opera Norma.

Prve večeri povodom proslave 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Narodno pozorište u Sarajevu stavilo je na svoj repertoar Belinijevu operu »Norma«, kojom je dirigovao maestro Oskar Danon, poznati umetnik i dirigent iz Beograda, čuven i afirmisan daleko izvan granica Jugoslavije i Evrope.

Pred rasprodatom kućom i u prisustvu uglednih gostiju, predstavnika stranih i domaćih organizacija i mesnih i republićkih državnih organa i društveno-politićkih organizacija, dirigent Oskar Danon je postigao retko viđen uspeh koji je istaknut i na stranicama lokalne štampe i štampe u Beogradu i Zagrebu.

Ućestvovanje umetnika Oskara Danona i prvakinja Beogradske opere Radmile Bakoćević i Đurđevke Čakarević, sarajevske filharmonije i opere, jevrejskih horova iz Beograda i Zagreba, Blanke Danon-Kurpjel, asistentā Muzićeke akademije u Sarajevu, i Morisa Levija, člana Jugoslovenskog dramskog pozorišta u Beogradu rodom iz Mostara, na nekoliko priredbi u okviru proslave, ocenjeno je kao veliki doprinos naših umetnika uspehu proslave.

Otvaranje izložbe dela jevrejskih umetnika

Drugog dana proslave, 15. oktobra, po podne, otvorena je izložba radova jevrejskih umetnika, Sarajlija, i to slika Daniela Ozme, K. Danilusa (Daniel Kabiljo) i Josipa Monsina Levija i vajarskih kreacija Berte Baruh-Kamhi. Izloženi su i neki vrlo uspeli radovi nejevrejskih umetnika sa jevrejskom tematikom, među kojima više portreta poznatih predratnih jevrejskih ličnosti (među kojima i sarajevskih nadrabina dr Morica Levija i dr Samuela Vesela).

Izložba je otvorena u prizemnim prostorijama Radničkog univerziteta »Đuro Đaković« u ulici JNA, u prisustvu velikog broja lica, među kojima je bilo više poznatih kulturnih i javnih radnika, zatim gostiju i delegata iz zemlje i inostranstva.

Uvodnu reč održao je akademski slikar i poznati sarajevski umetnik Vojo Dimitrijević, koji je vrlo tople i prisno govorio o ličnostima jevrejskih slikara Daniela Ozme, K. Danilusa i Josipa-Monsina Levija. Izložbu je stručno i umetnički pripremila dr Smilja Šinik, viši kustos Umjetničke galerije u Sarajevu. Ona je ujedno dala i umetničku obradu i izbor de'la i napisala uvod u biografije autora eksponata, a takođe je kreator ukusno opremljenog kataloga*.

Intimno veče

Istoga dana u 20 časova priređeno je intimno veče radi međusobnog upoznavanja delegata i gostiju sa domaćinima

Predavanje o Sarajevskoj hagadi

U novoj velikoj sali doma Jevrejske opštine, trećeg dana proslave, 16. oktobra, mnogi učesnici proslave imali su priliku da slušaju predavanje o »Sarajevskoj hagadi« uz istovremeno prikazivanje filma o ovom delu. Predavanje je održao i tumačenja i objašnjenja dao dr Karamehmedović, profesor umetnosti iz Sarajeva, autor članka o Sarajevskoj hagadi u »Spomenici« o 400-godišnjici dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu. Poput dr Sesila Rota i on je došao do zaključka da je Sarajevska hagada delo nepoznatog špansko-jevrejskog umetnika iz XIII ili XIV veka. Odatle je nakon izгона Jevreja stigla sa porodicom Koen do Sarajeva, a danas se čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, kao jedan od njegovih najskupocenijih i najvrednijih eksponata čuven u čitavom svetu.

* Uvodni tekst kataloga donet je u celini na 95. strani

לחמא עניאדי אכלוא אנהתנא
באר עאדמ צרים כל דכפון יית
ויכול כל מאן דערך יית ויפסח
השתא הכא לישנה הכארה

Jedna strana Sarajevske hagade

*Simfonijski koncert Sarajevske filharmonije uz sudelovanje
jevrejskih horova*

Koncertna poslovница BiH, u dogovoru sa organizatorima
proslave, organizovala je za 17. oktobar veliki simfonijski kon-
cert Sarajevske filharmonije sa vrlo biranim programom, pod

KONCERTNA POSLOVNICA BiH

SEZONA 1966 1967

Dvorana Radničkog univerziteta „Đuro Đaković“
u Sarajevu

Ponedjeljak, 17. oktobra 1966. godine
Početak u 19 30 sat.

Drugi

simfonijski koncert

SARAJEVSKE FILHARMONIJE

Povodom proslave 400-godišnjice dolaska Jevreja
u Bosnu i Hercegovinu

Dirigent: OSKAR DANON, Beograd

Solista: ĐURĐEVKA ČAKAREVIĆ
mecosopran Beograd

Učestvuju: Jevrejski pjevački horovi
»MOŠA PIJADE« iz Zagreba i
»BRACA BARUH« iz Beograda

Dupli Oktet članova hora Beogradske opere

Jevrejske horove uvježbali: EMIL COSSETTO, Zagreb
i SLOBODAN KRSTIĆ, Beograd

dirigovanjem maestra Oskara Danona, uz učestvovanje jevrejskih pevačkih horova »Moša Pijade« i »Braća Baruh«, duplog okteta hora Beogradske opere i prvakinje iste opere Đurđevke Čakarević. Jevrejske horove uvežbali su njihovi dirigenti Emil Cossetto i Slobodan Krstić.

Na programu su bili: Uvertira »Egmont« od Betovena, Simfonija od Bjelinskog i kantata za solo, hor i orkestar »Aleksandar Nevski« od Prokofjeva.

Edicije

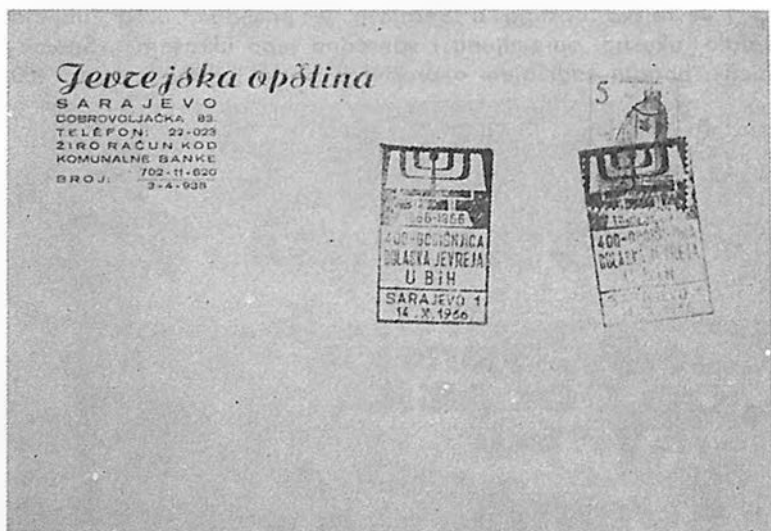
Jevrejska opština u Sarajevu je povodom ovog jubileja izdalo ukusno opremljenu i vanredno lepo ukrašenu »Spomenicu«, bogatu sadržajem o prošlosti, životu i radu unatrag 400

godina do 1941. godine. U Spomenici se mogu naći članci i prilozī najuglednijih jugoslovenskih naučnika, koji su svaki iz svoga domena dali svoj prilog. Većina autora su Jevreji iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine, ali je lep broj i nejevrejskih vrlo uglednih autora.

Direkcija PTT u Sarajevu upotrebljavala je u danima proslave žig na kome je bila oznaka 400-godišnjice.

Koverat sa prigodnim poštanskim žigom

Štamparsko i izdavačko preduzeće »Jugoslavija« iz Beograda štampalo je na engleskom jeziku posebno izdanje Sarajevske hagade sa specijalnom posvetom.

Sarajevska zadruga likovnih i vajarskih umetnika »Lik« izdala je poseban album crteža i grafika mladih bosansko-hercegovačkih umetnika u 200 primeraka sa odgovarajućom posvetom.

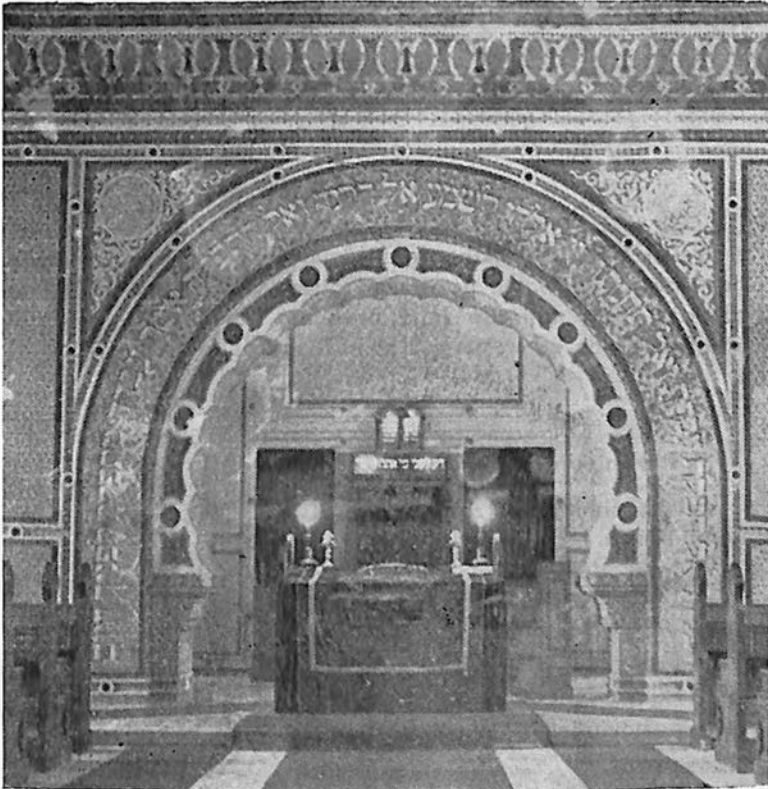
JEVREJSKA OPŠTINA
1566 – 1966
SARAJEVO

Svi pozivi za pojedine priredbe, proslave i objave za proslavu, nosili su amblem Menore, koja je postavljena u atriju Radničkog univerziteta »Đura Đaković« (zgrada predratnog jevrejskog hrama), kao što je to bilo utisnuto i na svim drugim objavama i prozorima u prostorijama Jevrejske opštine, kao i na poštanskom žigu.

Pokloni sarajevskoj sinagogi

U sarajevskom hramu se 16. oktobra odvijala retka i veoma zanimljiva svečanost. Hram je bio dupke pun, a svet je dalje

Unutrašnjost sarajevskog hrama

pridolazio očekujući da se na svečan način izvrši predaja poklona sinagogi Jevrejske opštine u Sarajevu, dva svitka Tore od strane velikog rabina Rumunije, dr Mozesa Rozena, koji je i predsednik Saveza jevrejskih opština Rumunije.

Razgovori o mogućnostima kulturne saradnje

Preposlednjeg dana sarajevskih svečanosti, 16. oktobra, održani su razgovori u kojima su učestvovala delegacije jevrejskih zajednica odnosno organizacija iz socijalističkih zemalja Evrope: Bugarske, Čehoslovačke, Demokratske Republike Nemačke, Jugoslavije, Mađarske, Poljske i Rumunije. Razgovori su bili orijentisani na informacije o mogućnostima saradnje između zajednica, na forme i metode razmene na kulturnom polju i radu sa omladinom. Sa zadovoljstvom je konstatovano da takve mogućnosti postoje i da će se one moći realizovati kroz bilateralne kontakte i sporazume. Do toga je stvarno i došlo još pre no što su delegacije otputovale iz Jugoslavije. s

POZDRAVI I PORUKE

Veliki broj jevrejskih organizacija i pojedinaca iz zemlje i inostranstva poslao je pozdravna pisma i telegrame u kojima izražavaju svoje najlepše želje povodom svečanosti u Skoplju i Sarajevu. Ovde ćemo navesti samo neke od njih.

Beograd, 3. oktobra 1966.

Poštovani druže Kamhi,

Primio sam poziv za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu. Hvala na pažnji.

Moram Vam, nažalost, javiti da i pored najbolje volje ne mogu učestvovati u toj značajnoj proslavi, jer me u poslednje vreme zdravlje slabo služi.

Šaljući Vam svoje srdačne pozdrave, želim Jevrejskoj opštini Sarajeva mnogo uspeha u njezinom radu.

S poštovanjem

R. Čolaković

Beograd, 9. oktobar 1966.

Dragi druže predsedniče,

Primio sam Vaše pismo kojim me pozivate na proslavu 14. o. m.

Vaša brojem nevelika zajednica – koja je za poslednjeg rata stradala zajedno sa našim narodima i bila naročita žrtva svirepog nacističkog genocida – dala je u doba mira našoj kulturi lep broj radnika i stvaralaca.

Tematikom svoga književnog rada ja sam, kao i mnogi drugi jugoslovenski pisci, odavno i mnogostruko vezan i za naše zemljake Jevreje, a i lično sam, imao među njima dobre drugove, tako darovite i čestite ljude da sam uvek ponosan što sam ih mogao zvati prijateljima.

Zbog svega toga hteo bih da Vas još jednom uverim koliko mi je žao što fizički nisam u mogućnosti da prisustvujem vašoj proslavi.

Zahvaljujući na ljubaznom pozivu, šaljem vam svoje najbolje želje i srdačne pozdrave

Ivo Andrić

Zagreb, 22. okt. 1966.

Jevrejska opština, Sarajevo

Po povratku kući sa proslave ugodna mi je dužnost da Vam se najtoplije zahvalim na Vašem pozivu kao i ugodnom iznenađenju koje ste nama gostima priredili.

Same svečanosti duboko su nas impresionirale i zadivile savršenom organizacijom.

Naročitu zahvalnost dugujem Vašim saradnicima koji su pored tereta obavljanja same organizacije sa toliko ljubavi i drugarstva nastupili prema nama gostima i omogućili da nam boravak u vašoj sredini bude nadasve ugodan.

Ova svečanost pored velike kulturne manifestacije pružila nam je priliku da se sretnemo sa mnogim starim drugovima i prijateljima i ona će nama svima ostati još dugo vremena u ugodnom sjećanju.

Poštuje vas
Dr Rafael Atlas

Njujork, oktobra 1966. god.

Moji veoma dragi prijatelji jugoslovenski Jevreji s pravom su se dičili svojom braćom iz Bosne i Hercegovine. Tu su od pamtiveka važili kao najsavejniji čuvari svih vrednosti za koje se naš narod zalagao i podnosili najveće žrtve u krvi i imanju. Njihov život je uvek bio pozitivan, koristan i pun sadržine. Stvorili su ljude od nauke i akcije, o kojima je glas prelazio daleko granice zemlje u kojoj su živeli. Jevreji Jugoslavije imaju mnogo da zahvale jevrejskim prosvetiteljima i čitavoj plejadi intelektualaca iz Bosne koji su svojom saradnjom doprineli i doprinose verskom, kulturnom i privrednom napretku Jevreja i svih građana u zemlji. Oni su činili čast tom narodu i svojim bližnjima. Najsrdičnije čestitam svojoj braći Bosancima retko slavije 400-godišnjice njihovog useljenja u Bosnu, sa željom da ono bude obnova razvoja i nastavak kulturne tradicije.

Posle nezapamćene katastrofe naše generacije koja je naročito teško pogodila naš narod, neka ta proslava bude praznik boljih dana, glasnik epohe u kojoj će naš narod živeti u miru i nesmetano, kao i svi ljudi na ovoj planeti što treba da su srećni i zadovoljni, zasićeni milošću i puni blagoslova gospodnjeg.

Dr Isak Alkalaj, vrhovni rabin

Zagreb, 3. X 1966.

Izveštavam vas, da sam primila poziv na svečanost 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu.

Nemam dovoljno riječi koliko me je obradovao taj poziv uvidjevši, da me naša Opština nije zaboravila.

O, kako bih se rado odazvala tom pozivu, ali uslijed bolesti ne mogu da prisustvujem. Tom prilikom izražavam svoju veliku zahvalnost svima odborcima na čelu sa predsjednikom Odbora za proslavu, kao i Jevrejskoj opštini na čelu sa predsjednikom i cijelom odboru na trudu i požrtvovnosti koju su ulagali da ova proslava uđe u historiju Jevrejstva Jugoslavije.

U to ime vas srdačno pozdravljam i želim da svima izrazite moje čestitke i želje da i nadalje rade za dobrobit naše Opštine.

Slobodna sam tom prilikom da pošaljem mali prilog prigodom proslave.

Srdačno i sestrinski vas pozdravljam

*Erna Levi, Dom staraca
Saveza jevrejskih opština*

Pariz, 26. septembra 1966.

Sa velikim zadovoljstvom upućujem u ime Alliance Israelite Universelle i u svoje lično, Savezu jevrejskih opština Jugoslavije najtoplije čestitke prilikom proslave 400-godišnjice naseljavanja Jevreja u Bosnu i Hercegovinu.

Želim takođe da pozdravim osvećenje jevrejskog opštinskog centra u Skoplju koji svedoči o vitalnosti ove zajednice.

Naše učestvovanje u ovim srećnim događajima je utoliko iskrenije zato što je Alliance Izraelite Universelle odigrala, što vi znate, svoju vaspitačku ulogu u Staroj Srbiji. Ona je od 1895. godine otvorila škole za dečake i devojčice u Bitolju i Skoplju. Ove institucije doprinele su kulturnom razvoju jevrejskih zajednica tih krajeva.

Time je rečeno koliko je veliko interesovanje Alliance Israelite Universelle za život i napredak jevrejskih opština u Jugoslaviji, kojima u ličnosti predsednika dr Lavoslava Kadelburga upućujem uverenje naše duboke povezanosti.

Rene Cassin

Predsednik Alliance Israelite Universelle

Počasni predsednik društva Francuska –
Jugoslavija

Bombaj, oktobra 1966.

Dragi gospodine predsedniče,

Zahvaljujem vam na pozivu da prisustvujem svečanostima jevrejske zajednice u Jugoslaviji, osvećenju Jevrejskog doma dr Albert Vajs u Skoplju i 400-godišnjici naseljavanja Jevreja u Bosni i Hercegovini koje će se održati ovog meseca.

To su značajni događaji za život i istoriju vaše slavne zajednice tako drage svima nama.

Mi vam se pridružujemo u odavanju pošte uspomeni dr Vajsa. Njegovo ime će služiti kao svetli primer rada posvećenog jevrejskom narodu i čovečanstvu.

Povodom ovog svečanog događaja upućujem vam u ime Jevreja Indije i svoje lično bratske pozdrave.

Vaš

H. Cynovicz

Predsednik Centralnog jevrejskog saveta
u Bombaju

Montevideo, 3. oktobra 1966.

Poštovana i draga braćo,

Naše Udruženje se pridružuje bratskim osećanjima vašoj proslavi 400-godišnjice dolaska sefardskih Jevreja u Bosnu i Hercegovinu.

Kao potomci njihovi i pripadnici vaše generacije koja je nadživela strahote nacizma, smatramo ovu proslavu i našom sopstvenom, i radujemo se da vam je uspelo da obnovite staru i slavnu sarajevsku Jevrejsku opštinu.

Izražavamo naše duboko solidarno osećanje pošte prema svima žrtvama nemani koja je otela naše najdraže, koji su do 1941. godine sa ponosom i verni tradicijama sačinjavali našu nekadašnju zajednicu.

Sačuvajmo im slavan i večan pomen.

Vama, draga braćo, koji ste uspeli da vaspоставite davanjšnu našu opštinu u Sarajevu, srdačno čestitamo ovu proslavu i iskreno želimo da vaša nastojanja oko očuvanja naših vrednosti, budu krunisana pozitivnim i trajnim uspesima.

Primate iz ove daleke tuđine srdačan pozdrav celokupnog našeg članstva koje deli sa vama sve radosti ove značajne proslave.

Udruženje Jevreja iz Jugoslavije
u Urugvaju
Hajim Ozmo

... Veoma žalim što zbog svog zdravlja ne mogu da učestvujem u proslavi. Znam da ću propustiti veliki doživljaj i priliku da ispunim svoju obavezu prema uspomeni na one Jevreje pune strepnje koji su pre stotina godina došli na ovu teritoriju i prihvaćeni raširenih ruku, kao i prema uspomeni na one jevrejske heroje u Jugoslaviji koj su pali zajedno sa svojom jugoslovenskom braćom u ratu protiv divljih zveri u ljudskom obliku što nose ime »nacista«.

Sarajevo je čuveno po »Sarajevskoj hagadi«.

Izraz »Hagada« na hebrejskom, kao što znate, znači i legenda. I možemo reći da je život Jevreja u Jugoslaviji bio legenda po idiličnim odnosima između njih i njihovih suseda domorodaca, koje je sjedinila »Na Drini ćuprija« i učinila da budu solidarni. Ova solidarnost je najviše došla do izražaja u zajedničkom suprotstavljanju nacistima.

Pomalo se bavim sefardskim folklorom i zato mogu da posvedočim da postoji još jedna sarajevska hagada (legenda), živa legenda kao značajna tvrđava jevrejskog folkloru i života, siromašna kao jevrejska zajednica, ali oplemenjena i puna života i umetnosti.

Nadam se da će ostaci starih jevrejskih opština u Jugoslaviji sačuvati divnu tradiciju svojih otaca i nastaviti miran i plodan život među prijateljskim jugoslovenskim narodima kao u prošlosti...

Baruh Uziel

TELEGRAMI

Dr Lavoslav Kadelburgu — Beograd

Sprečen bolešću duboko žalim nemogućnost da dođem. Gledaću da posetim vašu zajednicu i druge jevrejske zajednice Istočne Evrope. Molim da primite izraze mog iskrenog žaljenja i najbolje želje povodom proslave. Nadam se da ću imati prilike da posetim vašu zemlju u skoroj budućnosti.

Nadam se čvrstoj saradnji jugoslovenske jevrejske zajednice pod vašim dobrim rukovođenjem sa Svetskim jevrejskim kongresom čiji je vaša zajednica jedan od osnivača i lojalan član oduvek bila.

Pozdrav

Nahum Goldman

Jevrejskoj opštini, SARAJEVO

Duboko žalim što mi je nemoguće da prisustvujem svečanostima. U mislima delim vaša osećanja pri obeležavanju zadivljujućeg preživljenja Jevrejstva Bosne i Hercegovine i pored nacističkog razaranja. Klanjam se senima Jevreja i Jugoslovena palim borcima protiv fašizma. Najtoplije se nadam miru i jedinstvu u svetu.

Srdačno Vaš

Zvi Lurie

Povodom proslave 400-godišnjice doseljavanja Jevreja u našu Republiku šaljem vam svoje pozdrave i čestitke svjesni velikog doprinosa Jevreja u skoro svim oblastima našeg zajedničkog života. Posebno smo radosni što je kroz dugi niz godina postojanja advokature ova imala u svojim redovima dosta uglednih advokata iz reda Jevreja.

Advokatska komora BiH
Sarajevo

Svjesni velikog doprinosa koji su Jevreji našeg grada dali u skoro svim područjima ljudske djelatnosti za protekla četiri stoljeća, sjećajući se svojih kolega advokata iz reda Jevreja kao i ostalih Jevreja palih u II svjetskom ratu, pridružujemo se iskrenim pozdravima i čestitkama povodom proslave 400-godišnjice od naseljavanja Jevreja na području Bosne i Hercegovine

Advokati grada Sarajeva

ČLANOVI GLAVNOG ODBORA UČESNICI NA SEDNICI 14. OKTOBRA 1966. U SARAJEVU

Članovi Izvršnog odbora:

Dr Lavoslav Kadelburg,	predsednik, Beograd
Aleksandar Levi,	zamenik predsednika, Beograd
dr Hajim Kamhi,	potpredsednik, Sarajevo
dr Leo Singer	potpredsednik, Zagreb
dr Oto Centner	predsednik Kuratorija Doma staraca, Zagreb
Bencion Levi	član, Beograd
Ivan Brandajs	" "
Ivan Breder	" "
Ing. Josif Levi	" "
dr Zdenko Levntal	" "
Ruben Rubenović	" "
dr Samuel Sarafić	" "
Mladen Sorger	" "
Aleksandar Štajner	" "

dr Edita Vajs	član, Beograd
Elza Grin	zamenik, Zagreb
Makso Herman	zamenik, Osijek
Ladislav Fišer	član, Subotica
Pavle Šosberger	zamenik, Novi Sad
dr Isak Levi	član, Sarajevo

Članovi Glavnog odbora:

Aron Alkalaj	Beograd
Berta Gabaj	"
Lea Sorger	"
dr Arpad Han	Zagreb
dr Ezra Kajon	"
dr Milan Polak	"
Ladislav Horovic	Subotica
Ladislav Halas	"
Berta David	Sarajevo
Isak Kabiljo	"
Jakov Maestro	"
Adolf Fekete	Novi Sad
Mirko Sekelj	"
dr Mavro Vizner	Osijek
dr Aleksandar Švarc	Ljubljana
Ada Šajber	Skoplje
Mento Altarac	Split
Josip Engel	Rijeka
Isak Mandelbaum	Mostar

Sekretar Saveza:

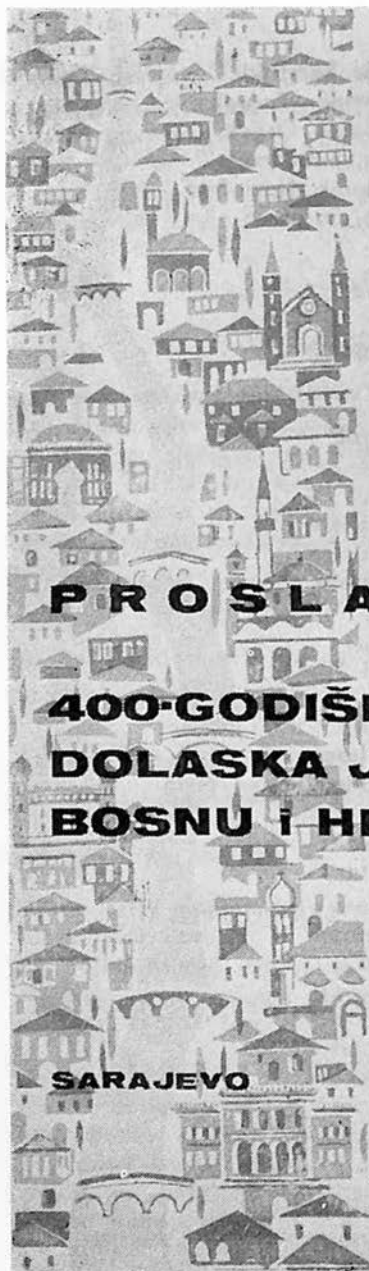
Luci Mevorah - Petrović	Beograd
-------------------------	---------

**Glavni urednik «Jevrejskog
pregleda»:**

David Levi

Glavni urednik «Kadime»:

David Mladinov

HAGGADAH — SARAJEVO

PROSLAVA

400-GODIŠNJICE

DOLASKA JEVREJA U

BOSNU I HERCEGOVINU

SARAJEVO

14. X — 17. X 1966.

**INOSTRANI GOSTI SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
I JEVREJSKIH OPŠTINA U SKOPLJU I SARAJEVU KOJI SU
UČESTVOVALI NA SVEČANOSTIMĀ OKTOBRA 1966. GOD.**

Jevrejske zajednice

Organizacije:

Delegati:

BUGARSKA

**DRUŠTVENO-KULTURNA OR-
GANIZACIJA JEVREJA U
BUGARSKOJ**

**David Haim Assa, potpredsednik
Jeroham Haïm Pardo, član Izvr-
šnog komiteta i predsednik sek-
cije u Plovdivu.**

ČEHOSLOVAČKA

**SAVET JEVREJSKIH OPŠTINA
SLOVAČKE
SAVET JEVREJSKIH OPŠTINA
U ČEŠKOJ I MORAVSKOJ**

**dr Benjamin Eichler, predsednik
Elias Katz, nadrabín Slovačke
ing. František Fuchs, izvršni pot-
predsednik Saveta
Pavel Kollman član Saveta i
predsednik Jevrejske opštine
u Pragu
Ota Heitlinger, član Saveta**

NEMAČKA DEMOKRATSKA REPUBLIKA

**SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA
U NEMAČKOJ DEMOKRAT-
SKOJ REPUBLICI**

**Helmut Aris, predsednik
Heinz Schenk, potpredsednik
Lukas Lindner, član uprave
Saveza**

GRČKA

**CENTRALNI SAVET JEVREJ-
SKIH OPŠTINA GRČKE**

**Lazar Carasso, predsednik Je-
vrejske opštine u Solunu
Baruh Shibi, direktor Jevrejske
opštine u Solunu**

MAĐARSKA

ZEMALJSKO PREDSTAVNI-
ŠTVO MAĐARSKIH JEVREJA

Dr Geza Seifert, predsednik
Dr Miklos Mathe, nadrabini u
Budimpešti
Dr Mihaly Borsa, predsednik Sa-
veta za socijalnu pomoć, Bu-
dimpešta

POLJSKA

KULTURNO-DRUŠTVENI
SAVEZ JEVREJA U POLJSKOJ

Leopold Domb, predsednik
Gregor Smoljar, potpredsednik
i glavni urednik »Folks-Sztyme«
Edvard Reiber, gen. sekretar

RUMUNIJA

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA
RUMUNIJE

Dr Moses Rosen, vrhovni rabin
Rumunije i predsednik Saveza

ŠVAJCARSKA

JEVREJSKA OPŠTINA U
CIRIHU

Dr Walter Wreschner, predsed.

SAVEZNA REPUBLIKA NEMAČKA

CENTRALNI SAVET JEVREJA
U NEMAČKOJ

Zwi Wollach, član Centralnog
saveta

IZRAEL

SEFARDSKA OPŠTINA U
JERUSALIMU

David Sitton, predsednik
Elijahu Pardes, glavni rabin

ČILE

JEVREJSKA SEFARDSKA
OPŠTINA U SANTJAGU

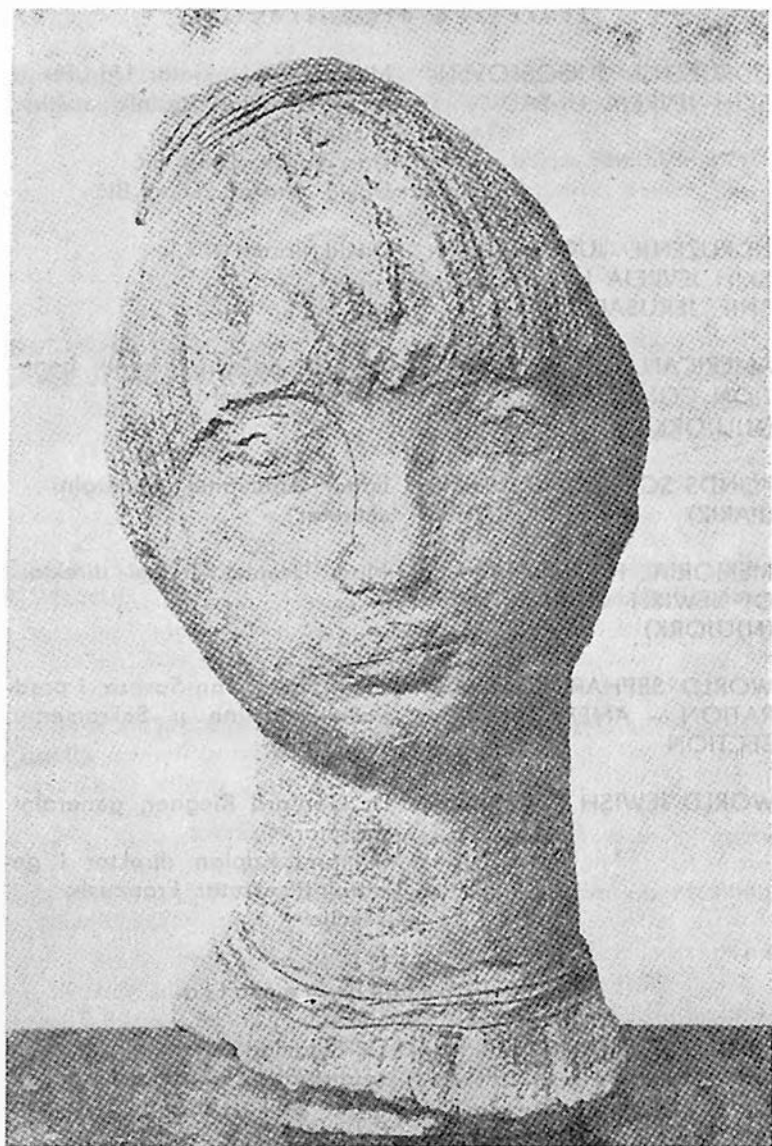
Dr Enrique Alcalay, predsednik

Jevrejske organizacije

UDRUŽENJE JUGOSLOVEN- SKIH JEVREJA U SAD	Mile Weiss, sekretar Udruženja Josef Levi, predsednik opštine u Long Bič-u Dan Kayon, Long Bič David Altarac, Long Bič
UDRUŽENJE JUGOSLOVEN- SKIH JEVREJA U IZRAELU – SNIF JERUSALIM	David Baruh
AMERICAN JOINT DISTRIBU- TION COMMITTEE, (NJUJORK)	Herbert Katzki, zamenik gene- ralnog direktora
FONDS SOCIAL JUIF UNIFIÉ (PARIZ)	Edgar Abravanel, generalni sekretar
MEMORIAL FOUNDATION OF JEWISH CULTURE (NJUJORK)	Mark Uveeler, izvršni direktor
WORLD SEPHARDIC FEDE- RATION – AMERICAN SECTION	Josef Papo, član Saveza, i pred- sednik opštine u Sakramentu, Kalifornija
WORLD JEWISH CONGRESS	Dr Gerhard Riegner, generalni sekretar Armand Kaplan direktor i ge- neralni sekretar Francuske sekcije

Gosti iz ostalih zemalja

VELIKA BRITANIJA	Dr Solomon Gaon, glavni rabin sefardskih i portugalskih opšti- na u Velikoj Britaniji i Komon- veltu
IZRAEL	Dr Joel Rosenberger
LUKSEMBURG	Dr Emanuel Bulz, vrhovni rabin
ŠVAJCARSKA	Dr Moric Levi

Berta Baruh: Dečja glava

Dr Smilja Šinik:

IZLOŽBA RADOVA JEVREJSKIH UMETNIKA

(uvodni tekst kataloga)

Ovom izložbom, sa kojom Umjetnička galerija u Sarajevu učestvuje u proslavi 400-godišnjice dolaska Jevreja u naše krajeve, predstavljeni su u prvom redu umjetnici Jevreji: Daniel Kabiljo – Danilus, Daniel Ozmo, Josip Levi – Monsino i Berta Baruh, a zatim oni bosansko-hercegovački umjetnici koji su nalazili motive u životu Jevreja. Na izložbi su zastupljeni umjetnici svih generacija naše savremene umjetnosti, od njenih početaka s kraja 19. vijeka do naših dana.

U prvom periodu naše moderne umjetnosti, koji se vremenski proteže do kraja druge decenije, nema ni jednog slikara Jevreja. Uzrok njihovoj likovnoj pasivnosti u prvim godinama razvoja naše umjetnosti leži u nizu okolnosti nasljeđenih iz prošlosti. Od svog prisilnog dolaska u Bosnu u srednjem vijeku Jevreji su se bavili zanatstvom, trgovinom, bankarstvom, bili su ljekari, profesori i administrativni činovnici; uspostavljali su veze sa Jevrejima u Dubrovniku, Solunu, Beču; borili se za vjersku samostalnost, gradnju sinagoga, otvaranje škola i za učešće u vlastima. U likovnoj umjetnosti Jevreji su vijekovima njegovali arabesku i geometrijski ornament, kao okvir hebrejskih natpisa i figuralno – simboličkih motiva. Ovakva slikarska vrsta bila je zamjena za ljudski lik, koji je u cilju spriječavanja idolopoklonstva bio ograničavan. Njihova tradicionalna vjerska predispozicija protiv slikanja ljudskog lika bila je, od dolaska u naše krajeve, podstrekavana jakim kulturnim uticajem muslimana, kod kojih se, za vrijeme Turaka, zabranjivao ljudski lik a njegovala arabeska i ornament. Zbog toga ni ikonopisno

slikarstvo, koje je od 16. do 19. vijeka bilo u svom punom usponu, nije moglo ostaviti nikakvog stvaralačkog podstreka na Jevreje. Trebalo je sačekati kraj 19. i početak 20. vijeka i sa njim promjene u društvenim, političkim i kulturnim odnosima u Bosni, a kao osnovno i kod nas pojavu moderne u evropskom smislu shvaćene, umjetnosti, koja je imala ravnopravan odnos prema svim slikarskim vrstama.

Prvi predstavnici našeg modernog slikarstva bili su iz redova srpskog i hrvatskog stanovništva. Pored raznolike tematike, koju su obrađivali u svojim najranijim ostvarenjima, nailazimo i na portrete jevrejskih građana. Ćiro Truhelka, Đorđe Mihajlović i Karlo Afan de Rivera, ostavili su nekoliko realistički oblikovanih portreta starih Jevreja, pretežno rabina. Njihovi savremenici: Petar Tiješić, Roman Petrović, Petar Šain, Vilko Šeferov i mladi Ivo Šeremet dotičaće se u okviru portretnog i žanr slikarstva mnogo više jevrejskog ambijenta u periodu između dva rata. Petar Tiješić, Vilko Šeferov i Ivo Šermet, zadržaću se na portretu, a Petar Šain i Roman Petrović na žanru. Šaina su privlačili Jevreji trgovci, a Romana Petrovića besprizorna, sebi i ulici prepuštena djeca svih narodnosti, među kojima je bilo i jevrejske. Njih je Petrović predstavio u svom čuvenom ciklusu Djeca ulice. A njima, djeci ulice, i njihovom autoru Romanu Petroviću posvetio je poznati jevrejski književnik Samokovlija potresnu i duboko humanu pripovijetku sa istoimim nazivom. Bosansko jevrejsko stanovništvo, rastrkano po čaršijama i kasabama, a između raznih vjera i narodnosti, bio je svijet pripovijedaka Isaka Samokovlije, a i slikarskih platna Romana Petrovića, koji je s lakoćom ilustrirao mnoge pripovijetke poznatog književnika.

Sredinom treće decenije pojavio se Daniel Kabiljo – Danilus, prvi slikar Jevrej, a početkom četvrte decenije sa plejadom mladih umjetnika pristižu još dva: prvo Daniel Ozmo, a zatim Josip Levi, zvaní Monsino.

DANIEL KABIJO – DANILUS po godini rođenja više se uklapa u ratnu generaciju naših umjetnika, dok je po svom školovanju pripadnik posleratne generacije. Nakon školovanja u Zenici i Beču, on se ponovo našao u svom Sarajevu, za koje će buduću deцениju i po biti vezana cijela njegova likovna djelatnost. U toku tog kratkog traženjem ispunjenog vremena, prisutna je borba umjetnika sa nametljivo privlačnim i dominantnim motivima domaćeg folklora, koj su ostavljali duboki

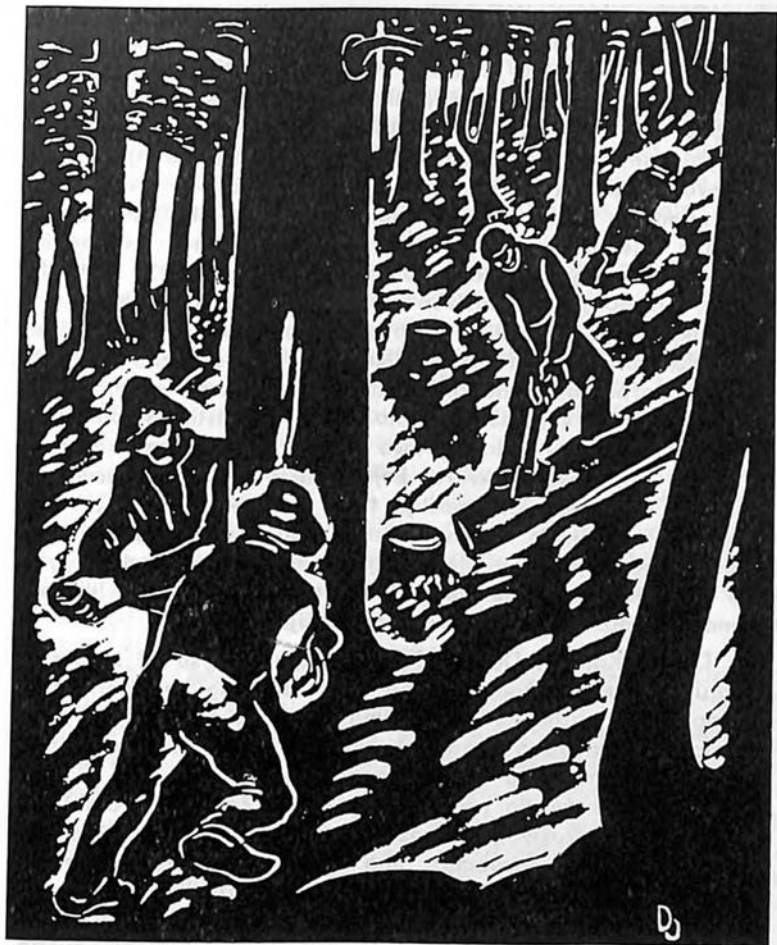
Vilko Šeferov: Portret slikara Daniela Kabilja

trag na njegova čula. Pa i pored izrazite težnje za dokumentarnošću koja za sobom povlači narativnost i deskripciju, ne može se čak i takvim djelima osporiti ustreptalost, rođena upravo prilikom predstavljanja gradskih motiva, kitnjastih narodnih nošnji ili žanr scena sa jevrejskom tematikom. Pored daleko većeg broja djela dokumentarnog karaktera, ima, razumije se, i takvih, naročito u trećoj deceniji, koja pokazuju zrelu i dosljedno sprovedenu konstruktivistički shvaćenu slikarsku kon-

cepciju, kojom se u potpunosti uklapa u opšta stilska traženja svojih savremenika. Još veću vitalnost pokazao je u radovima nastalim tokom četvrte decenije, koji po prevladavanju emocija i spontanom načinu predstavljanja takođe slijede opšti tok evolucije naše umjetnosti. Kao rezultat toga, njemu mnogo bližeg izražavanja, je čitava serija intimističkih pejzaža u tehnici pastela. U njima su se sa najvećom neposrednošću slili umjetnikovo lirsko raspoloženje i laki, gotovo skicuozan slikarski tretman.

DANIEL OZMO je znatno mlađi od Kabilja. Rođen je u Olovu u siromašnoj jevrejskoj porodici sa mnogo djece, koja se, dok je on bio još dijete, preselila u Sarajevo. Ovdje on provodi djetinjstvo, a mladost u Beogradu na slikarskim studijama. U Sarajevo se vratio nekako istovremeno sa svojim kolegama iz Beograda i Zagreba, takođe mladim umjetnicima, opredeljenim za napredni radnički pokret, što je njihovoj umjetnosti od najranijih ostvarenja dalo zajedničko obilježje, izraženo u socijalnoj tematici.

Ozmina orijentacija ka socijalnom shvatanju umjetnosti datira takođe od studentskih dana. Poslije prvih đačkih crteža i linoreza na temu kafanskog života, njegove simpatije privlače radnici i seljaci iz rodnog Olova i okoline Zavidovića. U mapi linoreza »Iz šuma« on prikazuje, pored karakterističnog bosanskog šumskog pejzaža, šumske radnike pri sječi drveta, tovarenju i prevoženju balvana. Po svom duhu i osobinama, ova se Ozmina mapa uklapa u red sličnih grafičkih ostvarenja treće i četvrte decenije u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Ozmini linorezi djeluju kontrastom crno-bijelih odnosa, kojima izvjesna ekspresionistička deformacija oblika pojačava unutarnju napetost. Po ovoj stilizaciji on se više vezuje za mlađu generaciju jugoslovenskih grafičara toga perioda, nego za svoga profesora Ljubu Ivanovića, koji je u grafici tražio impresionističke efekte. Ozmini linorezi su dio njegovog programa naprednog umjetnika sa ciljem da revolucionišu potlačene mase na akciju protiv ugnjetavanja. Ovako koncipirani oni bi djelovali suviše smišljeno da u njima nema one iskrenosti i duboke topline za određeni sadržaj. Ta njegova aktivnost socijalno angažovanog umjetnika, logično povećavana predratnih godina kao odraz opštih ekonomskih i političkih kriza, nije prestajala ni za vrijeme rata, u logoru smrti, sve do trenutka dok nije ostala jedina, realnost, samo smrt.

Daniel Ozmo: Seča drva

Iz malobrojno sačuvanih djela otkriva se njegova ambicija za rad u ulju i za tehniku akvarela, kojima predstavlja enterijere, gradske i primorske motive. Za mnoge će biti novost da je on u naš likovni život ušao ne kao slikar već kao skulptor. Međutim, nakon kratkog eksperimentisanja u glini, Ozmo se opredijelio za crtež u kome je dao najuspelija ostvarenja. Rađeni pretežno tušem, njegovi crteži po lakoci i spontanosti podsjećaju na krokije u kojima su zgusnuti i njegovo nadahnuće i bit predstavljenog motiva.

JOSIP – MONSINO LEVI otkriva i svojim izgledom i temperamentom da vodi porijeklo od španskih Jevreja. Ta neobična, rano otrgnuta iz naše sredine, mladalačka ličnost tražila je sebe kroz filmsku glumu, španski balet, slikarstvo, skulpturu, ili, bolje reći, u jedinstvu umjetnosti, u njihovom preplitanju i dopunjavanju. Pa ipak, kako sam kaže, ples je za njega bio vrhunska umjetnost i najbliža njegovoj prirodi. Iz tih bučnih dana nama su ostala njegova malobrojna slikarska ostvarenja, podaci o dvjema samostalnim izložbama u Sarajevu i skupnom izlaganju u Sarajevu, Beogradu i Parizu između 1935. i 1941. godine. Ostalo je i jedinstveno mišljenje kolega, kritike i savremenika da je bio veliki, nedovoljno uobličen talenat, čiji je uzor bilo francusko moderno slikarstvo. To potvrđuju i djela na ovoj izložbi: jedan neobično rafiniran i siguran crtež, jedno ulje u snažnim kontrastima žuto-plavih kolorističkih površina (Studija djevojke), i jedan gotovo monohromi, svojom transparentnošću poetizovani akvarel koji predstavlja glavu djevojke. Šta je sa Monsinom bilo poslije 1941. godine i šta ga je kao umjetnika uzbuđivalo, za nas je još uvijek tajna. Sudeći po fotosu jednog njegovog djela, koje je nastalo posljednjih godina u Parizu, dade se naslutiti da se razvio u finu likovnu fizionomiju, opredeljenu lirskoj apstrakciji.

Daniel Kabiljo, Daniel Ozmo i Josip Levi su tri imena u razvoju likovne umjetnosti Bosne i Hercegovine karakteristična više po svojim različitim sklonostima nego po zajedničkim osobinama. Upravo zbog toga oni svojim djelima pružaju u minijaturi plastičnu sliku svega onoga što se kod nas u toku decenije i po ostvarilo na likovnom polju. Zajednički ambijent sa postojećim društvenim problemima, te prodiranje i smjeњivanje slikarskih inovacija, imali su za posljedicu polarizaciju umjetnika, pa čak i izvjestan antagonizam među njima. Taj se antagonizam različito manifestovao i bio je mnogo kompleksniji nego što su to uočavali tadašnji likovni kritičari. Sukob je postojao, ali ne, kao što kritičari kažu, između starih i mladih, već između umjetnika koji su se borili za jedan savremeniji likovni izraz, i onih koji se nisu mogli oduprijeti sredini niti su mogli prerasti akademsko shvatanje umjetnosti. Ako se Kabiljo po svojoj predanosti malograđanskoj sredini vezuje za drugu grupu slikara, onda se Ozmo i Levi uklapaju u prvu grupu umjetnika, kojima je bio cilj umjetnost po uzoru na savremeno francusko slikarstvo i idejnost u umjetnosti. Ovoj progresivnoj tendenciji treba dodati i nastojanja da umjetnost osvoji naklonost sredine.

Prvi korak ka oživljavanju umjetnosti je formiranje grupe „Četvorica 1929“, što je ujedno značilo i kidanje sa navikom da umjetnici izlažu samo u sklopu Udruženja prijatelja umjetnosti Cvijeta Zuzorić. U ovom prvom pregrupisavanju umjetnika nije učestvovao Kabiljo. U periodu od 1935. do 1941, karakterističnom po osnivanju manjih umjetničkih grupa, aktivnost Ozme i Levija je veoma zapažena. Tako je član grupe Krug, pored Mazalića, Mijića i Šotre, bio i Levi, a grupe Mladi, pored Mice Todorović, Dimitrijevića, Mujezinovića i Šotre – bili su Daniel Ozmo i Monsino Levi. Sve do rata Ozmo je nastavio svoju aktivnost i kao napredan umjetnik u krugu svojih istomišljenika učestvovao u formiranju grupe Kolegijum artistikum, koja je okupila slikare, muzičare, arhitekta i pozorišne umjetnike na zajedničkoj akciji. On je učestvovao i u pripremanju izložbe Naše selo, kao i u organizovanju grupe Petorica. Sve izložbe na kojima su učestvovali mladi bile su zapažene po kritičkom odnosu umjetnika prema poretku i društvu uopšte. U prvim godinama rata u fašističke logore odvedeni su Daniel Ozmo i Daniel Kabiljo. Ozmo je strijeljan 1942. u zloglasnom logoru Jasenovac, a Kabiljo 1944. u Staroj Gradiški. U životu je još ostao Monsino Levi koji danas živi u Parizu.

BERTA BARUH je savremenik i dobar prijatelj Daniela Ozme. U predratnim godinama ona se kao amater bavila skulpturom, koristeći stručne savjete tadašnjeg renomiranog sarajevskog skulptora Marina Studina. Tek nakon rata – provedenog u Beogradu pod tuđim imenom i zatočeništvu u logoru na Banjici – ona se u potpunosti predaje skulpturi. Među prvima je, odmah poslije oslobođenja, završila Školu za likovnu umjetnost u Sarajevu. Od tada do danas ona je prošla sličnu evoluciju koju je prošla i naša poslijeratna umjetnost. Izvesno vrijeme nakon studija ona je vezana za model. Njeni portreti su realistički sa posebnim akcentom u isticanju psiholoških osobina portretisanih. Docnije ona se više ne oslanja na model, već na diktat svoga unutarnjeg impulsa i svojih emocija. One su diktirale formu, oblik, ritam, sažimanje i zapostavljanje detalja da bi do izražaja došla njena stvaralačka ličnost. Brojne figurine Berte Baruh u glini ili terakoti osvajaju svojom sigurnošću i poznavanjem materije, a još više toplinom i lirskim raspoloženjem kojima su nadahnute.

Sa Bertom Baruh iscrpljena je lista istaknutih umjetnika Jevreja koji svojim životom i stvaralaštvom u potpunosti srastaju sa određenom atmosferom Bosne i Hercegovine. To u cijelosti ilustruju i ostvarenja njihovih kolega: Voje Dimitrijevića, Ismeta Mujezinovića i već pomenutih umjetnika, čija su djela takođe, u nešto manjem broju, zastupljena na ovoj izložbi.

Prof. dr Lavoslav Glesinger:

**SPOMENICA — 400 GODINA OD DOLASKA JEVREJA
U BOSNU I HERCEGOVINU***

Izdavač:

ODBOR ZA PROSLAVU 400-GODIŠNJICE
DOLASKA JEVREJA U BOSNU I
HERCEGOVINU

Redakcioni odbor:

Predsednik redakcionog odbora i glavni urednik: prof. dr Samuel Kamhi

Članovi redakcionog odbora:

Moni Finci, prof. dr Jakov Gaon,
prof. Avram Pinto i Joža Engel

Umetnička obrada:

Ante Martinović

Lektor i tehnički urednik:

Dušan Pilja

Nedavno održana proslava 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu našla je vidnog izražaja u nizu raznovrsnih manifestacija među kojima ova Spomenica zaslužuje naročitu pažnju. Izdana je doduše kao prigodna edicija uz ovu ne svakodnevnu proslavu, ali se već na prvi pogled prezentira kao seriozno djelo trajne vrijednosti, koje je po svojoj kon-

---

* Prikaz objavljen u »Jevrejskom pregledu« br. 9—10 za god. 1966.

cepciji i visokom kvalitetu svoga sadržaja jedinstveno u jevrejskoj publicistici naše zemlje.

Sadržaj ovoga upravo raskošno opremljenog zbornika, koji obuhvaća 364 stranice teksta, protkanog obiljem veoma zanimljivih ilustracija, razdijeljen je u tri dijela: I Rasprave s područja političke, društvene, kulturne i privredne povijesti Jevreja Bosne i Hercegovine, II Portreti istaknutih ličnosti, III Prilozi. Na čelu Spomenice odštampani su svečani govori što su ih predsjednik Gradskog vijeća Sarajeva *Salko Lagumdžija* i predsjednik Jevrejske općine dr *Hajim Kamhi* održali 25. decembra 1945. povodom otkrivanja Spomen-menore u atrijumu bivšeg Velikog sefardskog hrama (u Sarajevu, u ulici JNA), u kome se sada nalazi Radnički univerzitet «Duro Đaković».

Najopsežniji je I dio: na 258 stranica on obuhvaća 18 veoma vrijednih priloga iz pera naših najistaknutijih naučnjaka i stručnjaka, među njima čitavog niza profesora univerziteta. Brojni prilozi iz pera nejevrejskih autora pokazuju koliki interes pobuđuje jevrejska problematika i izvan uskog kruga Jevrejstva.

Nemoguće je na ovom skućenom prostoru ulaziti u ocjenu svakog pojedinog priloga. Ali i samo nabranje naslova dat će približnu sliku sadržaja ove Spomenice. O sarajevskoj Hagadi piše historičar umjetnosti dr *Muhamed Karamehmedović*, o jevrejskim nastambama u starom Sarajevu historičar *Alija Bejtić*, o doprinosu Jevreja trgovini s dalmatinskim primorjem u XVI i XVII vijeku akademik *Jorjo Tadić*. Prof. dr *A. Sućeška* istražio je pravni i društveni položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka, a publicist *Todor Kruševac* piše o društvenim promjenama kod bosanskih Jevreja za austrijskog vremena. O Jevrejima u privredi Bosne i Hercegovine napisao je dokumentiranu studiju dr *Hajim Kamhi* koji u svojem drugom prilogu piše o jevrejskoj publicistici u Bosni i Hercegovini. Dobitnik Nobelove nagrade *Ivo Andrić* majstorski je opisao svoje impresije sa Jevrejskog groblja u Sarajevu. Prof. dr *Samuel Kamhi* autor je izvrsno dokumentiranog priloga «Jezik, pjesme i poslovice bosansko-hercegovačkih Sefarada». Prof. ing arh. *Ivan Taubman* u prilogu «Spomenici kulture» opisuje Veliku avliju, Veliki hram i Sefardsko groblje na Borku. O Jevrejima u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine piše dr *Josef Konforti*, o Aškenazima u Bosni i Hercegovini prof. dr *Julije Hahamović*, o narodnoj medicini sefardskih Jevreja u Bosni mr ph. *Samuel Elazar*, o jevrejskim društvima u Sarajevu prof. *Avram Pinto*. Direktor Muzeja narodne revolucije *Moni Finci*, u prilogu pod naslovom

»U avangardi društvenog progresa«, prikazuje udio bosanskih i hercegovačkih Jevreja u naprednim pokretima između dva rata, a istaknuti politički rukovodilac Narodni heroj *Nisim Albahari*, predsjednik Organizaciono-političkog vijeća Skupštine BiH, u svojemu prilogu »Borili se i sagorjeli u revolucionarno-oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije« govori o udjelu Jevreja Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi. Ovo novije povijesno razdoblje obrađeno je i u ostala tri priloga i dijela: prof. dr *Aleksandar Stajić* i mr jur. *Jakov Papo* napisali su veoma opsežni članak »Ubistva i drugi zločini izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini u toku neprijateljske okupacije«, ing. *Aron Kamhi* i *Mirko Levinger* daju prikaz pokreta otpora među Jevrejima Bosne i Hercegovine interniranim na Lopudu i Rabu, i na koncu u prilogu »Narodni heroji — borci« nalazimo 5 biografija s portretima (*Pavle Goranin-Ilija*, *Ilija Engel-Andžić*, *Nisim Albahari*, *Vojo Todorović-Lerer* i *Moni Levi*).

Drugi dio (Portreti) obuhvaća 10 priloga u kojima su prikazani život i rad nekih eminentnih jevrejskih javnih radnika Bosne i Hercegovine: o sarajevskim rabinima piše dr *Hajim Kamhi*, o *Isaku Samokovliji* književnik *Slavko Mićanović*, o dru *Kalmiju Baruhu* prof. dr *Samuel Kamhi*, o filozofu dru *Marcelu Šnajderu* prof. *Anto Babić*, o dru *Viti Kajonu* prof. *Avram Pinto*, o književnici *Lauri Papo-Bohoreti Rikica Ovadija*. Mr jur. *Jakov Papo* piše o revolucionaru *Benjaminu Finciju-Binji*, a sudija *Ustavnog suda BiH Milutin Đurašković-Đuraš* o dvojici radničkih boraca i mučenika: *Eliezeru Pereri-Lazu* i *Šalomu Albahariju*. Na kraju nalazimo studiju slikara *Voje Dimitrijevića* o slikarima Jevrejima u Sarajevu između dva rata.

U trećem dijelu objavljeni su, pored romana i poslovice bosanskih Sefarada, odlomci iz djela nekih jevrejskih književnika i naučenjaka iz Bosne i Hercegovine (dr *Moric Levi*, *Isak Samokovlija*, dr *Kalmi Baruh* i dr *Marcel Šnajder*).

Na kraju knjige nalazi se sažet sadržaj na engleskom i francuskom jeziku.

Nemoguće je prijeći preko ove Spomenice uobičajenim floskulama i konvencionalnim i kurtoaznim izrazima priznanja, nego treba istaknuti visoki kvalitet svakoga pojedinog priloga, bilo o literarnim priložima ili ocjenama umjetničkog stvaranja bosanskih i hercegovačkih Jevreja. Iz obilno dokumentiranih priloga u ovoj Spomenici tek vidimo šta su bosanski i hercegovački Jevreji dali ne samo svojoj užoj jevrejskoj zajednici nego i zemlji u kojoj sada obitavaju punih 400 godina. Mnogi od tih priloga izazivaju u nama i tužna sjećanja na onaj inferno kroz

koji su bosanski i hercegovački Jevreji prošli u zlokobnim godinama 1941—1945. No ipak sva ta tragična zbivanja nisu mogla skršiti duh jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine koja je ne samo pridonijela svoj udio u herojskoj narodnooslobodilačkoj borbi i aktivno učestvovala u izgradnji svoje socijalističke domovine, nego je na ruševinama opet stvorila i nov jevrejski život čije se snažno pulziranje osjeća na svakoj stranici ove lijepe knjige.

Ova Spomenica služi na čast svojim izdavačima. Njima treba izraziti duboku zahvalnost što su izdali ovo djelo koje nije samo namijenjeno trajnom sjećanju na nedavnu proslavu, nego će ostati vrijedan prilog povijesti bosanskih i hercegovačkih Jevreja, kojim će se ubuduće morati poslužiti svaki historičar ne samo bosanskih i hercegovačkih Jevreja i jugoslavenskog Jevrejstva uopće, već i svaki historičar Bosne i Hercegovine.

english summary

This publication issued by the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia is dedicated to the events which took place in Skoplje, Sarajevo and Beograd in October 1966 and which filled with pride and happiness not only the whole Jewish Community of Yugoslavia, but, too, the broad Yugoslav public and guests from a great number of foreign countries.

It was a seven-day meeting of human friendship, mutual cooperation and esteem, and the reflection of the honourable and dedicated solution of the national problem in the frame of the contemporary Yugoslav trends.

The texts published here are not given in full length, while the events are listed chronologically, and perhaps these pages will not make to feel well enough the firm shakehand and the warmth of the friendly glances cast at meetings, which filled the atmosphere of these October days. But the contents of the events registered and the spoken thoughts will be a clear proof of the justified wish not to forget them.

SKOPLJE

11 October, 1966.

On July 26, 1963 the disastrous earthquake in Skoplje, which caused many human losses and destroyed the better part of the town, hit severely the members of the Jewish Community, and demolished the Community building which had to be put out of use. Due to the united efforts, the moral and material assistance tendered by the social-political organizations of the city of Skoplje, the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, as well as by Jewish international humanitarian organizations and Jewish communities, the Skoplje Jewish Community received again its Home, the »Dr. Albert Vajs Community Centre«.

The inauguration ceremony took place on October 11, 1966, in the frame of the celebrations honouring the 25th anniversary of the Uprising of the Macedonian people against the fascist occupation forces. This symbolized the continuation and renewal of this Community's activities and her kinship with the cultural, political and economic history of the City of Skoplje.

COMMEMORATION TO FALLEN WARRIORS AND VICTIMS OF FASCISM

In the early morning hours the ceremonies started by laying wreaths and flowers on the Monuments to fallen warriors in World War II and Jews — victims of fascism.

With the participation of the Jewish Choir »Brothers Baruh« from Beograd, and after speeches were held, the wreaths of Jewish communities and organizations, Macedonian political and social institutons and Skoplje citizens were deposited.

INAUGURATION OF THE "DOCTOR ALBERT VAJS" JEWISH COMMUNITY CENTRE

The Jewish Centre »Dr. Albert Vajs« has been handed over to the Community by the President of the Federation of Jewish

Communities in Yugoslavia. In his speech he said, among others also:

"... The entire Jewish Community in Yugoslavia expresses deep gratitude that the inauguration of the Centre takes place on October 11, 1966, the 25th anniversary of the uprising of the people of Macedonia against the fascist occupant and is thus vividly marking the fraternity and solidarity both in the struggle against violence as well as in the common efforts for brotherly cooperation and human solidarity. Such relation and brotherly cooperation became strong tradition during the last decades in the Socialist Republic of Macedonia.

The name of the late Doctor Vajs, year-long President of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, given to the Skoplje Jewish Community Centre is a sign of acknowledgment and gratitude to the great militant and worker, who, by his humanism and decisive anti-fascist attitude gave a strong feature of struggle and development of the Jewish spirit and deep understanding for man and Community. His efforts and dedication contributed in a great measure to the realization of the idea of the reconstruction of these premises.

Gratitude is going to all those who made it possible by donations and support to reconstruct the Centre, particularly to the state and social organizations of the Socialist Republic of Macedonia and the City of Skoplje, the Jewish organizations from various European countries, members of the Standing Conference of European Jewish Community Centres, the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia and the Office for reconstruction of Skoplje.

The Skoplje Jewish Community, as well as the community of Macedonia has been hardly hit several times. After the horrible tragedy, when 7000 Macedonian Jews were destroyed by the Hitler criminals in the gas chambers of Treblinka, the Jewish Community in Skoplje renewed its activity as the central Macedonian Community. However, misfortune continued: floods and the catastrophic earthquake of 1963, which struck so tragically Skoplje, hit both in human victims and material damage this small Community, too. From these ashes grows this building as a centre of Jewish life and culture; the Centre permits the development of various activities. In this Centre the Jews of Skoplje and Macedonia will again be able to foster their specific Jewish values assisted by the entire Jewish Community in Yugoslavia"; ended Dr. Lavoslav Kadelburg.

After Dr. Kadelburg's speech, the Skoplje Jewish Community President, Dr. Nikola Šajber, spoke about the history of the struggle and the holocaust of the Macedonian Jewry and the activities of the Skoplje Jewish Community in the freed country.

By cutting the ribbon over the entrance, accompanied by the "Brothers Baruh" Choir singing "To New Yugoslavia" by Hercigonja, the renewed Centre was officially inaugurated: over the entrance it carries its name: EVREJSKI DOM "Dr. Albert Vajs".

EXHIBITIONS

At this occasion there was inaugurated an exhibition dedicated to the life and work of Professor Dr. Albert Vajs, distinguished anti-fascist and long-year President of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, whose efforts contributed in a great measure to the reconstruction of this Home.

The exhibition of the Macedonian sculptor Bora Krstevski, which was opened at the occasion of the ceremonies held in the "Dr. Albert Vajs Community Centre", was, by its topics dedicated to the life and holocaust of Jews.

JEWISH COMMUNITY CEREMONIAL SESSION

The Jewish Community Board held a ceremonial session during which memorial diplomas have been handed to a number of Jewish communities, local institutions and Jewish humanitarian organizations who helped the reconstruction of the Home.

It was decided at the session, too, that the Women's Section of the Skoplje Jewish Community will be named after the National Hero Estreja Ovadija — "Mara", that the Youth Club is to be called after the fallen Jewish youngster and anti-fascist Josif Ruben — Jole, while the library, which received its first gifts from the widow of Dr. Albert Vajs, Dr. Edita Vajs, is to carry the name of the antifascist fighter Nino Leon.

OFFICIAL PERFORMANCE AT THE THEATRE OF NATIONS

The Skoplje ceremonies ended with a performance at the Theatre of Nations at which the members of the Skoplje Drama, Opera and Ballet and the "Brothers Baruh" Choir participated.

Besides chorals, the programme contained fragments from the drama by Julija Najman "The Yellow Cage", as well as parts from the ballets "Swan Lake" and "Sylphides" while the prima-donna of the Skoplje Opera, Ana Lipša, sang the Ravel "Kadish".

SARAJEVO

14 — 17 october, 1966.

FEDERATION OF JEWISH COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA PLENARY BOARD MEETING

The ceremonial session of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia Plenary Board was the starting point of the celebration of the 400th anniversary of the settlement of Jews in Bosnia and Hercegovina, which begun in Sarajevo on October 14, 1966. The session was attended, besides Board members, by guests from abroad, representatives of Jewish international organizations and communities, as well as by Jewish communities members from Sarajevo and the whole country.

— The session was opened by President Dr. Lavoslav Kadelburg, conveying the first greetings and appreciations to the hosts — the Sarajevo Jewish Community and the Committee for Celebrations. Dr. Kadelburg stressed the efforts made for the organization of the celebrations, the adaptation of the Community Building, the social premises and the Synagogue. «These collective efforts of the members of the Jewish Community in Sarajevo, are a picture of their Jewish activities», said Dr. Kadelburg in his greetings, expressing at the same time his gratitude to the Community which made it possible to convene the Plenary Board meeting in a pleasant ambient and ceremonial atmosphere.

— Dr. Hajim Kamhi, President of the Sarajevo Jewish Community, greeted all guests as the host who feels joy and pride to extend hospitality and express gratitude for the full understanding this Community received during the preparations of the Celebrations. The Community's aim is to perpetuate the past of this once numerous community and to contribute to the possibility that the young generations get from these pages of the past inspiration for active work in the future.

SPEECHES AT THE CEREMONIAL MEETING OF THE FEDERATION OF JEWISH COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA PLENARY BOARD

Dr. Lavoslav Kadelburg — President of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, stresses the components of the past, the life and work of the Yugoslav Jewish Community. He mentions the 400 years of organized Jewish life in Bosnia and Herzegovina, the efforts and achievements many of them, unfortunately, disappeared during the Second World War. However, the summit of the achievements is free life and activity of the Jewish Community in the free country, brotherhood and unity of all Yugoslav nations, brotherhood and unity within the Community.

The differences between Ashkenazim and Sepharadim, once characteristic for Community life, have disappeared. Thus, when speaking today of the achievements of the Jews in Bosnia and Herzegovina, it is speaking about common achievements of a living Jewish organism, which contributed not only to its own but to its environment's development, receiving influences and giving incentives. The basic characteristics of the Yugoslav Community is that united in common efforts and with united strength, it represents a union in endeavours and that it can be as such accounted for.

Dr. Gerhard Riegner — Secretary General of the World Jewish Congress, Geneva, conveys the greetings of the World Jewish Congress and passes excuses for the absence of its President, Dr. Nahum Goldmann, Expressing solidarity, friendship and deep esteem towards the Community which, within the last fifty years endured, in the course of two wars, enormous losses, he particularly stresses his satisfaction with the spirit of solidarity and brotherhood in which these ceremonies develop. Greeting the attendance of delegates from socialist countries, he expresses the hope that these Communities may soon be seen at WJC meetings, for the Congress knows that it will become a real Jewish organism only when all Jewish organizations and communities, wherever existing, will, by affinity and number, be in the folds of this organization representing world Jewry. The Congress is led by the wish to gather all those Jewish Communities fighting for survival notwithstanding the differences of conditions in which they live led by the same task of transmitting values of their culture and tradition to future generations.

Particular satisfaction about the Sarajevo meeting has been caused by the triple symbol this Community is expressing: a great, specifically Sephardic Jewish culture, the Sarajevo Haggadah which is a common cultural possession, and the great tradition in the fostering of a harmonious Jewish-Moslem cooperation, which gives hope for such cooperation of the two communities the world over.

Herbert Katzki, Director, JOINT, Geneva, expresses his deep satisfaction in attending the ceremonies and extends JOINT's greetings. He has followed from its very beginning the idea on the organization of these ceremonies and the adaptation of the Community Centre. Therefore, he expresses his admiration for the way in which all problems have been solved. He is very happy to be, together with his friends, witness to everything achieved, a proof to the Community's doubtless determination to take upon herself the responsibility for the future, for the continuation of the Jewish tradition in the country. Giving expression to the satisfaction that JOINT, at least partially, contributed to the realization of the achievements witnessed, Mr. Katzki conveys congratulations to those whose efforts contributed to these results.

Mark Uveeler, Executive Director, Memorial Foundation for Jewish Culture, New York. — When meeting the Yugoslav Community he was filled with admiration for its firmness, faith and results achieved, as well as for the will to preserve and advance Jewish life. The Yugoslav Community is a living proof that this can be done. Therefore, this Community has a new generation, proud of the deeds of the older ones, a new generation which is to continue these deeds. And, therefore, the activity of the Jewish Youth in Yugoslavia is a natural one. Thus it is understandable why the Memorial Foundation for Jewish Culture, established to eternalize the memory of six million of victims, will have a special behaviour and feelings for the things done here and which may serve as example of the will to uphold Jewry.

Dr. Joel Rosenberger — Israel. Addressing the attendance as a guest feeling at home, Dr. Rosenberger stressed the importance Sarajevo always had as the most autochthonic centre of Yugoslav Jewry. With its best Jewish school in the country and a Youth Movement whose members, up to 90 p. c., spoke Hebrew, Sarajevo used to have a great tradition.

Emphasizing the attendance of delegations from other socialist countries, Dr. Rosenberger stresses that all Jewish Communities are linked by a common past and the wish for peace all over the world.

Mile Weiss — Secretary of the Association of Yugoslav Jews in the USA, New York, conveys the good wishes and greetings of the Association he is representing at the ceremonies. The Jews, with their constant efforts and the fostering of the ideals of peace, brotherhood and love among men notwithstanding race, nationality and creed, had always to face persecutions and holocausts and to renew their communities, their culture, science, trades and traditions. The last most massive destruction befell them during the Second World War. It was aimed at the destruction of Jewry. But this attempt failed and the Jews renewed their life and continued their tradition.

In this name Mile Weiss renews the warm wishes of all members of the Association of Yugoslav Jews in the USA, born all over Yugoslavia.

Enrique Alcalay — President of the Jewish Sephardic Community in Santiago, Chile, conveys the greetings of the Federation of Jewish Communities in Chile, counting some 40,000 members. Considering it a particular privilege, Enrique Alcalay, stresses that the Yugoslav Jewish Community may at all international Jewish and non-Jewish gatherings proudly emphasize that Yugoslavia has a just, democratic and human attitude towards the Jewish Community.

Haim Pardo, Plovdiv, Member of the Executive Committee of the Social- Cultural Organization of Jews in Bulgaria, conveys cordial greetings of the Organization he is representing, stressing that the delegates from Bulgaria came here not only as friends but as brothers. Emphasizing the common fate of Bulgarian and Yugoslav Jewry, from times past up to the recent holocaust of the Second World War, and even today as equal citizens of two socialist countries, Haim Pardo conveys good wishes for the future work of the Community.

Ing. František Fuchs, President of the Council of Jewish Communities of Bohemia and Moravia, Prague, declared his satisfaction and joy to be able to attend the ceremonies on behalf of the Jews from Bohemia and Moravia. He gives a short

summary of the relations between his and the Yugoslav Jewish Community.

Dr. Benjamin Eichler, Bratislava, Prisedent of the Council of Jewish Communities of Slovakia, counting 8.000 members in 26 Jewish Communities, says that he follows with interest the «Jewish Review» which acquainted him with the Yugoslav Jewish Community, its life and work. The Slovak and Yugoslav Jews participated at the liberation of their countries from Nazi occupation as partizans in active battles, and this is their common trait. His greeting is «Long live love and peace among men».

Helmut Aris, President of the Federation of Jewish Communities of the German Democratic Republic, expresses in the name of his delegation the happiness and excitement to be here. The Jewish Community of the German Democratic Republic suffered great losses, but, due to the assistance of the government, was able to get reconstructed. There must never again be nazism nor anti-Semitism. In this name he greets the gathering with his best wishes.

Zwi Wolah, Member of the Central Council of Jews in the Federal Republic of Germany. As former member of the Sarajevo Jewish Community, he stresses the unity between Sepharadim and Ashkenazim and conveys cordial greetings.

Dr. Emanuel Bulz, Chief Rabbi of Luxemburg, remembers with joy and sorrow the past of this Sarajevo Community, once his own. He remebers her great men and his teachers, her rich past and tradition. He praises the efforts of the Yugoslav Community to uphold its spiritual and cultural life in all forms.

Dr. Moses Rosen, President of the Federation of Jewish Communities of Roumania and Chief Rabbi, Bucarest, conveys the greetings of the Federation and the 100.000 Jews living in Roumania. He stresses the importance of the Yugoslav struggle against the occupants and the participation of Jews in this struggle. The ceremonies in Skoplje and Sarajevo show the determination of this Community to live on in the caleidoscope of Yugoslav nations. The Roumanian community constructs other aspects

of Jewish life, too, and is in contact with Jewry from East and West. He conveys his congratulations to the Yugoslav Community.

Dr. Geza Seifert, President of the Central Council of Hungarian Jews, Budapest, thanking for the invitation extended, stresses the good relations prevailing between the Jewish Communities of Hungary and Yugoslavia, which are to be further developed.

During World War II, Jews, forced labourers from Hungary, were taken to Bor, together with Yugoslav Jews. He remembers with gratitude the Yugoslav Partizans who helped them. After the war, during the reconstruction, the ties became ever stronger. He extends his greetings in the name of the Hungarian Jewry, united in the struggle against fascism.

Dr. Solomon Gaon, Chief Rabbi of Sephardic and Portugese Jews of Great Britain and the Commonwealth, London, as a scion of the Sarajevo Jewish Community, conveys the greetings of the Board of Deputies, the Central Association of Jews in England. He went to school in Sarajevo and taught there and was always proud of the unity of Yugoslav Jews and their contribution to culture.

Conveying his particular greetings to Sarajevo Rabbi Menahem Romano, Dr. Gaon expresses his pride about the rich tradition of this Community.

Dr. Walter Wreschner, President of the Jewish Community, Zurich, expresses his satisfaction as well as the satisfaction of the whole Swiss Jewish Community to be able to attend the ceremonies. He tells his admiration for the activities of the Yugoslav Jewish Institutions and hopes to hear soon again one of the Yugoslav choirs in Switzerland. Thanking for the brotherly and friendly reception, he wishes the Community leaders all the success they deserve for their work and efforts.

Joseph M. Papo, Member of the American Section of the World Sephardic Federation, Sacramento, considers it a unique occasion to stay now in Yugoslavia, the homeland of his forefathers. Those who were spared the recent persecutions and anihilation, may only grope for words to express their admiration for the strength and courage shown by this Community during

the war. Conveying his greetings, Josef Papo gives expression to his joy to be able to share with other delegates the happiness of this Community.

Paula Čubrilović, President of the Women's Section of the Jewish Community, Beograd. In the name of all Women's Sections of the Jewish Communities of Yugoslavia, greets guests and delegates. Reviewing shortly the activities of Women's Sections expresses the hope the firm contacts with other Jewish Communities will continue and multiply.

David Mladinov, Editor of the Yugoslav Jewish Youth magazine «Kadima», Beograd, greets the attendance in the name of the Jewish Youth of Yugoslavia and gives a short glimpse over the activity of youths in their Clubs and the Federation Summer camps. He expresses the hope that these activities are to be the source for the continuation of the Yugoslav Jewish Community.

RECEPTION BY THE PRESIDENT OF THE REPUBLICAN ASSEMBLY

After the ceremonial session of the Federation Plenary, October 14th, the President of the Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, Rato Dugonjić, received in his residence the representatives of foreign organizations and delegations, as well as the representatives of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia and bigger Communities.

OFFICIAL INAUGURATION OF THE MUSEUM OF JEWS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

On October 15th, 1966 the Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina was officially opened. The Museum is sited in the building of the old Synagogue in the «Great Courtyard», which the Jewish Community put at the disposal of the City of Sarajevo, together with a number of exhibits.

The inauguration of the Museum has been attended besides all delegates and guests from the country and abroad, by the President of the Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, Rato Dugonjić, Member of the Republican Exe-

cutive Council, Osman Djikić and other distinguished political, public and cultural personalities.

After the words of greetings expressed by the Sarajevo City Museum director Ahmed Grebo, the Mayor of Sarajevo, **Salko Lagumdžija** said:

Dear guest, ladies and gentlemen, comrades,

At the occasion of the inauguration of the Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina, I join all citizens and the City Council of Sarajevo, in their particularly responsible and pleasant duty to express the joy and pride of the fact that Sarajevo and our Republic enrich remarkably with this cultural-historical site, the treasure-house of their past, and to assure you of the gratitude they deeply feel for all that Jews contributed to our city and fatherland. Let us remember at this opportunity that only those generations who appreciate the past well and objectively, can firmly hold the torch-lights over the paths of the future.

The inauguration of the Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina, symbolizes, among others, the Jubilee of the 400th anniversary of the arrival to our regions of Jews from far-off Spain, makes, in this way, too, present their participation at the life and historical development of our peoples, confirms the fact that Jews found in these regions and among our people a new homeland, making to our nation the gift of the priceless contributions of a humanistic philosophy, whose roots reach to the most ancient past of the Jewish people, and whose representatives they constantly have been in daily life and work. From this humanistic philosophy priceless contributions were drawn to the constitution of contemporary elements of civilization under these skies, in the social-humanistic, economic and cultural development. The significance of these contributions can be objectively applied only if taking into consideration the fatal tragedy of man within the past historical events on the Balkan crossroads, remembering the ever again confirmed fact that man has been in these regions, due to historical circumstances, the very step-child of history. Jews shared with our sons the tragic fate of life bestowed upon them by history and were with them in the most difficult hours, helping them to endure and to learn from them how to carry on, seeing the stoical, vital, capable and creative Jewish people, which, although living in hard and tragic conditions, beamed with strength and values, indebteding the world

culture and civilization. Thus it became possible, that this people and its spiritual genius give to the historical scene of the world great men of thought and deed, who impressed such strong seals on the history of humanity. Thus it became possible that in our midst, too, the genius of the Jewish people, was expressed by many cultural, medical and economic creators. Sarajevo Jews were among the first academic graduates, and Jewish families gave many a well-known writer, artist and research worker.

Because of all these, the Jubilee of the 400th anniversary of settlement of Jews in these regions, and this ceremonial moment of establishing a lasting memory of this historical event, by opening the Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina, is a holiday for all of us, for our culture, for the history of our emancipation, for our efforts towards progress and happiness of man, and puts upon us the obligation to kindle deeply and lastingly gratitude and indebtedness not to be forgotten.

The humanistic thread of belonging of Jews to this man and his fate became strongly interwoven into our contemporary political history. In the revolutionary movements and most progressive trends of these regions, four decades ago, expressed in the struggle for socialist ideals, the Jews have an important role. This found full expression in the course of the National-liberation fight against the greatest enemy of mankind, German fascism. Numerous Jews, citizens of Sarajevo, together with our comrades Serbians, Croatians and Moslems and other nationalities, became Partizan fighters and heroically shed their blood for the defence of dignity of man, for a new era of liberty and social justice. A great number of them was killed on the fronts of our Revolution and anti-fascist struggle, many of them were among the first fighters and leaders of our People's Revolution, and those who survived the horror of destruction and difficulties of war, continued unselfishly to work in the new socialist Yugoslavia. Therefore, we are certain that many elements of the celebrations at which we participate represent dignified contributions to the celebration of the 25th Jubilee of the beginning of the People's Uprising.

The Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina will, among others, represent for generations to come a temple of piety to the enormous sacrifices the Jewish people suffered in all enslaved Europe, and in our city, too, during the Nazi reign of terror. It will be a temple of piety to the innumerable victims fallen under the sword of the monstrous political »phi-

losophy» dividing races into «lower» and «higher» ones, in the darkness of the bloodsoaked ideology of German Nazis, trying to annihilate some nations, among which the Jewish one. But, this will be, too, a temple of piety and admiration for the strength of a people which cannot be destroyed and whose force and values are akin to the most elementary, fundamental qualities of mankind, those which are the pledge of its future.

In Sarajevo, as well as in the whole of Bosnia and Herzegovina many Jews perished under the fascist inquisition sword — over 90 per cent of the Jewish Community membership died of hunger or torture in jails or concentration camps or burned in crematoriums. However, the small number of those Jews who survived gave their contribution to the new times and joys of our town's citizens. Many of them, due to their capabilities and selfless work, are active at very high functions in public, cultural and economic life, making extraordinary contributions for the progress of Sarajevo and the whole Yugoslav community. The Jewish Community and its members established very cordial and mutual cooperation with their town. The results of this cooperation and understanding are richly expressed by the self-initiative of donating to the town several important buildings belonging to the Jewish Community, among which, by all means the most eminent and most functional, the former great Jewish temple, adapted into a House of Culture and now this temple which houses the Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina. This cooperation will impress a lasting mark to the historical presence of Jews in our regions, the fact that they found here their new fatherland and men who became their brothers, presenting to each other the values of their nationalities. I am particularly glad that numerous guests from the country and abroad will be able to witness this fact and see how important an element it is in the humanistic emancipation of the world towards which all of us aim.

Handing over the Museum of Jews of Bosnia and Herzegovina to the care of the Sarajevo City Museum, I am certain that I may, in the name of the citizens of Sarajevo, express the deep assurance that it will last as an impressive momento and witness of the development of our regions and the precious contribution of the Jews in the most creative and most progressive directions of social-historical trends.

I proclaim the Museum open and hand it over to the staff of the Sarajevo City Museum.

COMMEMORATION TO FALLEN WARRIORS AND VICTIMS OF FASCISM

In the frame of the celebrations of the 400th anniversary of the settlement of Jews in Bosnia and Herzegovina, on October 16, 1966 commemorative ceremonies have taken place. Wreaths were laid at the monuments to Jews — fallen warriors and victims of fascism at the old Jewish cemetery in Kovačići, on the monuments to executed Serbians buried at the same cemetery and at the monument of executed Serbians and Jews in Vrace.

In front of the monument to Jews — fallen warriors and victims of fascism at the Kovačići cemetery, Moni Finči, Director of the Revolution Museum, made a speech:

Dear guests, comrades,

In these solemn days interwoven with moments of forceful memories, moments filling us with optimism and sense of justified pride, we assembled here at this ancient cemetery, which is now under protection of the State as a cultural monument to pay due homage to those who are and those who are not here.

This unique cemetery has, by its exceptional site, its monumentality and its content, always attracted attention, relating in its particular mode the centuries-long lasting of a community, and evoking respect and deep piety.

The passer-by stands with admiration in front of this yellowed marble book, which stood up against the most troubled times, to become today the most authentic history of the Sarajevo Jewish Community, her growth, her holocaust, her disappearance.

An artist, a Nobel-prize winner, lived here exciting hours of meditation, finding in the attitude of the old tombstones the vigour and pride of lions, in the inscriptions and epitaphs the moving poetry and philosophy of stoical death and life.

And there is no difficulty in understanding the rare emplacement of this always sunlit place, on a carefully chosen dominant height, outpost of the great city to which the deceased were linked during their life by heart and spirit, in which they felt at home, for whose progress they toiled and towards which they turn their faces even in death, keeping watch over the city and land they loved.

Here stands, thus, this monument which, besides all other values is a true symbol of real tolerance, love and human solidarity.

The monuments in this cemetery, the first of which erected as back as three and a half centuries ago, speak through their old marble of the links with old tradition of soil, men and environments and their symbiose, and those who clearly picture the pace of time and the growth of generations, all those monuments speak of the members of our community in ancient times. In their language they speak of men, small and great, famous rabbies, hahambashas and effendies, learned men, names of pen and spirit, creators, toilers, gentle mothers and wives, and various human fates.

Those are the names of distant forefathers and grandfathers, ancestors and grandmothers and of those who, fortunately enough, came here up to the end of the fourth decade of this century.

They all quietly rest here, put to rest with all honours and piety, mourned by their nearest of kin, returned to mother earth according to custom and law.

And the monuments of this cemetery remained to witness human gratitude for fine and gallant lives, for their good deeds and all their sufferings.

But alas!

We shall look here in vain for the graves of our fathers and mothers, our sisters and brothers, relatives, friends, comrades. There are no monuments for them, waste remained the large plot of land and monuments erected on waste land are giving a strange impression.

Those who, due to their high age should have a fenced plot, are not here, neither are here those who would still be alive among us, all those whose life was taken in mass murder during the days of the fascist rule of fear, whose life was finished by war crime with millions of others all over Europe and thousands of sons and daughters of this country.

Their bones have rotten in dark pits, burned in gas-chambers, sunk in river depths.

Their deaf death has not been mourned by tears. They have disappeared without sympathy, without expressions of gratitude and human solidarity, they have not been put to rest.

They have fallen stoically, naively because of their humanistic education and moral premises, disarmed and disgraced by the dark power of this general cataclysm, the negation of humanity, the reincarnation of evil and destruction.

They became the blood-stained memento of the price given for the victory of reason and the ancient effort that all men under the sun should be equal and their century-old endeavour to carry

into deeds the ancient Laws of Moses, to put into life the learnings of Jesus and Mohammed and make real on the globe the humanism of Marx's theories.

Therefore, we are missing here 7500 graves and monuments — and without them this historical cemetery, this book of centuries will remain a torn book, missing its most valuable pages.

And here we remember with particular love and pride those wonderful warriors, whose monuments are not here, either — the heroes who stood up to Tito's heroic call to fight the terrible powers of darkness and lawlessness.

Under the burning flag of human dignity, under the manly hand created by the undestroyable force of the nations, with the sword wrought by justice, next to hundreds of thousands of fighters and legendary heroes moved by the all-national struggle, they fought, too, for the defence of humaneness, for the dawn of liberty, for the ideal of national unity, for the brotherhood of all men and all nations.

The fatherland took into its bosom their bones and they are resting on the legendary Sutjeska, in the heroic Krajina, the intrepid Romanija, at Vrace and more sites of heavy fighting which have become national parks and monuments.

These monuments are kept with love and respect and are cared for by the whole nation, which makes pilgrimages there, adorning them with wreaths and flowers.

And so, during these solemn days filled with moments of powerful memories, here, in this ancient cemetery, now and for ever, we devote with pride our thoughts to our honourable ancestors whose tomb-stones are such a picturesque reflection of their wisdom and peace of their life and beautify this cemetery.

With sorrow and grief our thoughts go to all the martyrs whose bones have remained strewn all over the world to the memory of which this stone has been erected, this stone under which there are no bones.

We devote our thoughts to the heroes who have given their life for the essence of life and the rehabilitation of man and humaneness.

Let us pose for them all wreaths woven of love, pride and sorrow.

Let a Lotus Flower bloom for the glory of life on the place where hundreds of thousands of lives have been destroyed.

Let for ever burst into leaves the forests of unshakable love and life.

Let the victims bring peace among men.
Let them be the seed of love towards man.
Let them be the germ of brotherhood among nations.

A laurel wreath, everlasting gratitude and eternal glory to the heroes, warriors and martyrs.

RECEPTION BY THE MAYOR

The President of the City Council of Sarajevo, Salko Lagumdžija, gave in Stojčevac, on the Igman, a reception for the guests and delegates from the country and abroad. The host, City Council President Salko Lagumdžija, greeted the guests and wished them a pleasant stay in Sarajevo. In the name of the foreign delegates thanks were expressed by Dr. Gerhard Riegner, Secretary General of the World Jewish Congress.

OFFICIAL ACADEMY

The official academy with artistic programme dedicated to the 400th anniversary celebrations took place on October 16th, in the big hall of the Workers University »Djuro Djaković«. The Academy was opened by the President of the Celebrations Committee, Dr. Josef Konforti. A remarkable lecture on the history of the Jewish Community of Bosnia and Herzegovina was given by Prof. Dr. Samuel Kamhi.

Summary of Prof. Dr. Samuel Kamhi's lecture

Speaking about the significance of the 400th anniversary of settlement of Jews in Bosnia and Herzegovina means speaking of their life and work during a relatively long period, said Professor Doctor Samuel Kamhi. However in trying to shed light over this period one has to remember, too, the times preceding their arrival to these regions. Forced to leave the land of their fathers, Jews settled in the Roman province of Hispania and lived there their golden age. The dramatic historical events by the end of the Middle Age brought finally to their eviction from Spain in 1492. Some came to Bosnia and Herzegovina via Turkey, some by the way of Split and Dubrovnik. During the period of Turkish rule, which lasted about 300 years, the Jews' social and legal position was a relatively good one. They were active in trades, commerce, were known physicians and pharmacists. The first medical doctor

of Bosnia and Herzegovina was a Jew, graduated in Parma. The fine cultural heritage brought along from the country of origin was cherished and fostered and very much kept to present days. Austrian occupation, continued Professor Kamhi, represented a great change in the life of the Jews of Bosnia and Herzegovina, as it did in the life of their gentle co-citizens. During Austrian rule the Jews had an important role in the development of all branches of economy; in the field of education and culture the Jews of Bosnia lived through significant changes, vividly reflected in all aspects of their life. Their social and cultural life was an extremely active one and welfare work brought relief to many a pauperized Jewish family. After the fall of Austria the Bosnian Jews easily acclimatized to the new Yugoslav rule, for they were used, for ages, to live in harmony with their Slav and Moslem brethren. From 1918 to 1941, continued Professor Kamhi, the living conditions of the Bosnian-Herzegovina Jews in former Yugoslavia were much more favourable than under Austria. There are now several generations of educated people who used their knowledge and experience for the benefit of their Community, whose number had risen to 13,000. Jews were in this period, too, prominent in trade, crafts, industry; they were wellknown physicians, pharmacists, architects, lawyers. They contributed to the urbane development of Sarajevo, participated at the cultural manifestations of their towns and cities, were editors, sponsors of arts, fine painters, famous novelists, scientists, sculptors. Bosnian Jews were active in the workers' movement, progressive, patriotic. When the call for armed insurrection came in 1941, 150 Sarajevo Jews joined the Partizan units, were they met already a comparatively very high number of their Jewish brethren. Together they fought and fell, together they struggled and lived to rebuild a new Yugoslavia and give their contribution to the development of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina.

BANQUET

In the Hotel Europa winter garden on October 16th a banquet attended by 150 guests has been offered by the hosts, in whose name Professor Dr. Samuel Konforti greeted the guests. The other speakers were: Dr. Gerhard Riegner, Dr. Joel Rosenberger, Dr. Lavoslav Kadelburg and Leopold Domb. After them the word was taken by Džemal Bijedić, Vice-President of the Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina.

SPEECH BY DŽEMAL BIJEDIĆ, PRESIDENT OF THE ASSEMBLY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AT DINNER,
OCTOBER 16, 1966

Dear guests, comrades,

Four hundred years ago a group of men came to Bosnia and Herzegovina, and particularly to Sarajevo, from the then far-off Spain, to establish here their new fatherland. They were looking for a country which would give shelter and where they could live and raise their sons.

Four hundred years have passed.

And really, this group of men raised their sons.

One fatherland was changed for another. Running for their life, these men had to leave Spain, the country where their forefathers made their homes and raised their sons, having had to leave some other country where they were not permitted to stay and live.

Thus a people, due to something barbaric which hung like a sword over their heads, had to have within the period of 2000 years countless fatherlands. This is an exception and an injustice which the world kindled in its bosom. A whole nation dispersed all over the world, not being able to express its wishes and wills, often exposed to brutal attacks of something unhuman, which, as we see, can exist in man, is the proof of a great injustice done to this people.

Far-off times, and even recent ones, show how thorny the road of the Jewish people was.

But, as a wonder, injustice bred its contradictions, too. This people, fighting through history for its existence, made itself stronger and bred in its bosom great men, which would be the pride of every nation. This people gave giants of the revolution, giants of science and progress. When, four hundred years ago, the ancestors of our actual co-citizens, Jews, came to Bosnia and Herzegovina, their influence was immediately felt. In these regions two great human qualities met: the virtue of those who welcomed these men and the virtue of this group of men, Jews, who settled right away in the new midst and helped her unselfishly in her dilemmas.

We, who are sitting here, are part of this past. We, too, are living witnesses of the times when the Sarajevo Jews cooperated in these regions most successfully with all nationalities, and, due to the higher level of knowledge and culture the Jews

had brought along from their country of origin, they actively participated at the political, cultural and revolutionary trends of Bosnia and Herzegovina. Among them have been bred many revolutionaries, poets, professors, engineers, physicians and craftsmen who selflessly worked in this country and helped her everywhere.

In pre-war Yugoslavia — Jews were among the first ones in the struggle for national equality, against subjugation. They knew from their tumultuous and hard past where the inequality leads and this made them join the first ranks of the fight for freedom.

Thus a small group of men, for the umpteenth time, created its fatherland and showed by its example what it means to fight for the result of collective efforts of all men and all nations in this region. I could give innumerable examples to show irrevocably that these men loved this region and this people, often more than the old-timers, for they knew what it means to have a fatherland, lose it and have to create a new one.

During the war up came long lines of men, Jews, who participated at our Revolution. These men, with gun in hand, showed what fight for liberty, equality and brotherhood means. For the umpteenth time in their history, the horrors of the last war struck them mostly. A «superman» was born, considering that all is subdued to him, even men's lives. And this ideology was felt, terribly felt, by the Bosnian and Sarajevo Jews, too.

This sombre ideology was felt by all the honest world.

The last war swept them from the face of this earth, a supreme absurdity of contemporary humanity.

However, these men, dispersed the world over, succeeded in surviving. They kept their belief in man and belief in the future, their own future and the future of humanity. And today they help selflessly this humanity which bred the monster primarily directed towards them.

There is no need giving here names of men, Jews, who became famous, for each of them is famous and famous they are all together. Their contribution to humanity is so great that it may be said that this small nation gave many a creation in the field of science, culture and arts, creation admired by the whole world.

And these creations are a proof of their vitality and an obstacle in front of which the greatest barbarian has to stop attacking their lives and their future.

We Bosnians are proud of our ancestors, both the Jewish and non-Jewish ones, who created and built mutual understanding. Toady's generations of Bosnia are particularly grateful to those generations of Jews who, for years, gave important contributions to the scientific, cultural and political atmosphere of this city and the whole of Bosnia and Herzegovina. Those generations brought into this city and Republic something which would be accepted with both hands by everyone who cherished progress.

Bosnia and Herzegovina gave in the past many scientists, politicians and revolutionaries who lived to become most popular on the international scene.

Great is the merit of the descendents of that group of Spaniards who settled 400 years ago in Bosnia and Herzegovina, in all these trends and manifestations of Bosnian-Herzegovinian science, culture and art.

The Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina was founded recently. Many Jews, who by their work cleared the paths of this Institution, are dead. These are the Academy members who are no more, taken away by the fascist monster, but who left to these regions their work, seen and unseen, woven into our lives, our past, our future.

Cruel fate brings difficulties and disappointments, but, also, ideals stronger than those, and deeds, great deeds which can be only the result of difficulties, which can be bred only in such hard times, in the struggle for survival, which the part of humanity covered by darkness premeditatedly showed upon this vital people.

The forces of darkness which strew injustice and fascism are done with. Progressive humanity settles today its accounts with the remnants of darkness and the rests of an unhappy past.

Today, particularly in our country, and here, in our Republic all nations are free and equal. This is the result of the just struggle of our peoples against fascism. A brotherhood community has been created in which a new, humane, socialist society is being built, in which all nations, and with them the Jews, too, in brotherly embrace, free, build their happier future.

Therefore the particularly great honour of being at such an assembly and to state, once and again, the fact which inspires us all and which is a guarantee of all our success to this date and in the future.

I am particularly grateful to the organizers of this ceremony to have invited me to this significant and fine Jubilee.

May I greet you in the name of the Assembly of Bosnia and Herzegovina and express you my best wishes.

CULTURAL MANIFESTATIONS

Opera Norma

For the first evening the National Theatre in Sarajevo showed Bellini's opera "Norma", under the baton of maestro Oskar Danon, famous Beograd conductor. "Norma" was performed in honour of the 400th Anniversary of the Jewish Community in Bosnia and Herzegovina.

Exhibition of Jewish Artists

On the second day of the celebrations, in the afternoon of October 15, there took place the opening of works of Sarajevo Jewish painters, Daniel Ozmo, K. Danilus (Daniel Kabiljo) and Josip Monsin Levi and the sculptress Berta Baruh-Kamhi. There were exhibited also some fine works of non-Jewish artists who work on Jewish themes. Several portraits of well-known Jewish pre-war personalities were also on the show.

The exhibition was launched at the Workers' University "Đuro Đaković" with a large attendance, among which prominent cultural and public figures, guests, delegates from the country and abroad.

The opening speech was made by academic painter Vojo Dimitrijević, who had warm words for the personalities of the Jewish painters Daniel Ozmo, K. Danilus and Josip Monsin-Levi. The exhibition was prepared by Dr. Smilja Šinik, director of the Sarajevo Art Gallery. She has also given the introduction for the biographies of the authors and edited the fine Exhibition catalogue.

Lecture on the Sarajevo Haggadah

In the hall of the Jewish Community, on the third day of the celebrations, October 16th, a lecture was given on the "Sarajevo Haggadah", accompanied by a film about this famous book. The lecture was delivered by Dr. Karamehmedović, pro-

fessor of art in Sarajevo, author of the article on the Sarajevo Haggadah in the Memorial Book on the 400th anniversary of the settlement of Jews in Bosnia and Herzegovina. In his speech he came to the conclusion that the Sarajevo Haggadah is the work of an unknown Spanish author from the 13th or 14th century. It was brought from Spain after the Jews had to leave that country by the family Cohen to Sarajevo. Today it is kept in the Country Museum of Sarajevo, as one of its most valuable exhibits, known all over the world.

Symphony Concert of the Sarajevo Philharmonics with the participation of Jewish Choirs

The Concert Office of Bosnia and Hercegovina, in agreement with the organizers of the Celebrations, on October 17 gave a Symphony concert of the Sarajevo Philharmonics. A fine programme was performed under the baton of Oskar Danon, the participation of the Jewish Choirs "Moša Pijade" and "Braća Baruh", the Beograd opera small choir and the primadonna of this Opera, Đurđevka Čakarević. The Choirs were coached by their conductors Emil Cossetto and Slobodan Krstić.

"Egmont" by Beethoven, the Symphoniette by Bjelinski and the Cantata for Solo, Choir and Orchestra "Alexander Nevski" by Prokovieff were successfully performed.

Editions

The Sarajevo Jewish Community published at the occasion of its jubilee a Memorial Book rich by content about the past, the life and work of this Community in the last four centuries. The Memorial Book contains articles by most prominent Yugoslav scientists. The majority of authors are Jews from Sarajevo and Bosnia and Herzegovina, and there is also a good number of non-Jewish authors. According to the reviews and critics by writers, members of the Academy and the political world, the Memorial Book is made to the pride of the organizers and editors particularly to the Editorial Board and the Chief Editor Prof. Dr. Samuel Kamhi.

☆

All invitations for events and all posters were bearing the sign of the Menorah.

☆

The "Yugoslavia" printing house, Beograd, printed a special English issue of the Sarajevo Haggadah, with a particular dedication.

☆

The Sarajevo cooperative of painters and sculptors "Lik" edited a special album of drawings and graphics by young Bosnian-Herzegovinian artists in 200 copies, with a particular dedication.

Gifts to the Sarajevo Synagogue

The Sarajevo Synagogue witnessed on October 16th a rare and extremely interesting ceremony. Two Thoras brought by the Chief Rabbi of Roumania, Dr. Moses Rosen, President of the Federation of Jewish Communities in Roumania, were handed over to the Sarajevo Synagogue.

Talks on Possibilities of Cultural Cooperation

On October 16th talks were held which were attended by the delegations of Jewish communities and organizations from European socialist countries: Bulgaria, Czechoslovakia, the Democratic Republic of Germany, Hungary, Poland, Roumania and Yugoslavia. The talks were orientated towards information about the possibilities of cooperation between the communities, the forms and methods of exchange in the cultural field and the work with youth. It was stated with satisfaction that such possibilities exist and that they can be carried out through bilateral contacts and agreements.

GREETINGS AND MESSAGES

A great number of Jewish organizations and individuals from the country and abroad sent greetings by letters or cables conveying their best wishes upon the occasion of the ceremonies in Skoplje and Sarajevo.

LIST OF MEMBERS OF THE PLENARY BOARD OF THE FEDERATION OF JEWISH COMMUNITIES AND FOREIGN GUESTS WHO PARTICIPATED AT THE CELEBRATIONS IN SKOPLJE AND SARAJEVO (see page 88—93)

Dr Smilja Šinik:

TEXTE LIMINAIRE DU CATALOGUE DE L'EXPOSITION
D'ARTISTES JUIFS DE SARAJEVO, OUVERTE LE
15 OCTOBRE 1966 À SARAJEVO, DONT L'AUTEUR
EST DOCTEUR SMILJA ŠINIK, DIRECTEUR DE LA
GALLERIE D'ART DE SARAJEVO

Cette exposition, par laquelle la Galerie d'Art de Sarajevo participe à la commémoration du 400e anniversaire de la venue des Juifs dans ces régions, présente, en premier lieu, des artistes juifs: Daniel Kabiljo – Danilus, Daniel Ozmo, Josip Levi — Monsino et Berta Baruh, ainsi que des artistes de Bosnie-Herzégovine qui ont été inspirés par la vie des Juifs. Cette exposition réunit des artistes de toutes les générations de l'art yougoslave contemporain, de ses débuts, vers la fin du XIXe siècle, à nos jours.

DANIEL KABILJO – DANILUS, si l'on considère sa date de naissance, se rattache davantage à la génération de guerre des artistes yougoslaves, mais sa formation en fait plutôt un membre de la génération d'après-guerre. Ayant terminé ses études à Zagreb et à Vienne, il se retrouve dans sa ville natale, Sarajevo, qui va, pendant les quinze années suivantes, être étroitement liée à sa création artistique. Durant cette courte période, pleine de recherches, on sent la lutte que l'artiste même contre l'attrait irrepresible et dominant des motifs du folklore local, qui a laissé une trace profonde sur son esprit. Mais malgré une tendance patente vers le documentaire qui entraîne la narration et la description, on ne peut contester, même à ces oeuvres, un frémissement de vie engendré justement lors de la reproduction de motifs de la ville, costumes nationaux au détail chargé ou de scènes typiques sur thème juif. Outre le nombre, prépondérant, d'oeuvres à caractère documentaire, il va sans dire qu'il y en a, particulièrement pendant la troisième décennie, qui relèvent d'une conception picturale mûre dont l'élaboration, bien comprise, est conséquemment menée à terme et par là s'intègre parfaitement aux aspirations générales du styles de ses contemporains. Une plus grande vitalité encore se reflète dans les oeuvres créées durant la spontanéité de la représentation, suit

également le cours général de l'art yougoslave. Il en résulte, une mode d'expression qui lui est sensiblement plus proche, toute une série de paysages baignés d'intimité, travaillés dans la technique du pastel. Ils sont le produit, issu avec la plus grande spontanéité, de la fusion du sentiment lyrique de l'artiste et d'un traitement pictural léger, quasi croquant sur le vif.

DANIEL OZMO est beaucoup plus jeune que Kabiljo. Il est né à Olovo dans une famille juive pauvre et nombreuse, qui, alors qu'il était encore enfant, vint s'établir à Sarajevo. Il y passe son enfance, tandis que sa jeunesse s'écoulera à Belgrade où il étudie la peinture. Il rentre à Sarajevo à peu près en même temps que ses collègues du mouvement ouvrier progressif qui, dès leurs premières créations, confèrent à leur art une empreinte commune s'exprimant sur le thème social. L'orientation d'Ozmo vers une conception sociale de l'art date de ses années d'études. Suivant des premiers dessins et gravures tracés d'une main d'écolier sur le thème de la vie de café, ses sympathies se dirigent vers les ouvriers et les paysans de son Olovo natal et de la région de Zavidovići. De son carton de gravures sur des motifs forestiers, il sort, outre les paysages caractéristiques des forêts de Bosnie, des ouvriers forestiers en train de couper du bois, de charger ou de transporter des troncs.

L'esprit et les particularités de ce carton de gravures signées par Ozmo tombent dans le rang de créations graphiques semblables que l'on rencontre durant la troisième et la quatrième décade en Serbie, Croatie et Slovénie. Les gravures d'Ozmo recherchent leur effet dans le contraste des relations du noir et du blanc dont une certaine déformation expressionniste accentue la nervosité. Cette stylisation le rattache davantage à la jeune génération des graphistes yougoslaves de cette période qu'à son professeur Ljubo Ivanović qui recherche dans les arts graphiques des effets impressionnistes. Ainsi conçues, ces œuvres produiraient un effet de préméditation si elles n'étaient tempérées par la sincérité et un sentiment de chaleureuse profondeur animant l'artiste pour le sujet déterminé. Son activité d'artiste engagé, logiquement, accrue durant les années de l'avant-guerre par réflexion des crises générales, tant économiques que politiques, ne cessa ni pendant la guerre, dans le camp de la mort, jusqu'à ce que la seule réalité restée fut la mort.

JOSIP – MONSINO LEVI, par son aspect aussi bien que par son tempérament, fait l'aveu de son origine de

juif espagnol. Cette personnalité jeune, insolite, trop tôt arrachée de son milieu, partit à la recherche d'elle-même à travers l'expression dramatique cinématographique, le ballet espagnol, la peinture, la sculpture ou, pour mieux dire, dans l'unité de l'art, dans son interpénétration et sa complémentarité. Et pourtant, ainsi qu'il le dit lui-même, la danse était pour lui l'art suprême, et la plus proche de sa nature. De ces jours tumultueux, il nous reste ses peu nombreuses créations picturales, des renseignements sur deux expositions individuelles à Sarajevo et d'expositions collectives à Sarajevo, Belgrade et Paris entre 1935 et 1941. Est restée aussi l'opinion unanime des collègues, de la critique et des contemporains qu'il possédait un grand talent insuffisamment formé, dont l'exemple était la peinture française moderne. Ceci est confirmé par les oeuvres présentées à cette exposition: un dessin étrangement raffiné, une huile aux contrastes neigeux de surfaces coloristes jaunes et bleues (Etude d'une jeune fille) et une aquarelle presque monochrome poétisée par sa transparence, représentant la tête d'une jeune fille. Ce qui advint de Monsino après 1941 et ce qui émut sa perception artistique demeure toujours encore un mystère pour nous. A en juger par une photographie de l'une de ses oeuvres, née dans l'après-guerre à Paris, on pressent qu'il s'est épanoui en une belle physionomie artistique engagée dans l'abstraction lyrique.

BERTA BARUH est une contemporaine et une amie fidèle de Daniel Ozmo. Avant la guerre, elle s'adonnait et tant qu'amateur, à la sculpture suivant les conseils experts du sculpteur de Sarajevo bien connu d'alors, Marin Studin. Ce n'est qu'après la guerre, passée à Belgrade sous un nom d'emprunt et au camp d'internation à Banjica — qu'elle se donne tout entière à la sculpture. Parmi les premières immédiatement après la guerre, elle termine l'Ecole des Beaux-Arts à Sarajevo. Dès lors, son évolution suit celle que subit notre art d'après-guerre. Un certain temps, après ses études, elle reste liée au modèle. Ses portraits sont réalistes, l'accent portant sur la mise en évidence des caractéristiques psychologiques de ses modèles. Plus tard, elle renonce à s'appuyer sur un modèle, mais donne libre jeu à son impulsion intérieure et à ses émotions. Celles-ci dictent la forme, le rythme, la concision, la négligence du détail pour permettre l'expression de sa personnalité créatrice. Les nombreuses figurines exécutées par Berta Baruh en argile ou terre cuite conquièrent par leur sûreté et leur maîtrise de la matière, mais

encore davantage par leur chaleur et le lyrisme dont elles sont empreintes.

Berta Baruh épuise la liste des artistes juifs distingués qui s'intègrent entièrement, par leur vie et oeuvre, dans une certaine atmosphère de la Bosnie-Herzégovine. Ceci est illustré dans l'ensemble par les créations de leurs collègues: Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović et d'autres dont les oeuvres sont également, quoique moins nombreuses, présentes à cette exposition.

Prof. dr Lavoslav Glesinger:

**MEMORIAL VOLUME — «400 YEARS OF THE ARRIVAL OF
JEWS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA»**

Editor:

The Committee for the Celebration of the 400th anniversary of the arrival of Jews in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 1966

Editorial Board:

Chairman of the Editorial Board and Chief Editor:

Prof. Dr. Samuel Kamhi

Editorial Board Members:

Moni Finci, Prof. Dr. Jakov Gaon,
Prof. Avram Pinto and
Joža Engel

Art and Pictures:

Ante Martinović

Technical Editor and Lector:

Dušan Pilja

Among other manifestations during and following the celebrations of the 400th anniversary of the arrival of Jews in Bosnia and Herzegovina, is also this Memorial Volume, a unique work of everlasting value in the Jewish publishing history of this country.

The contents of the magnificently got up volume comprising 364 pages of text with a number of interesting illustrations, consists of three parts: I— Essays on political, social, cultural and economical aspects in the history of Jews in Bosnia and Herzegovina. II— Portraits of outstanding personalities. III— Literary works.

Solemn speeches delivered by Salko Lagumdžija, President of the Sarajevo Town Council, and by Dr. Hajim Kamhi, Sarajevo Jewish Community President on December 25, 1965, at the occasion of the unveiling of the Memory Menora in the hall of the former Great Sephardic Synagogue, now the »Djuro Djaković« Workers' University, are printed on the first pages of the volume.

Prominent experts and scholars, many of them university professors, Jews and non-Jews, are authors of remarkable essays on Jewish problems. Dr. Muhamed Karamehmedović, art historian, deals with the Sarajevo Haggadah, the historian Alija Bejtić with the first settlements of Jews in ancient Sarajevo. In the article by acedimician Jorjo Tadić is described the Jewish contribution to trade between Bosnia and Herzegovina and the Dalmatian Coast in the 16th and 17th century. Professor Dr. A. Sučeška analyses the legal and political position of Jews during the Turkish rule in Bosnia and Herzegovina, and the publicist Todor Kruševac the social changes affecting Bosnian Jews during the Austrian occupation. Dr. Hajim Kamhi writes a documented study on the role of Jews in the economy of Bosnia and Herzegovina and another on Jewish publicists in these regions. The Nobel Prize winner Ivo Andrić skilfully describes his impressions after visiting the old Jewish cemetery in Sarajevo. Prof. Dr. Samuel Kamhi is the author of the outstanding article »Language, Romances and Sayings of the Bosnian Sephardic Jews«. Prof. Ivan Taubman, Arch. Ing., in his article »Cultural monuments« describes the old and modern Sarajevo synagogues and the old Sephardic cemetery. Dr. Josef Konforti deals with Jews in the interior of Bosnia and Herzegovina, and Prof. Dr. Julije Hahgmović with the Ashkenazi Jews in Bosnia and Herzegovina. An article on Sephardic folk medicine has been written by Samuel Elazar, Pharm. M., and another on Jewish societies in Sarajevo by Prof. Avram Pinto. Moni Finci, Director of the Museum of the National Revolution writes on the contribution of Jews of Bosnia and Herzegovina to the progressive movements between the two wars. Nisim Albahari, eminent political leader and Hero of the last war, and President of the Organisational-political Council of the Assembly of Bosnia and Herzegovina, in his article »They Fought and Perished in the Revolutionary Liberation Struggle of the Yugoslav Peoples« records the participation of Jews in the struggle. Three more articles deal with the same historical period: »Murders and Other Crimes Committed Against Jews in Bosnia and Herzegovina During Enemy Occupation« by Dr. Aleksandar Stajić and Jakov Papo, Jur. M., »The Resistance Movements Among Bosnian and Herzegovinian Jews Interned on the Islands of Lopud and Rab« by Ing. Aron Kamhi and Mirko Levinger, and »National Heroes and Fighters« with biographies and photographs of five Jewish heroes and fighters.

The second part (Portraits) contains 10 articles on outstanding Jews, rabbis, writers, artists, professors, philosophers, socio-political workers, revolutionaries.

In the third section we find samples of the creative work of Bosnian and Herzegovinian Jews.

A summary in English and French is given at the end of the book.

The Memorial Volume is a work of high quality, giving a full account of the huge contribution of Jews in Bosnia and Herzegovina, not only to its own community, but to the whole country.

We cannot but feel a deep sorrow for the horrors the Jews of Bosnia and Herzegovina had to go through, during the holocaust, but at the same time, reading the articles in the Volume, we must admire the vital spirit of those who joined in the struggle to free the country and to help its rebuilding after the war and to create a new Jewish life on the remnants of the pre-war Jewish Community.

This Memorial Book will serve as a valuable book of reference to all those who will make researches not only on Jews of Bosnia and Herzegovina, but on Yugoslav Jews in general and even on the History of Bosnia and Herzegovina itself. Therefore, gratitude goes to the publishers of this volume and their fruitful efforts.

SADRŽAJ

	Str.
UVODNA NAPOMENA	3
SKOPLJE	
— Komemoracija	7
— Otvaranje Jevrejskog doma »dr Albert Vajsa«	8
— Prigodne priredbe	11
SARAJEVO	
— Svečana sednica Glavnog odbora Saveza	19
— Govornici na svečanoj sednici	22
— Prijem kod predsednika republičke Skupštine	44
— Otvaranje Muzeja Jevreja B i H — govor predsednika Gradskog veća Salka Lagumdžija	45
— Komemorativne svečanosti — govor direktora Muzeja revolucije Monija Flncija	51
— Prijem kod predsednika Gradskog veća	55
— Svečana akademija	57
— Referat prof. dr Samuela Kamhija na svečanoj akademiji	60
— Govor Džemala Bijedića na banketu	72
— Kulturne priredbe i manifestacije	75
— Pozdravi i poruke	82
— Članovi Glavnog odbora učesnici na sednici 14. oktobra 1966. u Sarajevu	88
— Inostrani gosti na svečanostima	91
— Smilja Šinik: Izložba radova jevrejskih umetnika	95
— Prof. dr Lavoslav Glesinger: Spomenica — 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu	102
English Summary	103

OBJAŠNJENJE UZ SLIKE:

- Str. 6. Sa svečanosti u Skoplju 11. oktobra 1966.
- „ 7. Polaganje venaca na spomenik Makedoncima palim u narodnooslobodilačkoj borbi
- „ 50. Sa komemoracije na starom groblju u Kovačičima
- „ 59. Kamena spomen-menora u predvorju Doma kulture »Đuro Daković«, rad arh. Ugljena

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

CONTENTS OF VOLUME

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

